

УЗБЕК
ХАЛҚ
ИЖОДИ

КЎП ТОМЛИК

МАЛИКА АЙЁР

Айтувчи ФОЗИЛ ЙЎЛДОШ ЎҒЛИ
Езиб олувчи МУҲАММАДИСА ЭРНАЗАР ЎҒЛИ
Нашрга тайёрловчи ХОДИ ЗАРИФ
Тўлдириб, қайта нашрга тайёрловчи
ЗУБАЙДА ҲУСАЙНОВА

ТОШКЕНТ
Ғафур Ғулом номидаги
Адабиёт ва санъат нашриёти
1988

Гүрүглининг юртини Чамбил дейди. Чамбил қандай? Чамбил шундай Чамбил: олтмиш обхонали, етмиш жевахонали, саксон сардаболи, тўқсон тўпхонали Чамбил. Чамбил элида Гүрүгли зўрабор, қирқ олти сардор, тўрт ярим лак бедовсувор, чилтонларнинг бири Соқибулбул деган сайиси бор. Гүрүглининг зўр деб таърифи кетган, зарбаси тошдан ўтган, ол Гүрүгли келди, деса йиғлаб ўтган боласини юпатган, Исфаҳонда ишлатган. Қиличининг ишлови етган, теккан омон қолмасин, деб заҳарнинг сувин ялатган, Чамбилда давронни суриб ётар Гүрүгли султой.

Ана энди бир кунлари Чамбилда даврон суриб, қирқ йиғити билан, Ҳасан, Авази билан, қанча амалдори билан суҳбат қуриб ўтириб, Соқи деган хизматкорини чақириб: — Соқижон, Гиркўк отни абзаллаб, чоқлаб олиб кел,— деди. Гиротни мипсам, Шакар кўлига борсам, дову туйиб, кўлга қушимни солсам, Шакар кўлидан сўна-суқсурни олсам, сўна-суқсурни олиб келиб қирқ йиғитга чулон берсам,— деди. Бу сўзни Соқибулбул эшитиб Гүрүглига айтди: — Э, Гүрүглибек, бу ойини нима ой дейди, сафар ойи дейди. Сафар ойинда ўн саккиз пайгамбар сафар қилди. Ўн саккиз пайгамбар ҳам сафар қилиб, йўлдан омон келган эмас. Амир Ҳамза бул ойда сафар қилди. Уҳуд тоғида шаҳид бўлди. Айюб пайгамбар сафар қилди, танига қурт тушди. Зикриё пайгамбар сафар қилди, бошига ари келди. Яҳё пайгамбар сафар қилди, ул киши ёш ўлди. Шундай азизлар сафар ойида сафар қилиб, омон келган эмас; шундай одамлар омон келмаганда сенинг [ҳаддингми] бу сафар ойида сафар қилиб омон келмак?— деди.

Бу сўзни Соқи айтди, кўринг Гүрүгли мардди, ғайрати ғайратга етди, аччиғи чиллалаи қишдай муртига чаппа қайтди. «Менинг шаштимни қайтардинг,— деб Соқига қараб ҳар тебраниди; тебранганда қуймучи ерга тўрт энли ботди. Бу сўзни Гүрүглидан Соқибулбул эшитиб, Гүрүглининг аччиғи келганини билиб, тош таблага қараб бурилиб, Гиротга жўнаб кетди.

Ҳамиша бундап илгари Фиркўк отга бир соат, икки соат илгари чилтанлардан хабар келиб турар эди. Лекин Гўрўглининг бу шикорида Фиркўк отга хабар келган йўқ эди. Фиротнинг кўнглига келди: «Менга чилтандан хабар келгани йўқ эди. Бу Соқибулбул бир нимага келаётир экан», деди. Бу ёқдан таадди еб келган Соқи, кўнглини хушлади, нархини сўрамасдан Фиркўк отнинг жиловидан ушлади. Хоннинг пазаркарда Фироти Соқининг белбоғидан тишлади, олиб ерга бир урди. Соқи боёқиш ўрнидан тўқ-қиз юмалаб турди.

Кўринг Соқи мардди, қилиб ётир сиёсатди: Ёмонлагур, жайратмасам; ёйга чоқлаб отсам, бефарзандни йиглатмасам, катта чорак гўштингни бир тангадан сотмасам, ўзимнинг тегишимни гингқиллатиб ютмасам,— деб шикирлатиб сари ёйни тортди, ёйнинг ўқи яшиндай бўлиб оқиб кетди, тош таблани тешиб ўтди, ақли шошиб хоннинг Фироти таппа тушиб ётди, от ўзини ўнгаргунча Фиротнинг жиловини Соқибулбул ушлаб, Фиротни эгарлаб, чоқлаб, олиб келиб Гўрўглига тўғри қилди. Гўрўгли Фиркўкотнинг белига миниб, бўз тарлон қушини кўлига олиб, Соқига қараб айтди:

Ўзимнинг ҳолимни ўзим билайин,
Зебит чўлга, Шакар кўлга борайин,
Довул туйиб кўлга қушим солайин,
Келиб қирқ йигитга чулон берайин,
Соқижон, танингдан бошинг юлайин.

Кўринг Гўрўгли мардди, минди бедов отди, қистаб йўл тортди. Зебит чўлда Шакар кўлга етди. Кўлга бориб довул туйиб, қушни солиб, шундай қаради, худонинг қудрати, пирнинг каромати, шундай чўлда бир кўрғони азим пайдо бўлди. «Қандай кўрғон экан?» — деб Гўрўгли борди. Кўрса, шундай кўрғон: Қунгираси пўлатдан, дарвозаси зумратдан, бўсағаси Бағдоддан. Шундай очиб ичкари кирди. Ичкари кирса, олмалар пишиб ётар, тагига тушиб ётар; гуллар очилиб, булбуллар бир-бирига чақ-чақ учуриб ўтирибди. Уч кўшк, ичкима-ички, зинапоя, зертанг-забартанг, жойлар тузалган, яхши тўшаклар тўшалган, шароб, антахурлар тўкилган, сувлар сепилган, намоишга чини гужумлар тикилган, гужумнинг соясига жинқарча, мусича, муротали-бача — жамъи қушлар йигилиб, ўртада бир лайлакни со-занда қилиб, айттириб ўтирибди.

Бу аломатни Гўрўгли кўриб, ҳайрон бўлиб туриб эди, осмондан бир кўк каптар қуюлиб келиб, бир оғнаб туриб, бир сурхайл гардон, офатижон, писта даҳан бир ажаб позанин пари бўлиб турди. Бу парининг жамолига Гўрўгли-

бек қаради: ирқи олмадай пишган, қора зулфи оч белига тушган, кўрганнинг ақли шошган, жамолига ою кунлар талашган ажаб бир паризод. Буни Гўрўғли султон кўриб, ошиқи беқарор бўлиб, ул паризодга қараб: — Асли жойинг, мамлакатинг қаерда? — деб сўраб турибди:

Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Гул тарзим саргайиб сенга қарайман,
Гул юзли жононим сендан сўрайман,
Бир пари-пайкарим, қайдан бўласан?
Остимда бедовим ўйнар юз алвон,
Олмос пўлат белда, эгнимда қалқон,
Арзимни эшитгин эй, пари-пайкар,
Чехраси хандоним, қайдан бўласан?
Зарафшон зулфингга урибсан шона,
Хиноли қўлларинг бўябсан қона,
Юсуф каби мени солма зиндона,
Зулайҳо нишоним, қайдан бўласан?
Бошингга кийибсан мурраси тожи,
Кўрган одам гул юзингнинг мухтожи,
Кўзимнинг равшани, бошимнинг тожи,
Ғамзаси пайконим, қайдан бўласан?
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўп сайрар булбуллар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Ростин дегин, дилбар, қайдан бўласан?
Дардли қул дардимни кимга ёраман,
Айрилиқ ўтига бағри пораман,
Шаҳринг, отинг айтсанг, излаб бораман,
Малойик суратли, қайдан бўласан?
Гўрўғли дер жигар-бағримни доглаб,
Бор умрим юрсам сени сўроглаб,
Шаҳринг айтсанг, излаб бораман,
Ростин дегин, дилбар, қайдан бўласан?

Ана шунда Паризод Гўрўғлидан бу сўзни эшитиб, ўсган элини, соғу сўлини, шаън-шавкати, манзил-жойини Гўрўғлига баён бериб, бир сўз деб турибди:

Давлатингдан шоли-шолдам ўрасанг,
Кеча кўрган тушни кундуз жўрасанг,
Бир пари-пайкар деб мендан сўрасанг,
Мен ҳам шаҳри Шабистондан бўламан.
Мен келганман одамзоднинг қастидан,
Изласанг, топмайсан ернинг устидан,

Бир мазгилим кун чиқмаган «гўристон»,
 Мени сўрсанг, «гўристон»дан бўламан.
 Яна баҳор бўлса, очилар гуллар,
 Истамбулда бир дўстим бор Зулфизар,
 Энамнинг отидир. парийи Сипар,
 Отамнинг отини Қосимхон дерлар,
 Шаҳримнинг отини Торкистон дерлар,
 Бор, Гўрўгли, Торкистондан бўламан.
 Мавж урганда дарёдайн тошарсан,
 Ўлмасанг, дунёда узоқ яшарсан,
 Уч юз олтмиш Асқар тогдан ошарсан,
 Ундан сўнгра Қизилқумга тушарсан.
 Сўраб борсанг, Кўклам тогдай тоғи бор,
 Кўклам тогда Боймоқ девдай деви бор,
 Қистаб юрсанг, олтмиш йиллик йўли бор,
 Маликада майлинг бўлса сўраб бор.
 Сиздай бекдан жонин бормикин аяр.
 Сўрай борсанг Гўрўгли бек номдор,
 Келдингми, тўрам деб қулочин ёяр,
 Торкистон шаҳрида Малика тайёр,
 Албатта, сўраб бор, Гўрўгли номдор.
 Бор, Гўрўгли, Торкистондан бўламан.

Бу сўзни Малика Гўрўглига айтиб, бир ағанаб туриб,
 каптар либосини кийиб фалакка парвоз қилиб, учиб жўнай
 берди. Кўшк-айвонлари ҳам фалакка равоқ-қўрғонлари би-
 лан кўчиб жўнай берди.

Бу аломатни Гўрўглибек кўриб, хафа бўлиб, қўлидаги
 бўз тарлон қушнинг жиғовулини олиб, «Бор, сен жонивор
 ҳам, менинг қўлимда [қолиб], нима бўласан?» — деб бўша-
 тиб қўйиб юборди. Бўз тарлон қуш ҳам фалакка учиб
 кетди. Шунда Гўрўгли Фиротнинг бошини буриб, Чамбил-
 га қараб йўлга кириб, кўзини ёшлаб, ўзини отнинг ёлига
 ташлаб, бу сўзни айтиб бора берди:

Жоним Фирот, молим Фирот,
 Сени минган топар мурод,
 Дам-бадам еткиз Чамбилга.
 Шакар қўлга овга келдим,
 Бир пари-пайкарни кўрдим,
 Ер ишқидан ғамга тўлдим,
 Ололмасдан энди ўлдим,
 Дам-бадам еткиз Чамбилга.
 Хафа фалак солди зулм,
 Обод бўлгай ўсган элим.

Сенсан назаркарда ғирим,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Айрилиққа бағрим доғлаб,
Фироқида қонлар йиғлаб,
Юрсам мен ёрни сўроғлаб,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.
Жоним Ғирот, молим Ғирот,
Еминг кишмиш, тўрванг банот,
Сени минган топар мурод,
Дам-бадам еткиз Чамбилга.

Бу сўзни Гўрўғлибек айтиб, кеч бўлайин деганда, отини терлатиб Чамбилга кириб келди. Соқи шундай қараса, Гўрўғли соғ бориб, саломат овдан келаётир. Соқи Гўрўғлини кўриб: «Вақти-замоним тўлган экан, куним битган экан, ажалим етган экан, бояғи гапни бежой айтган эканман. Бу соғ бориб, саломат овдан келди». Гўрўғлининг тарзига Соқи қаради. «Сўна-суқсур овлаб келаман», — деб кетган Гўрўғлининг қўлида бўз тарлон қуши ҳам йўқ, сўна-суқсури ҳам йўқ. Бекорга кўтарилиб, отини терлатиб, бир ўзи шумпайиб келибди. Буни Соқи кўриб, отнинг жиловини ушлаб, кўнглини хушлаб:

— Гўрўғлижон, ўзингнинг ҳолингни ўзинг билганинг қани, майдонли кун Ғиротингни елганинг қани, Зебит чўлга Шакарқўлга борганинг қани, дабил туюб кўлга қушни солганинг қани, Шакарқўлдан сўна-суқсур олганинг қани, келиб қирқ йигитга чулон берганинг қани, менинг танимдан калламни олганинг қани, бизга сенинг совга-широлга олиб келганинг қани? — деди. Бу сўзни Гўрўғли эшитиб:

— Соқижон, сен ҳам чилтонларнинг бири, мен ошиб гапирибман. Бу феълимга тавба қилибман, — деб Ғиротини Соқига бериб, қирқ эшикли чиллахонасига кириб, кўкрағини нам ерга бериб хафа бўлиб ётди.

Орадан ҳафта-ўн кун ўтди. Туркман элининг дов-жанжали кўпайиб кетди. Гўрўғлининг Аҳмад тоғаси йигитларни йиғиб айтди: — Эй йигитлар, Гўрўғли туркманларнинг беклигини ўхшатолмайди шекилли; мени гиламга солинглар, бардор-бардор қилиб, Гўрўғлининг тахтига миндириглар, Туркман элининг дов-жанжалини сўрайин, Гўрўғлидан келган бало бўлса кўрайин.

Бу сўзни Авазхон эшитди, отасини излаб кетди, чиллахонага етди, бориб қараса, отаси — хон Гўрўғли нам ерга бағрини бериб ётибди. Авазхон отасини бу аҳволда кўриб, олисдан ҳолу аҳвол сўраб бир сўз деб турибди:

Ота, эшит мен айтган нолишимни,
Сел қилиб тўқарман кўздап ёшимни,
Оч, кўзингни, кўтар, каъбам, бошингни.
Сардор беклар қилди элда маслаҳат,
Қўлингдан кетмасин Чамбилдай элат,
Бу ётишинг, ота, сенга не хожат?
Қўлингдан кетмасин Чамбилдай элат.
Ота, эшит менинг айтган тилимни,
Сен туриб сўрагин Чамбил элингни,
Ота, хафа қилма мендай улингни,
Бу гафлатдан туриб, сўра элингни.
Меҳрибоним, каъбам отам, тур энди,
Жоним ота, меҳрибоним, тур энди.

Бу сўзни Авазхон ўглидан эшитиб, Гўрўгли Авазхонга қараб, бир сўз деб турибди:

Авазхон, қулоқ сол айтган тилима,
Қаҳрлансам қиров турар муртима,
Ўзим ўлмай, ким келади юртима,
Келган душманларни баён айлагин,
Болам, менга хабар бергин душманни.
Қилиб қўяй душманларнинг ишини,
Хафа бўлма, ўғлим, менинг ишимдан.
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими?
Олло менинг ақлу хушим олди ми?
Арбайтиндан /элга/ душман келди ми?
Бирор турли ҳукми равои қилди ми?
Шовқинга иргийди араби тулпар,
Шакар кўлга овга бордим муқаррар,
Ваъда бериб кетди пари зулфакдор,
Ёр ишқидан мен тортарман оху зор,
Қандай душман келди элга боякбор,
Душманлардан хабар бергин, Авазхон.

Бу сўзни Авазхон отасидан эшитиб, отасига қараб бир сўз деб турибди:

Ота, эшит менинг айтган тилимни,
Хизматкор айлагин Аваз улингни,
Оп кеп берай ваъда берган ёрингни.
Остимга миндирсанг қиз белли тулпор,
Шикор қип отлансам кўп узоқ йўллар,
Олиб келиб берай пари зулфакдор,
То ўлгунча Аваз ўглинг хизматкор.
Дунёнинг воҳими сизга не даркор,

То ўлгунча Аваз ўглинг хизматкор,
Ота, эшит менинг айтган сўзимни,
Он кеп берай кўрган сарвинозингни.
Ҳар на хизмат сизга мендан лозимди,
Хизматкор айлагин Аваз кўзингни.

Гўрўгли бу Авазхон ўглидан бу сўзни эшитиб, Авазхонга қараб, бир сўз деб турибди:

Майдон бўлса сотар эрдинг ширин жон,
Олмосингдан қуяр эрдинг қирмиз қон,
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси
Ботирни ингратар найза яраси,
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон,
Талаб қилма, Чамбил элнинг тўраси.
Ҳар нечук номардга кўнгил бермагин,
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Узоқ яша, кўп йилгача ўлмагин,
Бу хизматга, болам, талаб қилмагин.
Девларнинг қўлида ғариб ўлмагин,
Бу хизматга, болам, талаб қилмагин,
Ғариб бўлиб душман қўлида қолмагин.
Бошимиздан кетгай ғашимли туман.
Ғарибликда эгам бўлгай меҳрибон.
Бу хизматга бел боғлама, Авазжон,
Айтган сўзим ол энди бўзўғлон.

Бу сўзни Авазхон отасидан эшитиб, юраги тошиб, кўнгли жўш уриб, отасига қараб, бир сўз деб турибди:

Мен йиглайман [аҳволингга зору зор],
Бу хизматга мен борарман, муқаррар,
Шу хизматга, ота, ўзим бормасам
[Отажоним, ўғлим деганинг бекор].

Шунда Гўрўглибек Авазхондан бу сўзни эшитиб: — Аваз ўғлим, бу сўзни бежой айтдинг. Бу айтган сўзинг кўп ёмон бўлди, энди ҳар нима бўлса, бормасанг бўлмайди. Сен қасамёд қилдинг. Ҳар нима бўлса, борасан, — деди. Шундай қилиб, ота-ўғил чиллахонадан чиқиб жўнаб келди. Далага чиқиб, Соқибулбулни чақириб: — Богда очилган гулим, чаманда булбулим, Авазхон улим Торкистон шаҳрига — Малика парига бормоқ бўлди. Соқижон, Ғиротни афзаллаб, чоқлаб, эгарлаб, Авазжонга олиб келиб бер, — деди.

Соқи Ғиротнинг қошига борса, хоннинг Ғироти сағриси тошиб, ёли қулоғидан ошиб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзи таркашдай бўлиб, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб ўйнаб турибди.

Отга қараб, Ғиротни таъриф қилиб, Соқибулбул бир сўз деб турибди:

Йилқи ичинда ўзи келган синлидир,
Товушқон туёқли, морол беллидир,
Аросат кунда ажаб ҳоллидир,
Қимматбаҳо эрмиш хоннинг Ғироти,
Минганларнинг стар мақсади,
Қўлтигида тўрт ярим газ қаноти.
Чу деса ўзади осмонда қушдан,
Ҳеч камлигинг йўқдир йўрға юришдан,
Умид қилар ҳар шаҳарда бувишдан,
Асл тулпор эмиш бекнинг Ғироти.
Сени минган беклар дарёдай тошди,
Бир қуплари Эрам боққа етишди,
Эрам боғда девлар билан савашди,
Девларни исломнинг динига қўшди.
Ўн ярим лак девга зўрлик етқариб,
Шовруб шоҳнинг барно қизин он қочди.
Гул Эрамдан олдинг ой Хиромонни,
Зангор элдан олдинг Орзигул ёрни,
Заррин элдан олдинг Машриқо ёрни,
Исфиҳондан олдинг ой Интизорни,
Арзирумдан олдинг Далли зулфдорни,
Энди излаб Маликадай айёрни,
Пари излаб кўрдинг неча шаҳарни,
Бекнинг оти назаркарда тулпордир.

Соқидан бу сўзни Ғиркўк от эшитиб, анча кўтарилиб қолди. Соқи отни яланғочлаб, қашлаб, эгарлаб берайин деб турган ери:

Оша элга борган тортар хўрликни,
Аваз ўғлон бугун қилар эрликни,
Бисмилло деб солди отнинг белига
Қимхоби майиндан бўлган терликни.
Мард бўлганлар кўрар экан дурбини,
Усталар ишлатар пўлат қирғини,
Бисмилло деб солди отнинг белига,
Зарлигу зарбобдан бўлган чиргини.
Чиргининг устида қўйди белликни,
Боз устидан ташлаб жаҳалдирикни,

Муялалар ўқийди зеру забарни,
 Усталар чопади теша-табарни,
 Бисмилло деб босди отнинг устига
 Тиллакорсон, олқор мугиз эгарни.
 Эл кўчириб Олатогдан оширди,
 Сирин айтман душманлардан яширди,
 Иккови ҳам тилладанди узанги,
 Ярқиллатиб икки ёққа туширди.
 Қишман ёз ўртаси хишшай саврди (р),
 Лоф айтганга ботмондан ҳам оворди (р)
 Бисмилло деб солди отнинг белига,
 Чочоғи зумратдан зарли давурди.
 Катта-катта бандаларинг жойилди,²
 Худо қилган ишга банда қайилди.
 Бисмилло деб тортди отнинг белидан
 Сирти ипак, ичи майин айтилди.
 Чув, десам ўтади осмонда қушдан,
 Ҳеч камлиги йўқди йўрға юришдан,
 Бисмилло, деб тортди отнинг белидан,
 Ун саккиз қуббали Чағатой пўштан.
 Сағрисиға ташлаб қарки қуюшқон,
 Ҳар қуббаси келган катта таркашдан,
 Абзаллаб чақлади Соқидай ўғлон,
 Абзалининг бари ола қайишдан.
 Ғазотга минади бекнинг фарзанди,
 Юз алвон ўйнайди бекнинг Ғироти.

Шундай қилиб, Соқибулбул Ғиркўк отни абзаллаб, чоқ-
 лаб, созлаб Авазхоннинг олдиға олиб бориб кўндаланг қилиб
 турибди. Авазхон Бекдан подшолик сарпайларни кийиб,
 Исфахонда ишланган қилич, қиличнинг ишлови етган, тек-
 кан омон қолмасин деб заҳарни ялатган, илон тилли олмос-
 пўлатни белиға бойлаб, отнинг белиға минди. Авазини от-
 лантириб, Гўрўғли: — Ҳов Авазхон, Малика айёр пари
 менга: «Қистаб борсанг, олтмиш йилда борасан», деб эди.
 Сен олтмиш йилда борсанг, олтмиш йилда келсанг, орадан
 юз йигирма йил ўтар экан, узоқ йўл эмасми, бориб олтмиш
 йил шу юртга турсанг, орадан юз саксон йил ўтади. Ундан
 кейин, иккаламизнинг умримиз бу юришға етмай, бир хотин
 оламиз деб, йўлда сарсон ўтиб кетар экан. Энди Авазхон,
 сен борар бўлдинг, менга келар мўлжалингни айтиб кет-

¹ Оғирдир.

² Жоҳилдир.

гин, — деди. Шунда Авазхон айтди: — Э ота, мен у юртга бориб, бозорни бозорлаб келган бўлмасам, кўриб билган бўлмасам, айта қолсам; шундай бўлса ҳам, «чўт-чўтдан ортиқ бўларми», чўтдан айтиб қўя қоламан-да, деб Гўрўглибек отасига қараб, Авазхон ўглон, яғрини ёзиқ полвон бир сўз деди:

Тойрилмаса бошдан тожу давлатим,
Остимда ўйнаса араби отим,
Ўн олти ой келар менинг муҳлатим.
Дардлиман дардимни кимга ёраман,
Айрилиқ ўтига бағри пораман,
Насиб этса ўн олти ойда келамап.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб кулмасам,
Нор кесар олмосни белга чолмасам,
Ўн олти ойда Торкистондан келмасам,
Авазхоннинг зўр билаги толди де,
Ҳам отингни, ҳам ўглингни ўлди де,
Якка мазор бўлиб шунда қолди де.
Ота, эшит менинг айтган поламни,
Тўкарман кўзимдан қонли жоламни,
Ўн олти ойда Торкистондан келмасам,
Чамбил белда тўйрай беринг ошимни.
Ҳар нима матлаб бўлса ҳақдан тилагин,
Ўн олти ойда ҳақдан тилагин,
Ўн олти ойда келар менинг муҳлатим,
Ўн олти ойда йўл-йўлима қарагин.

Гўрўглибек Авазхондан ўн олти ой деган сўзни эшитиб, вақти зиёда хуш бўлиб, Авазхонга қараб бир сўз деди:

Бир тоғим Полопон, бир тоғим Болқон,
Чор ҳоким шаҳримдир, беклигим дархон,
Соғ бориб саломат келгин, Авазхон,
Кўрар кўзим, болам, ҳаққа топширдим.
Қайга борсанг, Шоҳимардон ёр бўлсин,
Ўн икки имом, чилтан жиловдор бўлсин,
Душманларинг келиб сенга зор бўлсин,
Боргин, болам, сени ҳаққа топширдим.
Бу сўзларни айтар Гўрўгли султон,
Қайга борсанг, омон бўлгин, Авазхон,
Тушмасин бошингга қайғули туман.
Соғ бориб саломат келгин, Авазхон.
Кўрар кўзим, болам, ҳаққа топширдим.

Авазхон Гўрўгли отасидан бу сўзни эшитиб, отасига қараб, отасидан оқ фотиҳа сўраб, хушлашиб, айтаётган сўзи:

Ошмоққа қойимдир тоғларнинг бели,
 От чопишиб юрган Новкарнинг чўли,
 Соғ-саломат бориб, ўйнаб келайин,
 Шоду хуррам юрган, Чамбилнинг эли.
 Остима минганим қиз белли тулпор,
 Шикор қип отландим, кўп узоқ йўллар,
 Излаганим бўлди пари зулфакдор,
 То кўргунча, каъбам отам, хўш энди.
 Оҳ урганда кўздан оққан ёш энди,
 Омон бўлса палар кўрар бош энди,
 Оша юртга ёр ахтариб бораман,
 Омон бўлинг, то кўргунча, хўш энди.

Эй отақон, дуода бўлинг, омон-эсон бориб, соғ-саломат келайин, деди. Чамбилнинг эл-юрти Авазжоннинг отланиб бораётганини кўриб, пўш-пўшлаб, Чамбил амалдорлари, сипоҳилари, беклари Авазжонни жўнатмоқчи бўлибди. Чамбилнинг ҳамма қиз-хотинлари том-томнинг бошида туриб томоша қилиб турибди. Авазни Чамбилдан чиқариб; «Ой бориб, омон кел», деб жўнатиб юборди.

Аваз жўнагадан сўнг, Аҳмад сардор, йигитларини йигиб, маслаҳат қилиб айтди: — Гўрўгли отини Авазга берди: остига мингандир Ғиротни, ҳар ерга борса топади муродни. Шу баччағарнинг бор ғайрати; бир кунлари Маликани олиб келар, кейин номи бекликка уят бўлар. Ҳов йигитлар, бир наъра шер бормисан? Аваз йўл билан кетди, сизлар тиклаб йўл тортсанглар, олдидан ўтсанглар, Аваздан илгари Полопон тоғига отсанглар. Авазни отсанглар, ўлжа қилиб Ғиротни минсанглар, Торкистондан Малика парини олиб келсанглар. Гўрўгли Малика билан овора бўлиб қолар; шунда юртни ўз қўлимизга олсак. Бир наъра шер бормисан?

Асад, Шодмон деган ботирлар бор эди. Шодмони найманнинг ботири эди. Асади қипчоқнинг ботири эди. Асад мерган парли ёй тортар эди. Шодмон мерган ашрафи милтиқ отар эди. Бу иккови ҳам Чамбилда дафтари мерган эди, улар қушнинг кўзидан отар эди. Илгаридан ов овлаб юриб, йўлнинг тўтасини кўрган эди. Асад, Шодмон: — Бу хизмат биздан бўлсин, — деб иккови Ғаждим, Маждим деган отларни миниб, ашрафи милтиқни осиниб, парли ёйни эгарнинг қошига солиб, Авазжон йўли билан кетди, бу икки мерган йўлнинг тўтасини олиб, Авазнинг олдини тўсиб, қистаб йўл тортди.

Дубулга бошда дингкиллаб,
 Карк қубба қолқон қарқиллаб,
 Тилла поянак урулган,

Узангиларда ширқиллаб,
Равшан кўзларин ёшлаб,
Урди қамчини қулочлаб,
Остидаги маждим оти
Иргир эди яшин ташлаб.
Тоғларда бордир зараңги,
Эгнида бордир паранги,
Ойлар ҳам тошдай қоронги,
Шуйтиб мерганлар йўл тортди.

Бедов отга қамчи чотди,
Урган қамчи симдай ботди.
Остидаги бедов оти,
Кеча-кундуз шабгир тортди.
Ҳавода бор ёруғ юлдуз,
Дарёда ўйнайди қундуз,
Мерганлар қилди ғайратни,
Йўл тортди уч кеча-кундуз.

Чамбилдан чиқиб, уч кеча-кундуз йўл юриб, Полопон тогига етди. Тогнинг белини мерганлар кўрди. Авазининг оти ҳали бу ердан ўтгани йўқ экан. «Аваз биздан кейин экан», деб бир арчанинг панасига отларини бойлаб ташлаб, бел бўғоридан келгудай, ўзлари пана бўлгудай ерни ковлаб, ашрафи милтиқни ўқлаб, парли ёйни қўлига олиб, Авазининг йўлини тўсиб ётди. Пешин вақтида Авазхон ҳам Полопон тоғининг яқинини олиб етди. Шунда Гўрўғлининг Гироти қадамини бир босиб бораётир. Авазхон бунга тепсиниб, жайрагур тўппайтиб туриб қолди, деб буларнинг борлигини билмай бораётир. Мерганлар қараса, Авазхон иргалиб келаётир. Авазини кўриб, Шодмон мерганга Асад мерган қараб, бир сўз деб турибди:

Хабар беринг, Шодмон ака,
Энагарни отсаммикин,
Устига минган мардини,
Дам шу дам, сулатсаммикин?

Остидаги Гирқўкини,
Ўлжа қилиб кетсаммикин?
Торкистонга етсаммикин?
Ойим Маликани олиб,
Бир куни Чамбилга келиб,
Гўрўғлига пешқани қилиб,
Чамбилбелда тортсаммикин?

Бу сўзни эшитиб, Шодмон мерган айтди: — Икковимиз Авазни ўлдирамиз деб келганмиз, агар қўлингдан келиб Авазни ўлдирдинг-у, мен сенинг қўлингдан айириб олаётиманми? Сен Авазни отиб ташласанг, сенга ора тушиб айириб олаётган одам йўқ.

Шунда Асад мерган: — Ундай бўлса отмоқ фақирнинг таши-да, — деб қўлига ёйни олди:

Гамли кунда тортар эди оху вой,
Шиқирлатиб қўлга олди парли ёй,
Гап эшитинг мерганларнинг ишидап,
Парли ёйга шундай ўқни солади,
Чоқлади Авазни қордай тўшидан.
Жафо тиги бу кун жондан ўтади,
Айрилиқ ханжари багрин йиртади.
Яшиндай бўб ёйнинг ўқи етади;
Кўринг, бекнинг назаркарда Ғироти,
Қирқ газ ўқдан баланд сачраб ўтади.
Жозойилга олов берди Шодмонхон,
Шодмон мерган бўшатгандир баланддап,
Назаркарда бекнинг оти қаради,
Жазойилнинг ўқи баланд келади,
Таппа тушиб бедов ётиб қолади,
Қирқ газ баланд бошдан ошиб боради,
Икки ўқдан Аваз омон қолади.

Ана энди, Аваз, «бу қандай аломат бўлди», деб ҳар тарафга қаради. Ўзи билан бирга юрган мерганларни кўриб, даргазаб бўлиб, илон тилли Исфаҳон қилични яшиндай қилиб, ғилофдан суғуриб олиб, мерганларга сиёсат қилиб, бир сўз айтиб бора берди:

Шундай бўлди менга ҳақдан фармонлар,
Чамбилбелда бирга юрган мерганлар,
Не сабабдан отим ўққа бойладинг?
Кўзингдан тўқарман қонли ёшингни,
Қилич уриб кесай тандин бошингни,
Сулатай, мерганлар, гавда-лошингни,
Кўролмайсан қавму қариндошингни,
Не сабабдан отим ўққа бойлайсан?!
Мерганлар, эшитгин айтган сўзимни,
Кўролмайсан энди ўғил-қизингни,
Икки мерган, сенга ўлим лозимдир,
Не сабабдан отим ўққа бойлайсан?
Асад, Шодмон нега кўнглим бўласан,

Душман бўлиб, йўлим тўсиб келасан,
Қазонг етди — икковинг ҳам ўласан,
Не сабабдан отим ўққа бойлайсан?

Авазининг сиёсатидан икки мерган такбиридан адашиб,
нима деярини билмай, Авазга қараб бир сўз деб турибди:

Ўз элингда шоҳнинг гамни еб эдик,
Қўрқоқмикин, ботирмикин деб эдик,
Пахтабанд бўшатиб ҳазил қиб эдик,
Ҳазилимни кўнглингга олма, Авазжон.
Отга солдик арпа билан ийрди,
Қор ёққанда карвон солар чийрди,
Қилармидик, қилмасмидик ҳазилни,
Чамбилда Гўрўгли отанг буюрди.
Бизлар ҳам Чамбилда дафтари мерган,
Учиб юрган қушнинг кўзидан урган,
Бир четини, Аваз, ўзинг ҳам кўрган,
Пахтабанди қиб-е ҳазил ҳам қилган,
Ҳазилимни кўнглингга олма, Авазжон.
Нодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Бизларни, Авазжон, душман билмагин,
Ғам билан саргайиб гулдайин дейдар.
Бизлар сенинг бек отангга хизматкор,
Отангинг амрин қилган мерганлар,
Ҳазилимни кўнглингга олма, муқаррар.

Бу сўзни Авазжон эшитиб мерганларга: — Ундай бўлса
мен ботир эканманми, қўрқоқ эканманми? — деди.

Мерганлар: — Авазжон, сиз ботир экансиз, — деди.

Аваз: — Ҳа, мен ботир бўлсам, қайтиб кетаверинглар, —
деди.

Мерганлар ўйлаб фикр қилди: «Бу ерда қулайга туши-
ролмадик, бирор ерда қулайга туширсак, ўзи билан бирга
бўлсак», деб: — Авазжон, борадиган еринг яқинми, узоқми?
Биз ҳам бирга бориб келсак, фасли баҳона жаҳонни сайр
этиб, кўриб келсак, — деди.

Авазжон айтди: — Сизлар қайтиб кетаверинглар. Сизлар-
нинг фойдаларингдан зиёнларингиз кўпроқ тегиб қолар.

Мерганлар айтди: — Авазжон, бизларнинг нима зиёни-
миз тегади? Отингга мингаштир демасак, жон харжи бер
демасак, ўз отимиз, ўз харжимиз.

Авазжон: — Ундай бўлса, йўл бошланглар, — деди.

— Сиз турганда бизларга йўл бошламоқлик нечук, —
деди.

Аваз илгари, мерганлар орқасидан Торкистон шахрини,
Малика айёр парини излаб юра берди. Қорама-қора бора-
ётиб, [мерганлар] анча орқада қолиб бораётиб эди. Асад
мерган Шодмон мерганга қараб бир сўз деди:

Хазон бўлиб боғда гуллар сўлади,
Шум фалак бошига савдо солади,
Шу вақтда чоқласак қандай бўлади?..
Кўзидан тўкайик селоб ёшини,
Қарга-қузғун есин Аваз гўшини,
Ўлжа қип мишайик аспи қушини,
Сулайтайик унинг гавда-лошини,
Бораётир Аваз ўғлон беҳабар,
Кейинидан чоқлаб олсак муқаррар,
Армон билан ўлар Аваз зўрабор,
Бу сўзларни айтди энди мерганлар.
Шу замон англади Аваз зўрабор,
Отнинг тизгинини тортди, муқаррар,
— Қистаб юринг энди, мерган ботирлар!
Авазнинг кейинидан етди мерганлар,
От тизгинин тортди Аваз номдор,
Илгарига ўтди икки мерганлар,
Авазнинг баҳодирлик номи бор.
Тоша келар Авазхоннинг ғайрати
Шундай бўлар сипоҳининг одати,
Қўлида ярқиллар кескир пўлати,
Хар замон мерганларга қилар сиёсатди,
Қолмади-ку, мерганларнинг тоқати,
Чув, деб Ғиркўкка қамчи чатди.
Мерганларни қувиб чўлда йўл тортди.
Чамбил элда Аваз ўғлон туради,
Хар на қилса қисматдагин кўради,
Мерганларни қувиб солиб олдиға,
Изгор чўлда қувиб кетиб боради.

Қирқ кеча-кундуз йўл тортди, хориб мерганларнинг ма-
заси кетди, беш юз тоғнинг тўқиниши Очгаза Дарбанд
тоғига етди. Асад, Шодмон чечиниб ётгандан кўзи уйқуга
кетди. Хориб, чарчаб қўниб ётди. Авазхон бувунчоғи билан
ечинмасдан ётди, ухламоқчи эди, оти тишлаб ухлатмади.
Аваз айтди: «Чамбилда хон Ғўрўглибек отам айтар эди:
«Шу Ғиркўк от, мишиб юрганда, қабатидаги жўраси кейи-
нида бирор ганим душмани бўлса, шу от тишлаб ухлатмас
эди», — деб. Менга ё шу иккови душман, ё булардан бошқа
ҳам душман бор, нимаики бўлмаса, мени от ухлатмайди.
Бу тоғни Дарбанд тоғ дер экан; нарёғини Бадбахт чўл

дер экан; кел-е, шу тоғнинг бошига чиқиб Бадбахт чўлига қарайин, агар Дарбанд тоғининг нар ёғида, Бадбахт чўлда бирор душман бўлмаса, келиб шу икковининг бошини олайин. Бадбахт чўлда душман бўлса унинг билан бўлайин.

Аваз бу ўйни ўйлаб, отланиб, Дарбанд тоғининг бошига чиқиб қаради, Бадбахт чўлда бир нарсаси, Авазнинг кўзига гивирлаб кўрина берди. Авазхон: «бу кўринган қандай қора экан, бунга бориб келай, қандай жой экан, кўриб келай, анигини билиб кетай», — деб ўйлаб бораётди эди, олдида бир газадан лоп этиб бир одам чиқиб қолди. Қаради: бир филни минган, икки оёғи чим ерни омочдай тилган, соқол-мурти ўсиб кетган, аймашиб келиб, оғзи-бурнини босиб кетган.

Аваз бунинг қадди-қоматини кўриб, таваккал қилиб, йўлдан четга чиқиб турди: «Кел-е, бундан бир савол сўрайин, қайси мамлакатга бораётган экан, билайин», — деб сўз деди:

Сен эшитгин менинг айтган тилимни,
Бошинга соларман қайгу-зулмни.
Менга баён айла борар элингни,
Фил минган армани, қайда борасан?!
Остимда бедовим ўйнар юз алвон,
Сўзимни эшитгин [фил минган] душман.
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайин,
Борар мазгилингни сендан сўрайин,
Фил минган армани қайда борасан?

Бу сўзни Аваз айтди, кофирнинг қулогига етди. Киприги, қошларини туриб, чўғариб қараса, олдида бир ёш бачча: «Қайда борасан», — деб сўз сўраб турибди. Фил минганнинг кўнглига келди: «Бу, ўроқчига ош бериб келатган ёш бола экан. Бизнинг подшоларимиз: «Ўзбакнинг чивиндайи ҳам дўкчил бўлади, дўқидан кўрқма», — деб эди. Дарвоқе, подшомизнинг айтгани рост экан. Шундай баччалар менинг тарзимни кўриб, кўрқиб, шайтонлаб қолмай, мenden «Қаёққа борасан?» — деб гап сўрайди; айтганда нима гапни билар экан бу, — деб бир сўз деди:

Юрган йўлинг адир эмас, жўнағар,
Найза тегса оқ бадандан қон оқар,
Биров ўннга, биров сўлга юради,
Сўраб сенинг не ишинг бор, энағар?
Ошиқнинг фаҳмидир қоронғи кеча,
Йигласам, ҳолимга йиглар бир неча,
Биров ўннга, биров сўлга юради,

Мендан савол сўраб ишларинг қанча?!
Мишиб юрган чигирткадай отинг бор,
Қумурсқадай сенинг бир жасадинг бор,
Тур йўқол, йўлингга боргин энағар.
Остингга мишибсан кўк ола тойди,
Ола тойинг менга таътил бўлмайди,
Сендай одам резгиси ҳеч қолмайди,
Тур, йўлингга бора бергин, энағар!
Мендаин номдорнинг кўнглим бўласан,
Сен ўзингни одам чоқлаб турасан,
Одам резги армон билан ўласан,
Кета бергин, ёш боласан, ўласан,
Нима учун йўлим олиб турасан.

Бу сўзни Авазхон эшитиб, бир сўз деб турибди:

Қозининг олдида шабгир ноийби,
Йигитга панд берар отинг майиби,
Сўраганинг ҳеч бўлмайди айиби,
Фил мингаи армани қайда борасан?
Филни мишиб гайрат билан юрасан,
Хабар бергин қай шаҳарга борасан,
Ёлгон айтма, сен бадбахт, ўласан.
Худо дейин, яратганга йиғлайин,
Нор кесар олмосни белга чалайин,
Ёлгон айтсанг бошингни олайин,
Борар мазгилингни сендан сўрайин.
Фил мингаи армани қайда борасан,
Бадбахт, кофир, сенга бермайман омон,
Соларман бошинга қайгули туман,
Бу сўзларни сенга айтди Авазхон.
Борар еринг айтгин менга, сен душман.

Бу сўзни эшитиб: — Бу мендан борар еримни қайта сўрай берди, энди айтиб кетайин, қайсар экан, — деб бир сўз айтиб тургани:

Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солар чийирди,
Арботиннинг шоҳи бизни буюрди,
Мени сўрсанг, Арботиндан келамаи.
Сафар қилиб Чамбил элга бораман,
Чамбилнинг юртини вайрон қиламан.
Гўрўглининг тапдан бошии юламан
Ўлжа қилиб Ғиротини оламан.
Авазхондай ўглии олиб келамаи,

Авазхонни косагул қиб юраман,
Авазнинг хуштори ўзим бўламан.
Эшит Мақотилнинг айтган сўзини,
Олиб келсам Чамбилнинг Авазини,
Шоҳим берар юз бешга кирган қизини.
Шу хизмат деб Чамбил элга бораман,
Чамбил юртин ебир-есир қиламан,
Қайтиб келиб шоҳ қизини оламан.
Шоҳ қизи билан ўйнаб-куламан.
Ростин айтсам шу хизматга бораман.
Сўзимни сўрасанг, эй ёш ўғлон,
Ўзбаклар юртига бермасман омон.
Шу учун ўзбакқа қиларман охир замон,
Авазин Чамбилдан олиб келаман,
Бу сўзларни сенга айтдим бегумон.

Авазхон бу сўзни эшитиб: «Бу ёмон кофир экан. Шу тарзда Чамбилга борса, Чамбил элининг турпогини ғалвирдан ўтказиб кетар. Отамнинг оти менда бўлса, ёби отлар урушда ҳожат бермаса. Энди таваккал, овлоқ ерда бунга маълум қилайин», — деб Авазхон ўзини маълум қилиб, бир сўз деб турибди:

Чарқиллаб учади кўлларнинг гози,
Чўлларда кўп бўлар улоғман кўзи,
Остимда иргийди Фирқўкдай този.
Сўзимни эшитгин, Арботин бози,
Мен бўламан Гўрўғлининг Авази.
Чамбил элда элнинг гамин еб эдим,
Сендай зўрни излаб шикор қиб эдим,
Мен ҳам Арботинга борсам деб эдим.
Душман излаб элдан чиқиб келганман!
Чамбилбелда мен ҳам бекман, тўраман,
Нор кесар олмосни белга чоламан,
Излаганга сўраганинг бўламан,
Оvloқ ерда сенга дучор келаман,
Чамбилбелнинг Авази ўзим бўламан,
Мен ҳам Арботинга излаб бораман,
Қўлингдан ҳар нима келса, кўраман.
Қалпоғи манглайга тўрт энли ботган,
Ўн саккиз юз хотин олиб—
Дунёдан мужаррад ўтган,

¹ қилиб эдим.

Ҳасан бобо хизматига бораман,
Шоҳнинг юз бешга кирган қизини
Ҳасан Кўлбар бобомга обкеб бераман,
Чамбилбелдан шу хизматга бораман,
Арботин шаҳрини горат қиламан,
Чамбилнинг Авази ўзим бўламан.

Бу сўзни Мақотил эшитиб: — Ўзбакнинг тати чапаниси шупча экан. Бу ҳам ўзини Аваз қилиб ётир. Мен Авазхонни кўрмасам ҳам таърифини эшитганман. Сен ўзингни Авазхонга менгзама, — деб бир сўз деди:

Жамоллари ойу кундан голибди (р),
Кўрганларнинг бежой ақли олибди,
Кўрмасам ҳам таърифини эшитдим,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.
Қийғир деган қуш учади қияда...
Хусни кўрсанг, шоҳлардан ҳам зиёда,
Жамоллари ойу кундан зиёда,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.
Авазхонман деб лофни урасан,
Одам резги армон билан ўласан,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама,
Чамбилнинг Авазин худоё урдими.
Той устинда чивиндай бўб жалпайиб,
Гўрўглининг отини худоё урдими —
Шундайгина кўк ола той бўлиб,
Кўрмасам ҳам таърифини эшитдим.
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.
Зуваласи ортиқ тушган лойидан,
Авазхон деб тилар эдим худойдан,
Жамоли голибди осмонда ойдан,
Кўрмасам ҳам эшитганман Авазни,
Сен ўзингни Авазхонга менгзама.

Аваз бу сўзни эшитиб: «Менинг Аваз эканлигимни билмади, ишонмади; энди бу кофирга Аваз эканлигимни билдирайин», — деб Мақотилга қараб, бир сўз деди:

Майдонда иргитай аспир-қушини,
Қамсаб кесай душманларнинг бошини,
Солайинми Алининг савашини,
Мақотил, кўр, Авазхоннинг ишини.
Остимда иргийди Фиркўкдай тулпор,
Ўзга деб, Мақотил, бўлма беҳабар,

Ғайратимдан йиглар сендай кофирлар,
Савашли кун мен мингингга баробар.
Отим Аваз, ўзим мисли аждаҳор,
Ишқирсам дамимга кетар душманлар,
Майдон бўлса мен сотарман ширин жон,
Олмосимдан қуяр эдим қирмиз қон.
Гўрўгли ўглиман, отим Авазхон,
Чанғалимдан қутулмоғинг кўп гумон.
Армон билан ўлар бўлдинг, эй душман.
Нор кесар олмосни қўлга оламан,
Кўрмаган кунларни сенга соламан,
Танимасанг, кофир бошинг оламан.
Дод айласанг эшитмасдан сўзингни,
Ҳар бобдан¹ ўяман икки кўзингни,
Бадбахт душман, сенга ўлим лозимдир!
Танитайин сенга мен Авазингни.

Бу сўзни фил минган душман эшитиб: «Бу Авазман деб айта беради, Аваз бўлса Аваздир-да, узоқдан таърифи борар экан-да. Бу Аваз бўлса, миниб юрган тойи Гўрўглининг Ғироти шу. Энди менинг ишим йўлдан битди; Чамбилга бормаيمان. Излаганим Гўрўглининг оти билан Авази эди. Шу ердан олдимга солиб ҳайдаб, Арботинга бораман, деб кўнглида ўйлаб, Авазга қараб, бир сўз деди:

Аваз деб югурдим сенинг изингдан,
Қуралайдай келган жоду кўзингдан,
Бир бўса бер, Аваз оқча юзингдан.
Гап эшит, Авазжон, айтган тилимдан,
Худой ўнглаб чиқиб қолдинг йўлимдан,
Ароқ ичиб юрай сенинг қўлингдан.
Юр энди, Арботин бирга, Авазжон.
Бизман бирга Арботинга борасан,
Ҳар кеча бобойингга базм берасан,
То ўлгунча косагул бўп юрасан,
Юр энди Арботин бирга, Авазжон...
Арботинда мен ҳам бекман, тўраман,
Арботинга сизни олиб бораман.
То ўлгунча сизни олиб юраман.
То ўлгунча косагул қиламан,
Юр энди, Арботин бирга, Авазжон.
Толқошовлик қилиб бунда турмагин,

¹ боб билан

Сен кулимсиб мени ошиқ қилмагин,
Узоқ яша, кўп йилгача ўлмагин,
Юр энди, Арботин бирга кетамиз.

Авазхон бу сўзни эшитиб, газаби келиб, Мақотилга қараб, Авазхон бир сўз деди:

Аё кофир, билиб сўзла сўзингни,
Тилларинг суғуриб, ўйи кўзингни,
Танидингми бу қўчқор Авазингни!
Аваз эканимни ўзинг биласан,
Манманлик билан бунда турасан,
Ундай деб очма сен ғайри оғзингни,
Танидингми бул шунқор Авазингни.
Ханжар чекиб, мен кесарман бўғзингни...

Мақотил бу сўзни эшитиб, Авазга қараб айтди: — Сен биз билан урушадиганга ўхшайсан. Иккови шу майдонда урушмоқчи бўлиб турирди.

Авазхон айтди: — Бобо, сиз катта экансиз, уруш, калтак навбати сиздан бўлсин.

Мақотил айтди: — Менга навбат бериб нима қиласан, бир урсам ўлиб қоласан, аввал сен ур.

Унда Аваз: — Сен ёввойи экансан, менинг ўлган-ўлмаганим билан ишинг бўлмасин. Сен катта экансан, навбатни сенга бердим, — деб ўзи қалқонни бошига жомилиб турди. Бобойнинг уч ботмон калтаги бор эди, шуни кўтариб: — Хабардор бўл, Аваз, ё Лот! — деб Авазинг бошига урди... калтаги тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Яна олти ботмон чўян калтаги бор эди, буни ҳам «ё Лот, энди, Аваз, ўлдинг!» деб сиёсат қилиб урди... калтаги тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Яна тўққиз ботмондан бўлган калтаги бор эди. Буни ҳам кўтариб: «Аваз, энди ўлдинг, хабардор бўл, ё Лот», — деб сиёсат қилиб урди... Калтак тариқдай бўлиб тирқираб кетди. Мақотилнинг навбати ўтди. Авазинг навбати етди. Аваз илон тилли олмос-пўлатини шириллашиб ғилофдан суғуриб олди. Буни кўриб Мақотилнинг туси қочди, ранги заъфарондай бўлиб қолди. Шунда Аваз ўн етти газ олмос пўлатини қўлига олиб етиб борди. Бобо айтди: — Аваз ўғлим, тўхта. Аваз айтди: — Мени тўхташиб нима қиласиз? Бобо айтди: — Менинг умид билан тўққиз қават қарқ терисидан қилган қолқоним бор, шуни бошимга жомилиб турайин. Аваз: — Хайр, жомилиб туринг, — деди. Бобо қалқонини бошига жомилиб турди. Авазхон «Облоҳу акбар», деб қўлидаги олмос-пўлатини қулочлаб бобойнинг бошига

урди. Олмос бобосининг бошидан ўтиб эмчагигача кесиб бориб турди. Яна даргазаб бўлиб кўлидаги олмосини суғуриб олиб, қулочлаб урди, Мақотилнинг ўзидан ўтиб, филининг ҳам ярмидан кесиб ўтиб ерга ботиб турди. Мақотил икки бўлиниб, ағнаб қолди, қони дарёдай оқиб кетди...

Авазхон буни ўлдириб, кўкайи ўсиб, кўтарилиб, отидан тушиб, яёв бўлиб, Мақотилнинг қадди-қоматини кўриб, жасадига қараб, ҳеч ерда бундай душман ўлгани йўқ, деб ўз шаънига бир сўз айтиб турибди:

Қийғир деган қуш ўлтирар қияда,
Не кўриб кечирдим фоний дунёда,
Ғайратимдан шоҳлар юрар пиёда,
Қилган ишим ҳар одамдан зиёда.
Бизлар кўрдик Қисакўзнинг зўрини,
Уч йил кеб қамади Чамбил элини,
Гўрўглибек чиқиб қирди барини,
Ўлжа қилиб олдик молу зарини,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Майдонда чиқарди Ғирнинг бувини,
Қонга бўяб Зарчашманинг сувини,
Йиқитди Бектошнинг беш минг тувини,
Шул урушда бундай душман ўлган йўқ.
Ҳасан ўғлон от белига минганда,
Арзирумдан Хон Даллини олганда,
Доғистонда уч ой уруш бўлганда,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Юсуф султон отга қамчи солганда,
Иромондан Хиромонни олганда,
Тошотар полвонни нобуд қилганда,
Етти йил тинмайини уруш бўлганда,
Шу урушда бундай душман ўлган йўқ.
Не кўриб кечириб фоний дунёда,
Қилган ишим ҳар одамдан зиёда,
Ҳар урушда бўлар душман пиёда,
Ҳеч урушда бундай душман ўлган йўқ.

Бу сўзларни айтиб, нарироқ бориб қараса, олдидан йигирма тўрт шаҳарга борадиган кўп йўл чиқди. Бу йўлларнинг у ёғига, бу ёғига қаради. Қараса, бир йўлда байроқ-байроқ кўп лашкар келаётир — сони йўқ. Келаётган лашкарбошлари ҳам Авазни кўрди. Ораси яқин қолган экан, бири-бирига қараб турди. Аваз: «Бу лашкар қандай лашкар экан», деди.

Бу лашкарлар Арботиндан келаётган эди. Бу лашкарнинг

лашкарбошлиғи ҳалиги фил минган полвон эди. Чамбил юртига, Гўрўглининг устига қўшин тортиб бораётган эди.

Лашкарбошилари айтди: «Гўрўгли битта ё иккита бўлиб юрар эмиш, деб эшитар эдик. Бу — тайин Гўрўглига ўхшайди, — деб лашкар туриб қолди, «келаётган одам Гўрўгли бўлмаса, фил минган полвондан бу ёққа омон ўтмас эди. Бу — тайин Гўрўгли экан, фил минган полвонни ўлдириб, бу ерга келаётир», — деб булар ҳам уруш асбобини тайёрлаб туриб қолди.

Авазхон бу чорраҳа йўлда уруш бўларини билиб, Гиротнинг айил-пуштанини маҳкам тортиб, совут, қалқонни жомилиб, отига миниб урушга тайёр бўлиб, лашкарга қараб, бу сўзни айтиб, юзланиб бора берди:

Икки дунёда ҳамроҳим,
Марди майдоним, ё Али,
Изларман сиздан мадад,
Чобуксуворим, ё Али.
Етти ёшда эр атаган,
Йигирмада шер атаган,
Тоғларни отиб юборган,
Дулдулсуворим, ё Али.
Йигит пири Шоҳимардон,
Мадад беринг шерияздон.
Бу дунёни барбод этиб,
Комил пирларни ёд этиб,
От қўйди душман устига.
Тоғдаги шердай оҳ уриб,
Йўлбарсдай бўп чопиниб,
Халилулло, оллоҳу акбар.
От қўйди душман устига,
Қарамай баланд-пастига,
Олмос олганди дастига,
Ярашиққа тикиб хотир,
Фаранг милтиқ патир-патир,
Отилди майдон ичинда.
Чаппалашиб сатта ботир,
Тўкилди майдон ичинда.
Кўрганларнинг ақли кетиб,
Яна кўрсам деб бўлиб интиқ,
Огзи катта қора милтиқ
Отилди майдон ичинда.
Бедовга заррин айиллар,
Қилганга душман қойиллар,

Шабнам милтик, жазойиллар,
Тўп бузар майдон ичинда.
От чопади аста-аста,
Кўпдир душман, даста-даста,
Уруш бўлди, чопар аста
Қон тўкар майдон ичинда.
Саф-саф туриб ақли хўплар,
Аждоҳодай катта тўплар
Ишқирар майдон ичинда.
Душманларнинг ақли шошди,
Ота боладан адашди,
Авазхон танҳо савашди,
Қон тўкар майдон ичинда.
Қилич келар алаб-ялаб,
Истар кўнгил қилар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб
Ичилди майдон ичинда.
Асли този не бедовлар
Кетди эгасиз бош олиб,
Чодир-чаман, либослар
Қолди шундайин тўшалиб.
Ҳар дараси мурдага тўлиб,
Қон деганинг селдай бўлиб,
Тоғ аскарин чалди туман,
Душманларга бермай омон,
Шул сабабдан бек Авазхон
Қон тўкар майдон ичинда.
Тинмай оқар кўзнинг ёши,
Кесилар душманнинг боши,
Шулдир Авазнинг савашди,
Қон тўкар майдон ичинда.
Авазхон майдонда танҳо савашди,
Ғайри душманнинг ақли шошди.
Аваз душманларни қувиб тўплаб,
Авазнинг кўнглига менманлик тушди,
Авазнинг кейнидан шайтон етишди.
Авазнинг кўнглига бу сўз тушди:
Учраса ёрнинг марди,
Кўзга дори пойи гарди.
Бизлар Чамбилнинг жўмарди,
Қирмаганлар номард бўлсин!
Учраса ёри Қабил,
Ҳар маҳал ваъдадан тобил,
Майдонли кун пўлат добил,
Туймаганлар номард бўлсин!

Йигит пири ҳазрати Довуд,
Оқ кировка, олтин совут
Қиймаганлар номард бўлсин,
Душманларнинг мурдасини
Уймаганлар номард бўлсин,
Олмасидан қизил қонни
Қуймаганлар номард бўлсин!

Эрлик билан бу майдонга
Қирмаганлар номард бўлсин!

Қилич силтаб, бедов қистаб,
Турмаганлар номард бўлсин!

Бул сўзни айтиб Авазхон,
Дафта-дафта қочиб душман.
Душманларнинг ақли шошди,

Аваз ўғлон бунда танҳо савашди,
Байдоқ-байдоқ яна лашкар етишди.
Аваз ўғлон бу лашкарни кўради,
Ғиротига аччиқ қамчи солади,
Байдоқ-байдоқ лашкар келиб олади,
Аваз ўғлон бу ўртада қолади.

Жафо тиғи буқун жондан ўтади,
Айрилиқ ханжари бағрин йиртади,
Шақаман душманлар чоқлаб отади,
Жазойилнинг ўқи туйраб ўтади.

Авазхоннинг қадди-бўйи букилди,
Кўздан ёши қатра-қатра тўкилди,
Шу савашда юриб эди Авазхон,
От ёлини ушлаб бу мард йиқилди.

Тўхтаб қолди Гўрўғлининг Ғироти,
Ғариб бўлди Гўрўғлининг фарзанди,
Ҳеч кимсага келмай қолди ҳолати.
Бир оллога етар марднинг ноласи,
Ғариб бўлди Гўрўғлининг боласи,
Жазойилнинг ўқи етиб Авазга,
Оҳ тортиб йиқилди Чамбил тўраси.

Ботинолмай туриб қолди кўп душман,
Ичи тўлди, юракка бўлди кўп армон,

Ярадор бўлди-ку бекнинг фарзанди,
Қолмади-ку Авазхоннинг тоқати.

Кўринг назаркарда бекнинг Ғироти
Мардим қилса душманларда, уят-да,
Олдига ташласа ёл билан суяр,
Кетинга ташласа қуйруқман суяр.
Майдондан бурилиб назари тулпор,
Тоққа қараб жўнай берди жонивор,
«Бу баччағар бизга ҳийла қилар», деб
Ботинполмай бораётир кофирлар.
Яра тегди Чамбилнинг гўччоғига,
Баракалла бекнинг тўбичоғига.
Неча ул душманга Ғирот рад бериб,
Авазни обкетди Хулкар тоғига.
Фалак титрар Авазнинг нолишига,
Кўзлар губор бўлар оққан ёшига.
Кўп душманга минган оти рад бериб,
Олиб чиқди Авазди тоғнинг бошига.

Ғирот жонивор Авазнинг ярадор бўлганини билиб, йиқилиб қолмасин, йиқилиб қолса менга кўп ёмон таъна ишлар бўлади, деб кейинга кетайин деса, қуйруғи билан суяб, илғари кетайин деса, ёли билан суяб, Авазхонни авайлаб, аста-аста суяб олиб Хулкар тоғининг юқори баланд чўққисига олиб чиқди. Ул тоғнинг чўққиси така-ёвмит, туркман отидан бошқаси чиқа олмайдиган ер эди. Буни душманларнинг лашкари кўриб, вақти хуш бўлиб, «То бу тоғни қулатиб, йиқиб олмасак бўлмас», — деб бир хили тўпни ётқизиб, бир хили қўлига метинши олиб тоғни қулата берди, дунё кўп талотўп-шовқин, ғалва бўлиб кетди. Бу ғалва билан уйқуда ётган Асад мерган билан Шодмон мерган уйқудан уйғонди. Қараса, олдида Аваз йўқ. Қаёққа кетди, деб қараса тоғнинг сиртида тутуннинг буруқсагани кўринди. Тўплар гумбирлаб, отилиб, товуши дунёни бузгундай бўлиб бораётир. Бу буруқсиганларни, бу аломатларни кўриб, Асад мерган Шодмон мерганга қараб, бир сўз деб турган экан:

Шодмон ака, эшит айтган сўзимди,
Кўролмай ўларман ўгил-қизимди,
Энди турмай бундан кетмоқ лозимди (р),
Англа, оға, менинг айтган арзимди.
Изламаймиз Авазхондай тўрани,
Журунг, оға, Чамбил элга бораёйик.

Хазон бўлмай богда гуллар сўлибди,
Аваз бориб, тапхо саваш қилибди,
Тоғнинг нарёгига лашкар келибди,
Қун туман, илғовли кунлар бўлибди,
Журиг, ога, Чамбил элга борайик.
Душманлар кесмасин тандаи бошимни,
Сулатмасин гавда билан лошимни,
Кўрса албат қилар меннинг ишимни,
Бориб кўрай элда тенгу тўшимни,
Журиг ога, Чамбил элга жўнайик.

Бу сўзни Асад мергандан эшитиб, Шодмон мерган Асад мерганга қараб, бир сўз деди:

Майдон бўлмай бедов отлар чопилмас,
Кўи чошилса, хаса тулпор совулмас,
Излаганда бундай майдон топилмас,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик.
Майдонда кесилар душманинг боши,
Қиёматча бўлар марднинг савашни,
Бу майдондан қочган номарднинг иши,
Жургин Асад, ният майдон, борайик!
Бу ишларни қилган Чамбил Авази,
Ўлсангиз шаҳид, ўлдирсанг рози,
Бу ишларни қилган бекнинг ёлғизи,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик.
Сенга айтай мен сўз билан жавобди,
Душмандан шаҳид ўлмоқ савобди.
Мард йиғит олдидан майдон чиққан сўнг
Номард бўлиб, қочмоқ бизга не бўпти,
Жургин, Асад, ният майдон, борайик...
Чамбил элда баҳодирлик қиласан,
Гўрўглидан оту анжом оласан,
Майдон кўриб қандай қочиб борасан,
Чамбилда сўраса баҳодир беклар,
Уялмайин қандай жавоб берасан?
Жургин, Асад, ният майдон, борайик!

Бу сўзни эшитиб, Шодмон мерганга қараб Асад мерган бир сўз деб турибди:

Шу кунларда сўфи-дарвеш бўлибман,
Файри диннинг воллоҳ, юзин кўрмай, деб
Кеч-кундуз аҳду паймон қилибман,
Журиг, ога, Чамбил элга жўнайик.

Борар бўлсанг, Шодмон ога, бора қол,
Увол-савобингни ўзинг ола қол,
Ўлдирсанг ҳам мен бормайман, қўя қол,
Журиг, ога, Чамбил элга юрайик.
Мендаини ўғлоннинг кўнглини бўласан,
[Синамаган ёвда] нима қиласан,
Қазом ётиб ўлиб кетсам майдонда,
Сен менинг қонима зомин бўласан,
Журиг, ога, Чамбил элга жўнайик.

Бу сўзни Шодмон мерган эшитиб: — Мен бир ўзим ёлғиз майдонга борадиган бўлсам, аввал сени ўзим ўлдириб, сўнгра ёлғиз ўзим борайин деб қўлини олмос-пўлатига узатиб, қилични қўлига ола берди. Шодмондан Асад мерган кўрқиб: — Ундай бўлса, юрсанг юра бер, майдонга борамиз, — деб мерганнинг орқасидан юра берди.

Иккови бирга-бирга тоғнинг бошига чиқиб қараса, тоғнинг у тарафида душманнинг кўп лашкари бор. Буни булар кўрди. Асад мерган айтди:

— Эй, Шодмон ака! Бу душман кўп экан, уларнинг устига босиб бормоқ мушкул-да. Лекин булар ҳам ўзлари кўп баҳодир-зўрабор эди. Урушни кўп кўриб, урушдан тайсаллаб қолган эди. Урушга кирганда, лак-лак лашкарлар билан ҳар қайсилари баробар урушар эди, ҳийлайин ҳийлагар бўлиб қолган эди. Душманларга узокдан кўриниш бериб, Асад мерган бу сўзни айтиб бораётир: — Душманга сиёсат қилайик, урушга Гўрўгли келди деййик, Гўрўглининг донги Доғистонга кетган. «Гўрўгли келди» деса, бешикдаги боласинингламай ётган, душманга Гўрўглининг зарбаси ўтган, — деб бу сўзни айтиб келаётир:

Буви Ҳилол гўрда туққан,
Қиличин қон билан ювган,
Чамбилдан Гўрўгли келди.
Хон Гўрўгли Чамбил элнинг тўраси,
Кўринади ботирларнинг донаси,
Чамбилдан Гўрўгли келди, душманлар
Бул оҳини бир оллога етқариб,
Душман кўрса тиғи-дамдан ўтқариб,
Душманни ўлдирар барин ўнгариб,
Чамбилдан Гўрўгли келди, душманлар!
Душман, кўргин Гўрўглининг ишини,
Қамсаб кесар сендайларнинг бошини,
Сулатар душманнинг гавда-лошини,
Чамбилдан Гўрўгли келди, душманлар!

Ёйди душманнинг бу кун гўшини,
Қойил бўлар анга халқи замон,
Душманлар, сенга бермас амон-а,
Душманлар билмас қилар ишини,
Ёмон кунда тўкар кўздан ёшини.

Бу сўзни душманлар эшитди. Шундай қараса, икки отлик тоғдан бақириб-чақириб, сиёсат қилиб келаётир. Буни кўриб: «Бояги Гўрўглининг одами экан, бу келаётганининг бирови тайини Гўрўгли»,— деб душманлар зангловини ташлаб, отини битта-битта ушлаб, қочар йўлини бошлаб турди. Мерганлар шундай қаради, лашкар қўзғолди. Уруш кўриб юрган гиранда эмасми, Гўрўглининг отини тутиб: «Мана мен урушга кетдим, Гўрўгли бўламан, қаёққа қочиб қутуласизлар». — деб отларига даб бериб, икки мерган бирдан душманнинг устига қараб от қўйди. Душманлар кўриб, ақли шошиб, такбирдан адашиб, Асад мерган кўнглини хушлаб, душманларнинг лашкарини қира бошлади.

Душманларни тўплаб олиб,
Етганига қилич солиб,
Ҳар дара ўликка тўлиб,
Бош кесар майдон ичинда.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Душманларга бермай омон,
Шу сифатда Асад, Шодмон
Бош кесар майдон ичинда.
Кесилди душманнинг боши,
Сел бўлгандир кўзда ёши,
Шулдир мерганлар савашини—
Бош кесар майдон ичинда.
Ошиқ фаҳми оқшом-кеча,
Ҳолин билмайди бир печачи,
Душманлардан ўлди анча,
Қирилди майдон ичинда.
Етганига қилич солди,
Қочқинчиси йўлга кириб,
Тўпу тўпхоналар қолди.
Эшитингиз мерганларнинг сўзини,
Қамсаб кетди душманларнинг ўзини,
Ногаҳондан бораётди мерганлар,
Йўлда кўрди Ғиркўк отнинг изини
Хазон бўлиб боғда гули сўлибди,
Шум фалак бошига савдо солибди,
Отнинг изи қизил қонга тўлибди,
Ё ярадор ёки Аваз ўлибди.

Мерганларнинг хаста кўнгли бузилди,
Кўздан ёши қатра-қатра тизилди.
Ғиротнинг изини кўриб мерганлар,
Тоққа қараб бурди отнинг бошини.

Шунда душманларнинг ўлгани ўлди, қочгани қочиб қутулди, тўпа тўпхоналар ўлжа бўлиб қолди. Бу ўлжаларга мерганлар қарамай, Ғиротнинг изидан эргашиб, тоғнинг бошига қараб, Аваз билан Ғиротни ахтариб бораётди.

Тоғнинг устига чиқиб борди. Мерганларнинг отини кўриб, Ғирқўк кишнаб қўл берди. Бунинг кишнаганини Авазхон эшитиб, «Душманлар келиб қолди», деб жон талвасасида бошини кўтариб қаради. «Булар мерганлар, ўзимизнинг одамларимиз экан», деб яна бошини кўйиб ётди.

Мерганлар Авазнинг бу ҳолини кўриб: — Энди Авазни ўлдирмак керак. Бу ўлган йўқ, ярадор экан, ҳеч нимага ҳолати келмай қолган экан,— деди. Яна ўйлаб айтди: — Авазни ўлдирсак, ўлар-кетар, бундай ўғил пайдо бўлмай қолар, Авазни ўлдириб, Ғирқўкнинг ўзини Чамбилга қуруқ миниб олиб боролмасмиз, Торкистон шаҳрида Малика парини ҳам икковимиз ололмасмиз. Эндиги маслаҳат: доридармон қилайик, Авазни тузатиб олайик. Аваз ўзи учун ўзи хизмат қилиб Торкистонга борар, Малика парини олар, бизлар шаҳарларни томоша қилайик, кўрганимиз қолади. Қайтиб шу ерга келганда Авазни ўртага олайик, бошини юлайик, бежавотир маликани Чамбилга олиб борайик. Гўрўгли: «Авазим, қаёққа кетди, қаёқда қолди»,— деб сўраса, «Авазнинг бир девнинг қапжигасига илиниб бекорга ўлиб кетди»,— деб айтайик. «Барақалла, мерганлар, тила мақсадларингни»,— деса, Ҳазорасп шаҳрини тилаб олайик,— деди. Асад мерган айтди: — Эй Шодмон ака, тила деганда Ҳазорасп шаҳрини тилаб ўтирма, Болқийен шаҳрини ҳам кўшиб тила! Бола-чақанг ризқи-да, бир шаҳар бизларга нима бўлади?!

Икки мерган бу сўзни кўп ўйлаб, маслаҳат қилиб, Авазнинг олдига бориб, баданига теккан ўқларни сугириб олиб, ўқнинг жойидаги қора қонларини сўриб ташлади. Иккови ҳам Чамбилда дафтари эмасми, Авазга дори топмоқ учун тоққа чиқиб кетди. Ногаҳон олдидан бир айиқ чиқди. Уриб отиб олиб, ўтини олди. Яна бир қашқирни отиб олиб, картини олди, тошбақанинг мойгини олиб, уччовини бирга кўшиб аралаштириб, юмуртқа малҳам қилиб, Авазнинг яраларига тортди.

Авазнинг яраси андак тузалиб, отга минадиган бўлди.

Уччови отланиб, отларига мишиб, тогдан пастга тушиб, Торкистоннинг чўлига Малика парини ахтариб кета бердилар. Шунда Асад мерган Авазга қараб, Аваз сен менинг эсонлигимда ҳам ема, деб бир сўз деб бораберди:

Ушбу дамнинг дамларини дам дема,
Шукур қилгин, давлатингни кам дема,
Мен эсон-да, Аваз ўғлон, ҳам ема!
Ҳамроҳ бўлдинг Аваз, Шодмон тўрага,
Рад этарман кўкдан келган балога.
Мен эсонман, ҳам емагин садага.
Отим Асад, ўзим мисли аждаҳор,
Савашли кун юз мингига баробар,
Ғайратимдан бўзлаб кетар душманлар,
Бош эсон-да, ҳам емагин Авазжон,
Қабатингда Асад билан Шодмон бор.
Остимда юз алвон ўйнайди отим,
Белимда ярқиллар кескир пўлатим,
Шундай бўлар сипоҳилик одатим,
Мен эсон, ҳам ема, Авазбек зотим!
Ғиротни ўйнатиб элдан чиқибсан,
Баҳодирлик дағдағасин қилибсан,
Душманлардан кўп жафони кўрибсан,
Тоғ бошида ғариб бўлиб қолибсан.
Худойим сақлагай бандани омон,
Бошингдан кетгандай қайғули туман,
Иш кўрсатди Асад билан бек Шодмон,
Жафо кўриб, хафа бўпсан Авазжон.

Бу сўзни Асад мерган айтиб бораётир. Авазжон индамай: «Кўтарилсанг кўтарила бер»,— дебди. Асад мерганнинг кўзи фил минган душманнынг ўлигига тушди. Қўрқиб отининг жиловини тортиб, нашъаси учиб, хаёли қочиб турди. Аваз айтди: — Ботирлар, ҳайдай беринг, бу ётган ўлик.

Мерганлар айтди: — Авазжон, буни ким ўлдирди?

Аваз айтди: — Мен ўлдирдим.

Мерганлар айтди: — Эй, Авазжон, шуни ўлдирган бўлсанг, сен ҳам яхши бўлиб қолган экансан.

Бундан ўтди, Бадбахт чўлга етди. Ўлик деган боғдай бўлиб қийраб ётибди. — Буни ҳам мен ўлдирдим. Шу ерда ярадор бўлган эдим,— деди.

Мерганлар айтди: — Авазжон, сен шуларни ўлдирган бўлсанг, дуруст бўлиб қолган экансан, урушнинг тартибини бизлар билан юриб, бизлардан олсанг, сенинг ҳам оёқ олишинг дуруст экан, бизлар билан бирга юриб урушнинг

тартибини таълим олсанг, бизлардай бўлиб қоласан экан,— деди. Лекин Аваз буларнинг сўзига индамади, жавоб ҳам бермади. Учови қирқ кеча-қирқ кундуз йўл юрди.

Йўл юра-юра айни савр деган кунларда Белдос деган бир қирга етиб, беклар отдан тушиб, отларни ўтлатиб ётди. Мерганлар айтди: — Авазжон, бора турган жойнинг яқинми? Ўзинг биласанми, неча кунда борасан, қайси шаҳарга борасан? Кунма-кун бедов отлар билан йўл тортамиз, сира етмаймиз, ўзинг йўлни биласанми, ё бекорга юриб, адашиб кетиб бораётибмизми? Дунёнинг юзидан чиқиб кетдик. Энди дунёнинг четига бораётибмиз.

Аваз айтди: — Мен ҳам кўрганим йўқ. Отам шу ёқда, деб айтган эди. Учови сўзлашиб гаплашиб туриб эди, бир тепадан тутун чиқаётир. Мерганлар айтди: — Эй, Авазжон, хов, анов тепадан тутун чиқаётир, борадиган шаҳарнинг шу тепанинг остида бўлмасин?

Авазжон айтди: — Бўлса бўлар, икковинг бир бориб, хабар олиб келсаларинг-чи.

Мерганлар айтди: — Авазжон, сен ёш боласан, чопқиллаб бориб хабар олиб келсанг; шу шаҳар бўлса, келиб бизларга хабар берсанг, ундан кейин борамиз.

Авазжон хайр деб ўрнидан туриб, пиёда бўлиб, тепани айланиб бориб қараса, олдидан бир гор чиқди. Горга бора берди. Қараса, горда бир дарвоза кўринди. Дарвозани очиб ичкари кириб қараса, қирқ дев ароқ-шароқ ичиб маст бўлиб ўтирибди. Чиқиб турган тутун арақ ичиб шағал маст бўлиб ўтирган девларнинг дами эди. Бу қирқ девнинг каттасини Япроқ дев дер эди. Авазжонни қўриб, вақти хуш бўлиб кўлиб, «худодан ҳар нима тиласак берар экан, маст бўлиб эдик, устидан ейдиган барра кабобли ҳам берди», деб олдидаги хизматкор девларига қараб бир сўз деди:

Ёш ўғлоннинг билмагани билдинг,
Урмай, сўкмай шодиёна кулдинг,
Барра гўштин канорага илдинг,
Ҳаяллатмай ёш ўғлонни ўлдинг!
Қулоқ солгин мендай шоҳнинг полишига,
Кўнглим кетди ёш ўғлоннинг гўшига,
Шоҳинг боссин унинг гўштин тишига,
Ундай-бундай деса уринг бошига,
Кавоб қилиб келтир шоҳнинг қошига.
Дод айлабса, эшитмагин сўзини,
Зулм билан ўйинг икки кўзини,
Ажал ҳайдаб-бунда келган ёш ўғлон,
Ҳаяллатмай ўлдинглар ўзини.
Ҳазон бўлиб боғда гулни терибди.

Ажал етиб паймонаси тўлибди,
Бу ерларга ажал ҳайдаб келибди,
Дамга қўймай ёш ўғлонни ўлдириб,
Ризқимизга шундай қавоб берибди.
Тўқинглар кўзидан селоб ёшини,
Ҳаяллатмай, дарров кесинг бошини,
Ўртага олиб енг бунинг гўшини.
Мен билмайман қай шаҳардан келибди,
Ризқимизга худой буни берибди.

Авазхон бу сўзни девдан эшитиб, девларга қараб бир сўз деб турибди:

Баҳорда очилган боғнинг гулиман,
Юнусман Мисқолнинг жону дилиман.
Отим Аваз, Гўрўглининг улиман,
Бу ерларга девни излаб келдимман.
Отга солиб арпа билан ийирди,
Қор ёққанда карвон солди чийирди,
Чамбилда Гўрўгли отам буюрди.
Девларга бўлганди менинг сафарим,
Чамбил элда бордир менинг лашкарим.
Чамбилнинг қўрғонини бошқадан қилди,
Фиркўк отни отам миниб чоп, деди.
Эшитмаган, тайин девларни топ, деди.
Чамбил элда мен ҳам бекман, тўраман,
Қилич урсам дарров бошинг оламан,
Чамбил элтиб сени лойга соламан,
Чамбилнинг қўчқори ўзим бўламан.
Остимда ўйнайди юз алвон отим,
Майдонли кун тоша келар гайратим,
Йўлда қолди, девлар, сенинг жасадинг.
Аё девлар, тимсол айтиб бир алвон,
Бу давлатни менга берганди раҳмон,
Ул мени буюрган Гўрўгли султон,
Гўрўгли ўглиман, отим Авазхон.
Ҳаяллама, олдимга туш бу замон,
Йўқса қиларман бошларингга охир замон.

Гўрўгли деган сўзни эшитгандан пойгада турган девлар қочиб тўрга ўта берди. Бир-бирини босиб, такбиридан адашиб, ақли шошиб, тўполон бўлиб қолди. Шунда Япроқ дев айтди: — Эй, девлар, шошманглар, ҳовлиқманглар. Мен гапнинг ростини сўрайин, қўрқманглар, бу келган жондор жиянимиз бўлар экан, — деб Авазхонга қараб, бир сўз дегани:

Асқартоғнинг бошини чолган туманми,
Ғамли қулга мудом охир замонми,
Тапимасни сийламас дер, Авазхон,
Чамбил элда Мисқол опам омонми?
Ғам билан сарғайди гулдайинг дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Чамбил элдан келган бўлсанг, бек-тождор...
Чамбилбелда Юнус, Мисқол опам бор,
Юнус нари, Мисқол опам омонми?
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлмасин,
Хаёлингга бошқа гаплар келмасин,
Бу сўзни одамхўр езнам билмасин,
Кўнглига оғир олиб қолмасин,
Қора кунни биздай шўрга солмасин,
Қаҳр айлаб одамхўр жезнам келмасин.

Бу сўзни Авазхон девлардан эшитиб, девларга қараб
бир сўз деб турибди:

Юрагимга солма доғу аламини,
Бориб обод қилсам кулбахонамини,
Девлар-а сўйлайсан пари энамни,
Шул энамнинг сен нимаси бўласан?
Давлатимдан шол-шолдам ўрадинг,
Гул тарзинг сарғайиб менга қарадинг,
Паризод энамни мендан сўрадинг,
Шул энамнинг сен нимаси бўласан?

Бу сўзни эшитиб, Япроқ дев Авазхонга қараб, бир сўз
деб турибди:

Сен эшитгин тоғаларинг сўзини,
Бизлар кўрдик бек езнамнинг ўзини,
Ўн ярим лак девга зўрлик еткизиб,
Олиб кетди Шоврубшоҳнинг қизини.
Бир кунлари келди дарёдай тошиб,
Эрам боғда девлар билан савашиб,
Девлар қолди унда ақили шошиб,
Бир-биридан девлар юрган адашиб.
Олмадайин сўлган, гулдай тарзим бор,
Аваз ўғлон, сенга айтар арзим бор,
Энанг париларга подшоҳ вақтида,
Бизлар эдик ул энангга хизматкор.
Айтган сўзин поён ниқоби эрдик,
Энанг париларга подшоҳ вақтида,

Шул энангнинг бизлар-мешкоби эрдик,
«Танимасни сийламас» дер, Авазжон.
Бул тоғанг бўлмасин яна гуноҳкор,
Отангга айтмагин, Аваз зўрабор. —

Шунда бу қирқ дев Авазжонга узр-маъзурлар айтиб,
танишиб, сўрашиб, ҳаммаси бўлақдан кўришиб ётибди: —
Отингиз, жўрангиз йўқми, ўзингиз пиёда келдингизми? —
деб сўради.

Аваз айтди: — Отимиз, меҳмонимиз ҳам бор.

— Ундай бўлса бировинг бориб олиб кел! — деб Япроқ
дев буюрди.

Бирови югуриб, тепанинг орқасига қараб чошиб чиқди.
Мерганлар қараса, тепада бир дев яланглаб келаётир. Мер-
ганлар буни кўриб, ақлидан шошиб, кўзи қамашиб. Асад
мерган Шодмон мерганга қараб айтди:

— Эй, Шодмон ака, бу ер девнинг жойи экан, Аваз борган
сўнг Авазни еб туриб, «Бунинг жўраси бордир», деб биз-
ларни ахтариб келаётир.

Икковининг ақли шошиб, девга қарамай кета берди,
дев қўл булғаб қанча чақирди, булар қарамади; ночор,
қайтиб Авазнинг олдига келди.

— Жийним, у меҳмонларингиз қандай? Бу ёққа юринг
деб чақирсам, қарамай, у ёққа бораётибди. Югуриб жи-
ловлаб қайтарайин десам, сизнинг кўнглингизга, «қўрқи-
тибсан», деган гап келар деб, қайтаролмай югуриб келдим, —
деди.

Авазжон айтди: — Сизлардан қўрқмоқ қайда! Уларни
Чамбил элда Асад, Шодмон шер дейди, ҳар қайсиси таъти-
лига тўқсон девни ер дейди.

Дев айтди: — Менинг етмаган ажалим; етмаганим, жи-
ловлаб қайтармаганим яхши бўлган экан.

Аваз айтди: — Отам мени сизларга буюрганда иккови
бирга чиқиб эди: — «Аваз билан бирга борайик, ҳориган-
чарчаган девларни еб келайик» деб келган эди. Улар қўр-
қиб қайтиб кетган эмас: уларнинг оти ҳуркиб, жилов бермай
кетаётгандир. Мен, сен ҳаяллаб кетганди, сени улар еб
ётган экан, деб гумон қилиб турган эдим. Ундай бўлса,
мен ўзим бориб, уларни олиб келайин, — деб Авазжон гор-
дан чиқиб қаради, кўз кўрим ерда қорайиб кетиб бораётир.
Аваз уларга қараб, қўл булғаб чақирди. Авазнинг товуши
уларнинг кулогига борди. Мерганлар: «Аваз бор экан-ку», —
деб Авазнинг олдига қайтиб келди. Айтди: — Авазжон! Бу
ерда дев бор экан. Сен девни кўрсанг, оға, тоға чиқиб
қоладиган касалинг бор. Бизларни энди эргаштириб девлар-
га едириб қўймагин.

Аваз айтди: — Бир дев экан, уни мён катталиқ қилиб, «айтиб кел», деб буюриб эдим. Бир дев бўлса, сенинг бировинг ҳам бас бўласан.

— Ундай бўлса, ҳайда, борамиз, — деб мерганлар Аваз билан бирга келиб, шердиллик билан дарвозадан кириб қолди. Гўрўглининг ҳурмагидан қирқ дев бирдан югуриб келиб, отининг жиловидан ушлаб қолди. Бу девларни кўриб, мерганларнинг ранги-туси ўчиб, қони қочиб, кўзи олайиб, бўгини қалтираб, мазаси кетиб қолди. Шодмон мерган отга суяниб базўр тушди. Асад мерган кўрққанидан қургур ўзини тўхтатолмади, тушаётиб бир оёғи узангида қолди. Девлар ҳайрон қолди.

— Бу меҳмон нимага йиқилди? — деди.

Шунда Авазжон бу сўзни айтиб турган экан:

Меҳнат тортиб Чамбил элдан келасан,
Дев гўштига хумори бўб юрасан,
Девнинг мўлин бу ерларда кўрасан,
Қирқ тоғамнинг барин нобуд қиласан.
Сен эшитгин Авазнинг нолишини,
Елвориб ўртага солган ишини,
Бу орада Аваз ўғлон бўлмаса,
Сен ейсан-ку қирқ тоғамнинг гўшини.
Нодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Қирқ тоғамнинг барин нобуд қилмагин.
Сендайин мардларнинг ҳолин билар-да,
Айрилиқ ғамлари бағрин тилар-да,
Қирқ тоғамнинг барин нобуд қилмагин,
Бировин ўзингга сўйиб берар-да.

Бу сўзни айтиб мерганларни сўз билан каттайтириб, кўнглини хушлаб, майхонага эргаштириб бошлаб олиб борди. Девлар Аваздан вақти хуш бўлиб «Аваз бўлмаганда булар ҳаммамизни ўлдириб ер экан», деб Аваздан миннатдор бўлиб меҳмонхонага киргизиб, меҳмонларнинг остига тўшак ташлаб ўтиргизди, кўп сийлади, югуриб қилди хизматни, қилди зиёфатни. Бир қўйни сўйиб, шўрвасига тўйиб, гўштини пишириб, корсонга солиб, буларнинг олдига олиб келиб қўйди. Авазжон гўштан олиб еяётир. Шодмон мерган ҳам гўштан олиб еяётир. Асад мерган ҳам бир туюрини олиб, смоқчи бўлиб оғзига солди. Қўрққан қургур гўштни томоғидан ўтказолмай ютуниб, томоғида қолди. Шунда девлар сўради: — Аваз жияним, бу меҳмон нимага гўштан емайди?

Унда Авазжон айтди: — Бир туюрни олиб, «Дев гўш-

тимикни», деб оғзига солди, қўй гўшти эканлигини билиб
смай қолди. Буниси одамнинг айтганига унча-мунча кўнади,
шунисига битталарингни сўйиб бермасаларинг бўлмайди.

Девлар ҳам Асаддан кўрқди. «Қони суюқ, рангида қони
йўқ, кўзи олайган ёмон йиғит экан», деб девлар кўрқиб
турибди.

— Эй, жияним! Бизларни кам қилиб нима қиласиз,
бизлар қирқтамиз. Мунов ерга борсаларингиз, қочиб юрган,
учиб юрган оқсоқ-тўқсоқ девлар кўп, шулардан ушлаб олиб
босиб еб кета берасизлар,— деди. Асад мерганнинг бўғини
бўшаб кетди. «Девларни шулар десам, булардан бошқа дев-
лар ҳам бор экан; энди мен қандай қиламан»,— деб кўзи
бўзариб, туси қочиб кета берди. Шу кўргиликда шу оқшом
булар девларнинг майхонасида ётди.

Эрта билан тонг отди. Кун чошгоҳ ҳаддига етди. Лекин
девлар, «Ҳашарга олиб бораман» деганини эшитган эмасми,
кўнглида ўйлаб, «Ҳайдаб кетиб қоладими», деб ҳайрон бў-
либ турибди. Авазжон индамай, дам бўлиб ўтирибди. Шунда
девлар: «Энди булардан қайси ишга борувини, нима иш
учун юрганини билайик. Йўл бўлсин деб сўрайик, кўн-
гида нима борини билайик»,— деб Япроқ дев Авазжонга
қараб бир сўз деди:

Гап эшит, Авазжон, айтган тилимдан,
Олмос-пўлат айрилмайди белингдан,
Не сабабдан чиқдинг Чамбил элингдан,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Елгон чиқсин Чамбилдаги ҳашаринг,
Бўлак юртга бўлсин сенинг сафаринг,
Елгон айтма, ростин сўзла, шунқорим,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Жаҳонни сайр этиб мунда келдингми
Е узоқ ерларга сафар қилдингми,
Йўқса бир парига ошиқ бўлдингми,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?
Остингдаги бек отангинг тулпори,
Сен бўласан Чамбил элинг қўчқори,
Е тегдими бир парининг хабари,
Йўл бўлсин, Авазжон, қайга борасан?

Бу сўзни Авазжон Япроқ девдан эшитиб, девларга қа-
раб, сир-ҳолини хабар бериб, бир сўз деб турибди:

Шакаркўлга отам овга борибди,
Маликадай паризодни кўрибди,

Олтмиш йиллик йўлни қарор берибди,
 Торкистон деб пари ваъда қилибди.
 Шу сабабли чиқдим Евмит элимдан,
 Торкистон йўлини бошлагин, девлар,
 Торкистонгачайин бўлинг хизматкор.
 Сен эшитгин Авазхоннинг сўзини,
 Кучук босмас йўлбарс, шерпинг изини,
 Излаб чиқдим Қосимшоҳнинг қизини,
 Олсам Торкистоннинг сарвинозини.
 Ваъда берган Маликадай ғажакдор,
 Кўрсат, девлар, менга Торкистон шаҳар,
 Ҳаялламай бўлинг менга хизматкор,
 Отам амри билан келдим муқаррар.
 Бу айтган сўзимни ҳазил билмагин,
 Бадбахт девлар, тарқашовлик қилмагин,
 Ҳазил билиб, ғариб бўлиб ўлмагин,
 Торкистонгачайин бўлинг хизматкор,
 Бек отам бўлмасин йўлга интизор.

Япроқ дев Авазга қараб айтди: — Жияним, бизлар Ямандан Ясарни, Хитой-Хўтаини, барча жаҳонни, Шаҳри Бежонни қолмай учамиз, ҳалигачайин бундай парини, бундай шаҳарни ҳеч ердан эшитганимиз йўқ, янгитдан сиздан эшитиб турибмиз.

Унда Авазжон: — Эшитган бўлмасаларинг энди бизга хизмат қилсаларингиз, — деди. Япроқ дев: — Хайр, бизлардан пари — йингирма йиллик йўлда Қизил дев деган бир дев тоғангиз бор, шундан сўрайсиз-да, шу билмаса, бизлар билмаймиз, дев тоғангизнинг хизмати, Гўрўгли езнамнинг хурмати, — деб Япроқ дев бир тилсимот ўқиб, учовини учта олма қилиб, ёқасига солди-да, қўйди, яна бир тилсимот билан уч отни уч тўрғай қилиб, қўйнига солди, шундай қилиб, осмонга учиб кета берди.

Авазхонга девлар бўлди хизматкор,
 Фалакда булутман бўлди баробар,
 Олма бўлиб Авазхондай зўрабор,
 Тўрғай бўлиб чулдирайди бедовлар...
 Торкистон деб кўзлаб учади девлар,
 Бу ишлардан Аваз ўғлон беҳабар,
 Олма қилиб искаб кўради девлар.
 Бир печаси бул кўнглига келади,
 Хабар топса ўлдиради Гўрўгли зўрабор,
 Кўнглин бўлмай уча берди ул девлар.
 Ўн кеча-ўн кундуз учгандир шу дев,
 Бир ерга қуюлиб тушди муқаррар.

Бир тилсимот дуо ўқиб дам қилди. Авазхон қадимги аслига келди, отлари ҳам аслига келди. Шунда Авазхон айтди: — Тога, Сизнинг жойингиздан бери қанчалик йўлга келдик? Дев айтди: — Жияним, мен кеча-кундуз учиб кела-ётирман, менинг юришимга йигирма кунлик йўлга келдик, сенинг бу отларингнинг юришига йигирма йиллик йўлга келдинг.

— Тагин йўл бошланг,— деди.

Унда дев айтди: — Мен ўз чегарамизга келдим, бу ёгига боролмайман, менинг хизматим шу бўлди, энди сизларга қувват берсин,— деб Авазхонлар билан омонлашиб, Япроқ дев орқасига кетди. Беклар йўл бошлади.

Шунда Асад мерган билан Шодмон йиглайди: «Энди бизлар элни, одамни кўрмай ўламиз. Девлар билмайди, бу қандай билади?! Бу Авазнинг ўзи ўлган одам эди, бунга қўшилиб, эргашиб юриб бизлар ҳам ўлдик. Энди ҳали ҳам бўлса жавоб сўрайик, элимизга борарни кўзлайик»,— деб иккови Авазхондан жавоб сўраб, бир сўз деди:

Илойим биз ботир бўлмай, кетайик,
Жавоб берсанг, Аваз, элга қайтайик
Аввал бошлаб биз йўлиқдик девига,
Энди йўлиқмайик одамовига.
От чопса гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси,
Узоқ экан Торкистошнинг ораси,
Бизларга рухсат бер, Чамбил тўраси.
Билдик, биздай мерган ғариб ўлади,
Гулсанамдай ёрим кимлар олади,
Бола-чақам етим-есир бўлади,
Жавоб берсанг, Аваз, қандай бўлади?
Кетмади бошимдан бир зарра туман,
Қайтиб элни кўрмак бизларга гумон,
Энди бизга жавоб берсанг, Авазхон,
Жавоб тилаб турибди бу Шодмон.

Бу сўзни Шодмон мергандан, Асад мергандан эшитиб, Шодмон мерганга қараб, жавоб сўранг, бирга-бирга кетайин, деб бир сўз деди:

Жавоб тиланг, бирга-бирга кетайик,
Ўлмай юринг, Чамбил элга етайик,
Ҳар на кўрганимиз бориб Чамбилга,
Дўст-душманларга бориб айтайик.
Йўлимизда кўндир девлардан душман,

Авазжондан жавоб сўранг, Шодмонжон,
 Кеча-кундуз ҳаққа фигон этайик,
 Жавоб тиланг, бирга-бирга кетайик.
 Сенинг ёринг битта, менга уч-да,
 Каттакони қаламқош-да.
 Уртагчаси жуда бўш-да,
 Сўнгги олганим ёш-да.
 Ўйнаб-кулар эдик чошгоҳли тушда,
 Жавоб сўранг, бирга-бирга кетайик.
 Асад-Шодмон икки мерган бўлди,
 Чамбил деган эллар қолди,
 Тор тўшакда ўйнаб-кулган
 Мурчамиён беллар қолди,
 Қулон-кийик овлаб юрган
 Зебит деган чўллар қолди.
 Сўна-суқсур отиб юрган
 Шакар деган кўллар қолди.
 Қуруқ борсанг, ота, деган
 Упкалаган уллар қолди.
 Шодмон ака, эшит сўзди,
 Фалак уриб қолди бизди,
 Кўролмаймиз улу қизди,
 Иккимизга на бўлди,
 Жавоб тиланг, бирга-бирга қайтайик.
 Айролиқ ўтига багримиз доғлаб,
 Биз кетайик Чамбил элни сўроглаб,
 Жавоб тиланг бирга-бирга қайтайик,
 Бола-чақа қолмасин-да қон йиғлаб.
 Шодмон ака, эшит айтган сўзимди,
 Саломат кўрайик ўгил-қизимди,
 Бу гапларга жавоб берса Авазхон,
 Бу ерларда турмай, кетмоқ лозимди (р).

Бу икки мерган бу сўзларни айтди. Авазхон Асад мерган билан Шодмон мерганнинг сўзини бирдай кўриб, бу икки мерганга дилдорлик бериб, бир сўз деди:

Кўзда ёшинг мунчоқ-мунчоқ тизилди,
 Дийда гирён бўлиб багринг эзилди,
 Йиғлама, мерганлар, кўнглим бузилди,
 Саломат кўрарсан ўгил-қизингди.
 Баҳодирлик даъво қилиб келасан,
 Не сабабдан бекор кўнглинг бўласан
 Жаҳонни сайр этиб мунда кўрасан,
 Улмасанг бир қуни Чамбил борасан.

Бедовман ¹ йўллар тортсам керак-да,
 Кунма-кундан зўрга етсак керак-да,
 Ер остига тушиб кетсак керак-да,
 Ундан сўнг Торкистон етсак керак-да.
 Сен эшитгин менинг айтган сўзимни,
 Олмадай сўлдирма гулдай юзингни,
 Кўзларингда селоб ёшинг тизилди,
 Йиғлама, мерганлар, кўнглим бузилди.
 Чамбил ўлкаларим ёдима энди,
 Саломат кўрарсан ўгил-қизингни.
 Чамбилбелда сен ҳам юрган тўрасан,
 Ўлмасанг, бир купи Чамбил борасан,
 Ўгил-қизинг сог-саломат кўрасан,
 Не сабабдан, мерган, кўнглинг бўласан?!
 Бу сўзларни айтди Чамбилнинг марди,
 Остида ўйнайди бекнинг Фироти,
 Мерганларга зўр айлади, Авазжон,
 Бош бўлиб жўнай берди шу замон,
 Нима дерин билмай Асадман Шодмон.
 Богбон бўлса богнинг гули терилди,
 Ярашиққа от кокили ўрилди,
 Ногаҳондан борар эди бу беклар,
 Ярқиллаб Гулшанининг боғи кўринди.

Беклар Гулшан чорбогига йўл юриб етди, отининг жи-
 ловини тортди, бедовларни тўхтатди. Мерганларга қараб
 Авазжон айтди: — Эй, мерганлар! Сизлар шу ерда отларни
 ушлаб туринглар. Бу бир боққа ўхшайди, мен бориб бу
 боготни кўриб келайини, қандай жой экан, билиб келайини.

Мерганлар айтди: — Авазжон! Бошқага бандаргоҳ бўлса,
 кириб чиқмоққа расм бўлса, сенга касм бўлди. Сенинг
 отингни ушлаб турмоққа ҳам бизда жон қолмади. Кеча
 келадиган ерда бизларга от ушлатиб ўзинг кетдинг, биз-
 ларга девни юбориб юрагимизни ёрдинг. Энди борар бўл-
 санг, кўнглингни хушла, отингни бир тошга бойлаб ташла,
 бизлар анови тепани бетга олиб, орқа сиртида қоровуллик
 қилиб турамыз. Бу ер девнинг макони бўлса, «Меҳмоним
 бор», деб бизларни айтмаёқ қўя қол, девлардан кўрқиб
 ҳам ўлдик, девларнинг қилган зиёфатидан ҳам кечдик.

Бу сўзни Аваз мерганлардан эшитиб, кўнглини хушлаб,
 отини бир тошга бойлаб ташлаб, боготга қараб юриб кетди.
 Мерганлар шу ерда панароқ ерни олиб туриб қолди.

¹ От билан.

Авазхон боготга етиб, эшикни очиб ичкарига кирди. Шундай қараса, олмалар пишиб ётир, остига тушиб ётир, бир нақш олма Авазнинг бошига тегайин деб турибди. Олмадан емоқчи бўлиб қўл узатди, олма дариллаб осмонга чиқиб кетди, қўли етмай ҳайрон бўлиб ўтди. Яна бир ерга бориб қараса, бир туп анжир пишиб-илиб турибди. Анжирдан емоқчи бўлиб қўл узатди, анжир томири билан кўпорилиб осмонга бу ҳам чиқиб кетди. Бундан ўтди, бир сарҳовузга етди, суви лабба-лаб бўлиб турибди. Сувидан ичайин деб қўлини узатди, суви қирқ газ пастга тушиб кетди, қўли етмай, бундан ҳам ҳайрон бўлиб ўтди. Бундан ўтди, бир боққа етди. Хусайин узумлар, қора узумлар пишиб шалвираб турибди. Авазхон: «Улар балад эди, паст эди, қочиб пастга тушиб қутулди, порбаста ерда бу узумларни босиб олсам ҳам булардан бир бошини оламан», — деб кўнглини хушлаб, тоқларнинг устига ўзини ташлади, бир шингил узумни оғзига олиб тишлади. Бир тоқнинг нарти келиб, Авазнинг бўйнидан ўриб қолди. Авазхон тоққа ўралиб, бўйни бўгилиб ўлаёзиб қолди. Оғзидаги узумни ташлади. Сўнгра тоқнинг нарти қўйворди. Бундан ўтди, уч кўшкка етди. Уч кўшк: ичкима-ички, зертанг-забартанг, обод жой. Пастки кўшкда ош дамланиб турибди. Авазхон айтди: «Бу анга хўп қулай йўлиқдим, буни сузиб еб олайин». Товоққа қўлини узатди, товоғи чўпчиб, унча ерга бориб турибди. Авазхон «Бу қозонни қапталимда босиб ушлаб олмасам, қозони ҳам қочиб қутилиб кетса ажаб эмас», — деб кўнглини хушлади, қозоннинг устига ўзини ташлади. Қапгир Авазнинг қўлтигидан чиқиб кетди. Юқоридан келиб Авазнинг манглайига қўйиб юборди. Авазнинг манглайи ёрилиб қолди. Қапгирдан таадди кўриб, манглайи ёрилиб, «Бу қандай жодугарнинг макони экан, унинг эгасини бир кўриб кетмасам бўлмас», — деб қозоннинг бошида ёнбошлаб, бу сўзларни айта берди:

Одамман деб чиқдим Чамбил элимдан,
 Ғариб бўлиб ҳеч иш келмай-қўлимдан,
 Қандай айёр манзилига келдим ман,
 Жабр кўриб, жафо тортиб қолдим ман.
 Баҳодирлик даъво қилиб юрардим,
 Душманларга шўр гавғолар солардим,
 Бунда келиб ғариб бўлиб қолибман,
 Қандай айёр манзилига етишдим.
 Егани дарахти мева бермаса,
 Ичай десам обиравон бўлмаса,
 Ошин еяй десам капгири урса,
 Қандай кашмир манзилига келдим ман!

Бунда келиб гариб бўлиб зор-зор,
Не қилса ҳукми бор қудратли жаббор,
Ё парими, ё девмикан, жодугар,
Бу жойга бошқарди ҳақ-парвардигор.

Авазхон капгирдан таёқ еб, таадди еб, бу қандай манзил экан деб турди. Бу жой Гулқиз деган парининг макони эди. Гулқиз, нарилар юқори-палаид кўшқда эди. Гулзамон деган ошпаз канизи бор эди.

Гулқиз: — Ошинг пишган бўлса, бориб сузиб кел, — деб Гулзамонга буюрди. Гулзамон пастки кўшққа келиб Авазжонни кўриб, ошиқи беқарор бўлиб: «Шундай йигит ёринг бўлса, мундан ёмон бўлса, садқайи саринг бўлса, мундай йигит ҳар кимга ўингай кела бермас, ҳеч бўлмаса бир ваъдали ёринг бўлса», — деб Авазнинг олдига яқинроқ бориб қаради. Қараса, Юсуф талъатли, Искандар савлатли, Рустам жасадли, ажаб суратли йигит қозоннинг бошида, хаёли қочиб, ҳеч қаёққа қарамай, ёнбошлаб ётибди. Гулзамон ўйлади: «Бунга бир сўз айтиб кўрайин, агар ихтиёр қилса, бувишим ҳам билмай қолсин, мунинг билан бир ағнашиб олайин, ўйнаб-кулиб бир шекилли бўлайин». Авазга қараб, сўз қотиб деди:

Кокилларим эшилгандир тол-тол,
Ҳар толига берса етмас дунё мол,
Бу сўзга, давлатли хоним, қулоқ сол,
Магар душман келса, бўлади поймол.
Оша элдан меҳнат тортиб келдингми,
Сен ҳам менинг харидорим бўлдингми,
Оша элдан мени излаб келдингми?
Сен агар қўшилсанг бул бувишинга,
Қўл солиб ўйнасанг қордай тўшима,
Борайинми, тўрам, сенинг қошинга?
Остингда кўрмадим араби тулпор,
Бу сўзларни айтар мендай гажакдор,
Сен бўлиб келдингми бизга харидор,
Тортилмайин жавоб бергин, муқаррар.
Сендан савол сўрар мендай нарилар,
Кўнгил қилсанг, келгин, давлатли шунқор,
Ўйнаб-кулиб тарқат кўнгилдан губор.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайрар булбуллар,
Сендан савол сўрдим мендайин дилбар,
Ўйнаб-кулсанг, келгин, давлатли шунқор.

Бу сўзларни Гулзамон Авазхонга айтди. Диққат бўлиб ётган Авазхон Гулзамонга сўйламади ҳам, қарамади ҳам, сўз қотмади ҳам. Унда Гулзамон айтди: «Бу одам мартабали одам экан, мени кўзга илмади, писанд қилмади. Бу йигит менинг тенгим эмас экан, бекорга гапирибман. Энди мунинг таърифини бувишимга айтайин, агар бувишим қабул тутса, ҳеч бўлмаса, уч кечадан бир кечасини тилаб олайин, бўлмаса, учтап бир бўлайин. Қандай бўлса, мундан қуруқ қолмасин», — деб орқасига қараб дурсса қўйиб, «ердан темиртак топган қулдай» бўлиб чолиб, баланддаги кўшкка етди. Бувишининг олдига бориб қаради. Гулқиз парини гала-гала қиз канизлар чалқарамаи қилиб, чандирдай чўзиб, ўртага олиб уқалаб, юмалатиб, юмалатиб-жумалатиб, ходими қилиб ётиб эди. Гулзамон бориб, бувишига бир сўз деди:

Хай деганда ҳаққа етгай нолишим,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишим.
Жамоллар ойу кундан голибди,
Кўрганларнинг бежой ақлин олибди,
Мен билмайман қай шаҳардан келибди,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишим.
Қийғир деган қуш ўлтирар қиёда,
Жамоллари ойу кундан зиёда,
Хусни кўрса шоҳлар юрар пиёда,
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишим.
Мен билмайман қай шаҳардан келибди,
Жамоллари, воллоҳ, сиздан голибди,
Шундайин давлатли хон бунда келибди,
Билмам сизга ё харидор бўлибди.
Айтган сўзнинг поёмини билсангиз,
Шундай шунқор билан ўйнаб-кулсангиз.
Уч кечадан бир кечани берсангиз,
Агар бизни учдан бир қиб қўйсангиз.
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишим,
Хумор кўзли жонон кўрдим, бувишим.
Белида ярқиллар кескир пўлати,
Не жойларда билмам ўсган элати,
Ҳар ким кўрса қолмас анинг тоқати,
Рустамдан ҳам зиёдадир жасади.
Жон олгувчи жонон кўрдим, бувишим,
Жоду кўзли, ширин сўзли, бувишим.

Гулзамондан Гулқиз ойим бу сўзни эшитиб, ўрнидан тургани малол келиб, канизақларига қараб, бир сўз деб турибди:

Ҳазон бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Мазгилима қандай одам келибди,
Гулзамон кеб таъриф қилиб турибди,
Бориб кўринг, қандай меҳмон келибди.
Бу сўзларни айтар мендай гажакдор,
Бирга-бирга бориб кўрсак, канизлар,
Гап эшитинг мен айтган холишимдан,
Имо билан суяб кўтар бошимдан,
Мақонима қандай йигит келибди,
Аста суяб кўтар менинг тўшимдан.
Гап эшит, канизлар айтган тилимдан,
Имо билан аста кўтар белимдан.
Ўзимизга оро-торо берайик,
Саф-саф бўлиб бирга-бирга борайик.
Қандай йигит экан, бориб кўрайик,
Нима ишда юрган экан сўрайик.
Ўнг қўлима ўн бир юзук
Тақиб қўйинглар, қизларим,
Зарли кавуш чанг бўлмасин,
Қоқиб қўйинглар, қизларим,
Бу қошима машати ўсма,
Жоёиб қўйинглар, қизларим,
Рўмолим қийшиқ бўлмасин,
Туртиб қўйинглар, қизларим.
Бувишинг йўлга энади,
Ҳовлиқсам ичим куяди.
Елпиб қўйинглар, қизларим.
Ўн канизи йўлин бошлаб,
Ўн канизи белин ушлаб,
Ўн канизи пўш-пўшлаб,
Ўн канизи зулфак ташлаб,
Юрар бўлди йўлни бошлаб.
Жўнади гул юзли дилбар,
Саф-саф турганди парилар.
Ҳаммаси унга хизматкор,
Париди ўзи гажакдор.
Кийгани гул-гул ёнади,
Кўрганнинг ақли олади,
Гулшан боғнинг сарвинози
Пастки кўшкига жўнади.
Бувишин ўртага олиб,
Хипча беллари буралиб,
Бир нечаси метар чалиб,
Кўрганларининг ақли олиб,
Нозик беллари буралиб,

Пастки кўшкига жўнади,
Жўнади ойим, жўнади,
Жўнади пари, жўнади.
Боғда очилган гулгунчалар,
Гулга ярашган найчалар,
Пўш-пўшлашиб ойимчалар,
Паски кўшкига жўнади.
Жўнади ойим, жўнади,
Жўнади пари, жўнади.
Қоши кўзига мупосиб,
Кўрганнинг кўкайин кесиб,
Мушку амбар, йипор сасиб,
Оёқларин бир-бир босиб,
Пастки кўшкига жўнади.
Янги очилган гулдай бўлиб,
Ҳаммалари бирдай бўлиб,
Бадаллари қордай бўлиб,
Жўнади ойим, жўнади,
Пастки кўшкига жўнади.
Бир-бирининг белин ушлаб,
Ҳар зинага қадам ташлаб,
Ўйин-қулгусини бошлаб,
Жўнади пари, жўнади,
Жўнади қизлар, жўнади.
Жўнади гул юзли дилбар,
Неча пари хизматкор,
Жўнади қизлар, жўнади,
Бари бирдай жоду кўзлар.
Хафадир Чамбилнинг шоҳи,
Нимадир бунинг гупоҳи.
Жарқиллаган гулдай бўлиб,
Гулшап боғнинг пари шоҳи.
Қандай ўғлон, борайин деб,
Бориб ҳолин сўрайин деб,
Худа-яй менга пасиб қилса,
Бориб ўйнаб-кулайин деб,
Жўнади пари, жўнади.
Жўнади ойим, жўнади.
Жўнади барно, жўнади.
Жўнади мастон, жўнади.

Пастки кўшкига етиб, Авазжоннинг қадди-қоматини кўриб, ошиқи беқарор бўлиб, «Марднинг боши ерда қолмасин», деб Авазжоннинг бошини тиззасига олиб «Қайси мамлакатдан келдинг?» — деб сўраб, бир сўз деди:

Бир лочин боқишли Жаброил барлим,
 Бир лочин боқишлим, қайдан бўласан,
 Қайси элдан, қайси юртдан келасан,
 Қандай шохнинг, қандай бекнинг ўгласан?
 Искаб кўрсам, магар, жаннат гуласан,
 Хабар бергин, қайси элдан келасан?
 Жамолинг менгзайман осмонда ойга,
 Жасадинг менгадим бўз қарчигага,
 Қошингни менгзайман эгилган ёйга,
 Тарзингни менгзайман бўз қарчигага,
 Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
 Бойвачча сифатлим, қайдан бўласан?
 Бино бўлдинг қайси гавҳар дондан,
 Парвоз қилдинг қайси манзил-хонадан,
 Баланд парвоз хоним, қайдан бўласан?
 Шундай бўлди менга ҳақнинг фармони,
 Сизни туққанларнинг борми армони,
 Сизни кўрганларнинг кетар дармони,
 Аслинг одам десам, беҳишт ғилмони,
 Беҳиштнинг ғилмони қайдан бўласан?
 Менга теккан эронларнинг назари,
 Ҳар кези йўқ ота билмас безори,
 Тарзинг кўрдим бир мамлакат шунқори,
 Бул ўлкага нечук тушди гузари,
 Гузар солган хоним, қайдан бўласан?
 Зуваланг тушгандир бир муштдай лойдан,
 Жамолинг тушгандир осмонда ойдан,
 Сиздай ёрни тилар эдим худойдан,
 Ростин дегин, хоним, қайдан бўласан?
 Бу сўзларни айтди мендай гажакдор,
 Сўзимга қулоқ сол, давлатли шунқор,
 Хизматимда саф-саф турган парилар,
 Ҳолингни сўради мендай гажакдор,
 Хабар бергин, хоним, қайдан бўласан?
 Сен эшитгин Гулқиз ойим арзини,
 Кўриб томоша қил гулдай тарзини,
 Ёлгон дема Гулқиз пари сўзини,
 Хабар бергин, хоним, қайдан бўласан?
 Менга айтгин, жоним, қайдан бўласан,
 Худо қўшса, бирга ўйнаб-куласан,
 Ё билмайман, бирор ерга борасан?

Авазхон манглайининг ёрилганидан хафа бўлиб, бошини кўтармай ётган эди. «Энди бошимни кўтармасам бўлмайди. Бу қизлар билан бир-икки гаплашай», — деб бошини кўтар-

ди. Бошини кўтариб қараса, бир паризод бошини тиззасига олиб ўтирибди. Атрофини кўп барно қизлар қуршаб турибди. Буларни бу ҳолда кўриб, димоғи чоғроқ бўлиб, бу париларга қараб, бир сўз деди:

Баҳорда очилган богнинг гулиман,
Юнус ҳам Мисқолнинг жону дилиман.
Чамбил элда Гўрўглининг улиман¹,
Чамбил элдан, жоним, мунда келаман.
Сўзимни эшитгин, гул юзли жонон,
Отимни сўрасанг, дейди Авазжон,
Отим Аваз, Чамбил элдап келаман,
Бу сўзимни англа, позацип жонон.
Сен эшитгин Авазжоннинг сўзини,
Излаб чиқдим Қосим шоҳнинг қизини,
Малика айёр деган сарвинозини,
Пари дейди шоҳнинг жоду кўзини,
Миниб чиқдим элдан Гиркўкдай тулпор,
Сўзимни англасин сендай гажакдор,
Юрсам старманми Торкистон шаҳар,
Билсанг, йўл бошлагин, гул юзли дилбар,
Малика деб бунда бўлдим хору зор,
Бу йўлларда йўл юраман гажакдор.
Хазил билма Авазжоннинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шернинг изини,
Олсам Маликадай сарвинозини,
Излаб чиқдим Маликанинг ўзини.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Малойик сифатли, гул юзли дилбар,
Агар билсанг, мени бугун йўлга сол,
Тараҳҳум айлабон йўл бошла, дилбар.

Гулқиз Авазжондан бу сўзни эшитиб, айтди: — Чамбил элдан бўлсангиз, Юнус, Мисқолнинг жони-дили бўлсангиз, Гўрўглининг ўгли бўлсангиз, менинг туғишгангина амманнинг ўгли бўласиз экан. Бундан илгари Юнус, Мисқол аммам бу юртларга тўрт кунлаб келиб, ҳамма қизларнинг ичида мени яхши кўриб, балки сизга муносиб кўриб, бошидан рўмолини олиб, мени сизга бахшанда қилиб, рўмолини ўратиб кетган эди. Малика бўлса, худо подшодир, ҳозиргисини кўраберинг, — деб Авазнинг қўлидан ушлаб, юқори кўшкига йўл бошлади.

Авазжоннинг остига зар-зарбоб либосларни ташлаб,

¹ Ўглиман.

Гулқиз ойим билан Авазжон бир ерда ўтириб, ҳамма қизлар-парилар, бу икки жононга хизматкор бўлиб, олдиларига дастурхон ташлаб, Авазнинг кўнглини хушлаб, писта, рус-та, қанд, новвот аралашди, бунинг устига олиб келди қовур-ма гўшти, Гулқиз билан шундай қилиб ўтиришди. Авазжон кўнглини хушлаб, думоғи чоқ бўлиб, у еридан, бу еридан ушлаб, Гулқиз ойимнинг кўнглини хушлаб, хузур қилиб, икковининг думоғи чоқ бўлиб, ўтираберди. Қирқин қизлар буларнинг хизматида хизмат қилиб тура берди.

Бу маконда булар билан кўшни учта дев бор эди. Кат-тасини Қизил дев дер эди. Девлар бу ерда йўқ эди. Кўйиқоф тарафига овга чиқиб кетган эди.

Энди бу девларнинг келадиган вақти бўлди. Қор, ёмғир-лар учқунлаб, шопири келди. Гулқиз ойим ўрнидан туриб, Авазжонга билдирмаган киши бўлиб: — Авазжон, энди сизни мен сандиққа солиб қўяйин, — деб сандиққа солиб қўйди. Аваз ҳайрон бўлиб сандиққа кириб ётди. Бир вақти эди, девлар қахрланиб кириб келди. Гулқизга қараб, Қизил дев бир сўз деб турибди:

Гулқиз ойим, эшит айтган сўзимди,
Олмадай сўлдирай гулдай юзингни,
Хизматкор қиб тўрдинг ҳамма қизингни,
Ўйлаб турсам, сенга ўлим лозимди (р).
Сайил этиб тоғларда овлаб юрганман,
Кўйиқоф устида туриб кўрганман.
Очилар боғларда боғнинг бодоми,
Бу ерга стишган одам қадами.
Қулоқ сол, Гулқизой, айтган тилима,
Қандай одам келди мазгил, элима,
Келган одамизодни бергил қўлима,
Бундай ишлар дуруст эмас шаънингга!
Тўксам сенинг кўздан селоб ёшингни,
Даргазаб бўб кессам тандан бошингни,
Кўриб қолдим одамзод ўйнашингни,
Қилайинми дарров сенинг ишингни?!
Бир одам наслиман ўйнаб-қуласан,
Девларнинг юзини тубан қиласан,
Келган одамзодни бергил қўлима,
Армон билан, Гулқиз, энди ўласан.
Бошдан тожи, қўлдан бериб давлатди,
Бир одамман қурдинг сен ҳам суҳбатди,
Бу қилган ишларинг, билсанг, уятди,
Ул одам бу ерда пинҳон бўлибди.
Бирга ўтириб бунда ўйнаб-қуласан,

Канизларни хизматингга соласан,
Бундай қилсанг армон билан ўласан,
Ўйнашингни қайда пинҳон қиласан?

Бу сўзни Гулқиз ойим эшитиб, Қизил девга қараб, Гулқиз ойим ҳам бир сўз деди:

Олмадайин сўлган, гулдай тарзим бор,
Бадбахт девлар, сенга айтар арзим бор,
Сен тилингни тортиб сўйлагин, девлар,
Чамбилдан келгандир Аваз зўравор!
Кўрганинг йўқ, Гўрўглининг улини,
Юнусман Мисқолнинг жону дилини,
Кўрса ғорат қилар девлар элини,
Сен тилингни тортиб сўйлагин, девлар.
Чамбилдан келибди Аваз зўрабор,
Тортиб сўйла бу тилингни, дев аждар.
Тойрилди бошингдан тожу давлатинг,
Ажал етди, балки тўлди муҳлатинг,
Чўлда қолар, девлар, сенинг жасадинг,
Чамбил элдап қайсар Аваз келибди,
Девни излаб қайсар Аваз келибди.
Сизларни Чамбилга ҳайдаб боради,
Юнусман Мисқолга сўйлаб беради,
Йиғлай бергин умринг охир бўлади,
Неча кунда сенинг кунинг тўлади.
Бормаган дев дарров шунда ўлади,
Бу ишларни ўйла, қандай бўлади?!
Дод айласанг, эшитмайди сўзингди,
Ҳарбоб билан ўяр икки кўзингди,
Эрта чошгоҳ ҳайдаб кетар ўзингди,
Чамбил элтса, сенга ўлим лозимди (р).
Ҳолинг билмай бунда лофни урасан,
Эрта чошгоҳ Чамбил ҳайдаб боради.
Чамбил борсанг, икки бошдан ўласан,
Билмайман ҳолинг, қандай бўласан.
Хунхор Аваз кесар сари-бошингни,
Париларга берар сенинг гўшингни.
Қарга-қузғун ейди сенинг лошингни,
Аё девлар, ўйлаб қилгин ишингни.
Авазжоннинг баҳодирлик номи бор,
Мунча катта лоф урмоқлик на даркор,
Ўлар вақтинг яқин келгандир, девлар,
Излаб келган қайсар Аваз зўрабор.

Бу сўзни девлар эшитиб, ақли шошиб, такбиридан адашиб: — Аваз келган бўлса, бизларнинг жондай жиянимиз келган экан. Бизларга аввалдан нимага хабар бермадинг? Авазжон қаёқда? Кўрайик, танийик, Юнус, Мисқол опамизни, Гўрўгли езнамизни сўрайик, — деб девлар уриниб, ховлиқиб, лоловлашиб, ҳар нимани бир нима деб, Авазни бундан илгари кўриб юргандай, соғиниб қолгандай бўлиб, уялгандан ҳар нимани бир нима деб, Авазни келди, деб отини эшитиб, кўрқиб, у ёққа-бу ёққа [кўзини] юбортиб, Авазни сўраган киши бўлиб турибди. Шунда Гулқизой пари Авазжонни сандикдан чиқарди. Айтди: — Мен буни сизлардан кўрққандан яширганим йўқ. Сизларни бундан кўрққиб қочиб кетади, деб яшириб қўйган эдим.

Аваз сандикдан чиқиб, синоий кўз билан, ҳайбатли сифат билан девларга қаради. Девлар югуриб бориб Аваз билан кўришиб: — Гўрўгли езнамиз, Юнус, Мисқол опамиз омонми? Чамбил юрти тинчликми? Чамбилдаги катта-кичик беклар, полвоңлар омонми? Ҳормай-чарчамай, омон-эсон келдингизми? — деб, кўрққанидан Авазхонга қараб, ҳар нимани бир нима деб ялиниб-ёлвораётир. Авазхон буларнинг кўрққанини билиб, сўзига яраша жавоб бериб ўтирди.

Қизил дев: — Бу ерга пиёда келдингизми? Отингиз, жўрангиз йўқми? — деди.

Авазхон айтди: — Отимиз ҳам, жўрамиз ҳам бор.

Қизил дев: — Ундай бўлса бориб олиб келасизми, ё бировни юборайми, — деди.

Авазхон чиқиб, бориб Ғиротни ечиб устига минди. Қаради, Асад мерган, Шодмон мерганнинг оти бир тепанинг устида турибди, ўзлари йўқ. «Булар қаёққа кетди экан», деб қаради. Асад мергани кўрди, бир сув ювиб кетган жирандада ўзини ҳар бир ерга уриб яширина олмай юрибди. Асад мергани бу туришда кўриб, Шодмон мерган қаёқда экан, деб қаради. Қараса, Шодмон мергани бир тулкининг ишида кўрди: белбўгаридан юқориси инга кирган экан, икки бути зинкийиб турган экан. Авазнинг шўхлиги келиб, кўнглини хушлаб, Шодмоннинг бутидан ушлаб, аста-аста узанги ташлаб Шодмон мергани торта бошлади. Булар девларнинг ҳавода келаётганини осмонда кўриб, девлардан кўрқиб, ўзларини яширинтирмоқчи бўлиб, ҳар ернинг панасига солиб, абгор бўлиб юрган экан. Шодмон мерган калласи иннинг ичида бу сўзни айтиб турган экан:

Беклигимда суриб қилдим миннатим,
Бир тулкини қувиб келиб инлатдим.
Оҳ урганда хаста кўнглим хушладим,

Хар ерда ғанимнинг сирин фошладим,
 Жониворнинг қуйруғидан ушладим.
 Оёғимдан аста ушла, Авазжон,
 Ушлаб олсак, овнинг олди бўлмасми?
 Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилар,
 Дийда гирён бўлиб, бағрим эзилар,
 Оёғимдан аста тортгин, Авазжон,
 Бу тулкимнинг қуйруқлари узилар.
 Мендайин мардларнинг кўнглин бўлмагин,
 Кўп яшагил, кўп йилгача ўлмагин,
 Оёғимдан аста тортгин, Авазжон,
 Тулкимнинг терисин нобуд қилмагин.
 Мендайин мерганнинг кўнглин бўласан,
 Шўхлик қилиб, Аваз, ҳазил қилмагин.
 Соғ-саломат бу тулкини олайик,
 Яна ҳам Торкистон элга борганча,
 Терисини сотиб харжи қилайик,
 Яхшимикан, ёмонмикан, кўрайик.

Аваз Ғиротга қамчи чотди. Шодмон мерганни индан суғуриб олибди. — Қани инлатган тулкинг? — деб турибди. Шодмон мерган айтди: — О, мен инлатган тулки, бир тулки эди. Қуйруғи узилмасин, териси бузилмасин деб авайлаб туриб эдим, сени одам бўлган десам, бачча кундаги хабалоқ-лаганинг қолган йўқ экан, илкисдан тортиб юбординг, қуйруғи кўлимдан чиқиб кетди. Инининг тўри узоқ экан, инига қараб уриб кетди, — деб уялмай-суялмай бу сўзни Авазжонга айтиб турибди. Авазжон: «Мен ёш боламан. Бу сўзларингизни билмайман-да», — деб кулимсиб турди. Бу икковини кўриб Асад мерган ҳам келди.

Авазжон: — Сен қаёқда эдинг? — деди. Асад айтди: — Шодмон мерган тулки инлатиб юриб эди, тулкиси чап бериб кетмасин, деб тулкисининг олдини олиб юриб эдим.

Буларнинг бу ишени кўриб: — Йўқ тулкини инлатиб юрган ботирлар, — деб Авазнинг думоғи чоқ бўлиб айтди: — Ундай бўлса, қуруқ овчилик қилманглар. Мана кўринган кўшк Гулқиз парининг макони экан. Бу маконда бир неча девлар бор экан. Бориб кўриб, овлаб олиб, улар билан суҳбат қилмоқ керак.

Унда мерганлар кўрқиб, кўрқса ҳам бошқа кетмакнинг иложини тополмай: — Эндиги ихтиёр сизда, йўл бошланг, сиз билан бирга борамиз, — деди.

Мерганлар Авазжон билан бирга-бирга отланишиб Гулқизнинг жойи маконига бордилар. Девлар йўлга қараб туриб эди. Буларнинг келганини кўриб, югуриб чиқиб бек-

ларнинг отининг жilовини ушлаб, кўнглини хушлаб, манзил жойига йўл бошлаб, ичкарига олиб кириб, остига яхши тўшаклардан ташлаб, бекларнинг вақтини хушлаб турди. Девлар зиёфатга кўйни сўйди. Пишириб гўштини олиб келиб кўйди, югуриб қилди хизматди.

Булар Гулқизнинг маконида ётди. Эрта билан тонг отди. «Хайдаб кетмаса», — деб девлар ҳам жуда қилпилаб турибди. Кун чошгоҳ ҳаддига етди. Шунда девлар Авазга қараб: — Ў, жияним! Йўл бўлсин, гапнинг ўроли бўлади, сизларга йўл бўлсин? — деди.

Шунда Аваз: — Олой бўлсин, йўл бўлса сизлардан бўлсин, — деди. — Торкистон шаҳрига, Малика парига бораётирмиз. Бизларни отам — Гўрўгли сизларга буюриб эди. «Дев тогаларинг бор, шу дев тогаларингнинг уйига борсанг, тогаларинг бирга бориб, сенга йўл кўрсатиб, Маликани топиб беради» — деб эди. Шунинг учун бизлар сизларнинг уйларингизга келиб эдик, — деди.

Қизил дев айтди: — Ў жияним! Бизлар кун ботиш билан кун чиқарни, ер юзини қолмай учамиз. «Торкистон деган шаҳар бор, Малика деган пари бор» деб эшитганимиз йўқ. Янгитта сизнинг оғзингиздан эшитдик. Манзили шу ердан етмиш йиллик йўл келади, бир Боймоқ дев деган тоғангиз бор, шу билмаса бизлар билмадик.

Бу сўзни Авазхон эшитиб, ўйлаиб индамай қолди. Унда Қизил дев айтди: — Жияним, пимага индамай қолдингиз? Боймоқ дев деганга номи пастроқ учрадимиз? Боймоқ дев тоғангизнинг давлати катта; Боймоқ девнинг етмиш минг кўк қашқа девдан жilовдори бор. Дев тоғангиз кўп катта, уни унча-мунча девлар қатори, деб кўнглингизга келмасин.

Авазхон айтди: — Ундай бўлса, сизлар бизга хизмат қилсаларингиз, — деди. Қизил дев: — Хўп, Гўрўгли езнамининг ҳурмати, дев тогаларингизнинг ҳурмати, — деб бир тилсимот дуо ўқиб, учовини уч олма қилиб, олмаларни ёқасига солиб, уч отни тилсимот ўқиб, тўрғай қилиб, қўйнига солиб осмонга кўтарилиб, етти кеча-етти кундуз осмонга учиб, қуйилиб бориб бир ерга тушди. Бир тилсимот дуо ўқиб олмаларни одам қилди, тўрғайларни от қилди.

Авазхон қадимги — аслига келиб айтди: — Эй тоға! Сизнинг жойингиздан бизлар қанча ерга келдик? Дев айтди: — Бизлар, кеча-кундуз учиб келаётирмиз. Бизнинг юришимизга ўн тўрт кунлик ерга келдик, сизнинг бу отларингизнинг юришига ўн тўрт йиллик йўлга келдик.

Шунда Авазхон айтди: — Бу йўлни етмиш йиллик йўл деб эдингиз, бу ёғига нимага кўтариб учиб еткизмадингиз?

Дев айтди: — Бундан бу ёғи Боймоқ дев тогаларингизнинг чегараси. Бундан бу ёғига сиздай зўравонлар йўл юриб ўтмаса, бизлар бир қадам босиб ўтолмаймиз. Агар биз бир қадам босиб ўтсак, Боймоқ девнинг ўтин териб юрган, ов овлаб юрган девларидан биронтаси кўриб қолса, қўлимизни боғлаб, сийнамизни доғлаб, банди қилиб, арбанглатиб, ҳайдаб олиб кетиб қолади.

Дев бу сўзларни Авазхонга айтиб, Авазхон билан хўшлашиб, омонлашиб, орқасига қараб қайтди. Унда Авазхон билан Шодмон, Асад мерган — уччовлари бирга йўл тортиб, бу сўзларни айтиб, йўлда кетиб бораётир:

Ишқ ўтида ёна-ёна,
Хафа фалак дўна-дўна,
Гул юзим сўлди, найлайин.
Устимиздан ўтган ойлар,
Бу юракда оху войлар,
Сар жигали майин жойлар,
Жигадор бўлди, найлайин.
Келиб кишининг юртига,
Куйиб айрилиқ ўтига,
Икки кўзим ёр ортига
Термилиб қолди, найлайин.
Булбулнинг маскани боғлар,
Айрилиққа бағрим доғлар,
Усти қорли баланд тоғлар.
Гул юзим сўлди, найлайин.
Ғиротимга қамчи чотдим,
Кеча-кундуз шабгир тортдим,
Гул юзим сўлди, найлайин.
Айрилиққа бағрим доғлаб,
Узоқ йўлга ўзим чоғлаб,
Ёр юрти деб қонлар йиғлаб,
Гул юзим сўлдим, найлайин.
Ҳафо тиғи жондан ўтиб,
Айрилиқ бағримни йиртиб,
Кеча-кундуз шабгир тортиб,
Малика, деб қонлар ютиб,
Гул юзим сўлди, найлайин.

Бу сўзларни Авазхон айтиб, Қизилқум деган ерга етиб борди. Шундай қараса, қип-қизил Қизилқум, ундан бошқа ҳеч нима йўқ, кўқарган гиёҳ ҳам йўқ, лекин қумнинг чеккасида бир чинор зинкийиб турибди. Ҳуда катта чинор. Унинг ён ёғини қўрғон қилиб, девор қилиб қўйибди. Қўрғон-

нинг девори қалайдан. Буни кўриб, Авазхон отини мерганларга бериб: — Сизлар шу ерда турунлар, бу чинор қандай чинор экан, бу кўргон қандай кўргон экан, мен бориб, кўриб келайин, — деб шу чинорга, Қалайи кўргонга қараб жўнаб кетди. Бориб Қалайи кўргоннинг дарвозасини очиб ичкарига кирди. Кўрса, чинорнинг ости сарҳовуз. Катта чинорнинг шохлари ҳар ёққа шохлаб кетган, шохларида тўти, майпа, булбуллар бола очиб, сайраб ётган. Овозаси оламга кетган, ажаб чинор экан. Бу қандай чинор экан, деб қараб туриб эди, дарвозадан бир қаландар ичкарига қараб кела берди. Қаландарнинг ҳайбатини, жасадини кўриб Аваз кўрқиб ўзини ҳар ерга урди, ҳеч пана бормади. Авазхон ақли шошиб, иложини топа олмай, ноиллож чинорнинг устига чиқиб олди. Қаландар келиб чинорнинг остига қўнди. Кади-мудбақ, сўталарни дарахтга илди. Бангни уриб, кайфини суриб, думоги чоқ бўлиб, телпагининг таркидан бир олмани чиқариб, жағига бир уриб, паризод қилиб, буни билан ўйнаб-кулди, думогини чоқ қилди. Буни Авазхон чинорнинг бошида кўриб турди. Қаландар парининг тиззасига бошини қўйиб, жамолига тамоша қилиб, ухлаб қолди. У паризод қаландарнинг бошини ерга олиб қўйди.

Ўзининг ёқасидан бир жуволдизни олиб, уни бир шапати уриб барзанги қилиб, бу билан ўйнаб-кулиб думогини чоқлаб, ўтира берди. Қаландарнинг уйғонадиган фурсати яқин бўлди. Барзангининг жағига бир уриб, қадимгидай жуволдиз қилиб, ёқасига тўйраб қўйиб, қаландарнинг бошини тиззасига олиб, қадимгидай бўлиб ўтира берди. Буни ҳам Авазхон чинорнинг бошида кўриб турди. Қаландар уйқудан туриб, паризоднинг жағига бир уриб олма қилиб, телпагининг таркига солиб, кади-мудбақ, сўталарини олиб, оллох, биллох, деб йўлга кириб жўнай берди. Авазхон шошиб-пишиб чинордан тушиб, қаландарга товуш қилиб, чақириб, бу сўзни айтиб, қаландарга етиб олмоқчи бўлиб бораётир:

Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
Телпагинг қаққаймай ўлгур, қаландар,
Ёринг бир десам, иккови бор экан,
Ёрингнинг ўйнаши сендан зўрабор.
Армон билан билмаганинг билдирар,
Ханжар чекиб, қора бағринг тилдирар,
Иккови бирикса, сени ўлдирар,
Сенинг гулдай юзинг бир кун сўлдирар.
Кўриб қолдим ул икки ўйнашингни,
Иккови бирикиб кесар бошингни,
Хабардор бўл, бу ишлардан, қаландар,

Қарға-қузғун ейди сенинг гўшингни.
Ёрим бор деб мағрур бўлиб юрасан,
Иккови бирикса тайин ўласан,
Ўзинг ўлиб, гўштинг бунда қолади,
Укағар, қаландар, қайда борасан?
Бу сўзни айтиб, Аваз кўнглини хушлади,
Қаландарнинг белбоғидан ушлади,
Шул замон энига қоқиб ташлади,
Чинорнинг остига об кеб¹ муштлади.

Аваз қаландарга айтди: — Бобо, сиз гадой экансиз, парча-пурча нонингиз борми, деб сўраётиман, — деди. Қаландар: — Бировдан бир нарса сўраган одам уриб сўрайдими, бор бўлса, урмасанг ҳам ўзим бераман, — деб қўлбарини қараб, қаттиқ кулча бор экан, чиқариб Авазхонга берди. Авазхон кулчани тўрт синдирим қилиб: — Олинг бобо, — деди. Қаландар бировини олди, Авазхон бировни олди, икки синдирими одамсиз қолди. — Бу икки синдиримнинг эгасини тошинг, — деди.

Қаландар айтди: — Ўзинг кўрган ёлғиз қаландарман, менда қандай одам бор?!

Авазхон қаландарга сиёсат қилди: — Ўлдираман, — деди. Аваздан кўрқиб, ёқасидан олмани олиб бир урди, паризод бўлди. Бир синдиримини бу олди. Сўнгра парига Авазхон: — Жўрангни топ! — деди. Пари улай-булай деди. Бунга ҳам дўқлаб, сиёсат қилди. Аваздан кўрқиб ёқасидан бир жуводизни чиқарди. Чаккасига бир урди, бир барзанги пайдо бўлди. Кулчанинг бир синдиримини бу олди, тўрт синдирими ҳам эгалик бўлди.

Авазхон ўрнидан туриб барзангини чошиб ташлади. Қаландар ҳам телпаги қайқайиб: «Бир одам деб икки одамни кўтариб юрган эканман», — деб ўрнидан туриб, бу ҳам хотинини чошиб ташлади. Шунда Авазхон қаландардан сўради: — Бобо, бу хотинни қаердан олиб эдингиз? — деди.

Қаландар айтди: — Мен бундан илгари Гулшаннинг боғидан тиланиб гадойлик қилиб юриб келаётим эдим. Гулшан боғининг ичида, шиша ҳовузда ҳамма парилар чўмилиб ётган экан. Бадаллари қордай, бари бирдай. Муни шу ерда бир гулбутанинг тагига ўтказиб қўйган экан. Тилсимот дуо ўқилиб, муни олма қилиб, телпагимнинг таркига солиб, парилардан қочиб қутулиб кетиб эдим. Менинг чангалимга тушганига ўн саккиз йил бўлди. Шундан бери буни бир нарсага жонзодга кўрсатмай юрган эдим. Ўғлим, мен аҳмоқ

¹ олиб келиб.

бўлиб, пари деб икки нарсани зилдай қилиб кўтариб юрган эканман.

Бу сўзни қаландар Авазга айтиб туриб эди, яна бир қаландар «олло бир, оллоҳ», деб дарвозанинг эшигидан кириб кела берди. Авазхон қаландарнинг қадди-қоматига шундай қараса, бошдан-оёғи бирдай қаландар, ҳар яғрини қирдай қаландар, бошида кулоҳ, кўлида сўта. Сўта билан чинорни бир урди. Чинордан бир эшик очилди. Авазхон қараса, чинорнинг ичида дарчама-дарча уч кўшк бор экан, кўшкларни кўриб, қаландар айтди: — Оббо шаллақи, бу ерда ҳам йўқ экан.

Аваз айтди: — Бобо, сиз кимни излаб юриб эдингиз, кимни тайинлаб кўйиб эдингиз, бу ерга, нима ишда юрибсиз, кимни ахтарасиз?

Шунда қаландар Авазга қараб, юрган юришини, чиққан юртини, қилиб юрган ишларини баён бериб, бир сўз деб турибди:

Сўзимга қулоқ сол, турган ёш ўғлон,
Мени сўрасанг Чин-Мочиндан келаман.
Сенга қурбон мендай бобонгнинг жоши,
Чин-Мочинда билсанг, бобонг макони,
Қаландар деб, болам, гофил бўлмагин
Аслимни сўрасанг, Чин-Мочин хони.
Ёр ишқида, болам, бўлдим қаландар,
Ваъда бериб кетди гул юзли дилбар,
Отини сўрадим — Малика айёр,
Шу чинорни ваъда берган гажакдор.
Торкистонда деган эрди шаҳрини,
Кўп ерни ахтардим — дунё борини,
Ҳеч бир ердан тополмадим парини,
Кўп ҳалак айлади харидорини.
Соқолим оқариб ёшим қайтганда,
Ёр ханжари ўртаб кетди бағримни,
Тишим тушиб, оёқ гўрга етганда,
Ахтараман Маликадай парини.
Излаб топсам маликадай гажакдорни,
Сабил қилай Чин-Мочиннинг шаҳрини.
Сен эшитгин мендай бобонг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шернинг изини,
Излаб чиқдим Қосимшоҳнинг қизини,
Элнинг Маликадай сарвинозини.
Чин-Мочин шаҳрида қолди кирдикор,
Кўп ҳалак айлади гул юзли дилбар,
Излаганим Маликадай суяр ёр,

Ул сабадан, болам, бўлдим қаландар.
 Чин-Мочин шаҳрида мамлакатимди (р),
 Хон қаландар дейди менинг отимди,
 Излаб чиқдим Малика паризотимди,
 Беэга қилганман ўсган юртимди.
 Қулоқ сол, эшитгин айтган нолага,
 Шоқаландар дейди мени, садага,
 Эшит болам, бу кун менинг нидога.
 Девни кўрсам қамсаб бошин оламаң,
 Дев битганинг қушандаси бўламан.
 Насиб қилса, Маликани оламаң.
 Отим Қаландардир, ўзим зўрабор,
 Лак-лак девлар бўлолмайдн баробар,
 Ғайратимни кўрса йиғлайди девлар,
 Маликага бўлиб чиқдим харидор.
 Торкистонда кўргин бобонг ишини,
 Сулатаман девнинг гавда-лошини,
 Охир қилай девлар ўтиришини,
 Шуйтиб олай Малика бувишини.
 Бу сўзларни айтди бобонг қаландар,
 На жойлардан келдинг давлатли шунқор?
 Мен қаландар Маликага харидор,
 Бу ерларда, болам, нима ишинг бор?

Авазхон бу сўзни эшитиб, қаландар бобосига қараб, Аваз-
 хон ҳам бошидан ўтган ишларни бир-бир айтиб, жавоб
 бериб, бир сўз деб тургани:

Аё, бобо, тимсол айтай бир алвон,
 Олмос-пўлат белда, эғнимда қалқон,
 Гўрўгли ўғлиман, отим Авазхон.
 Сиру ҳолинг, бобо, баён айладинг,
 Мен ҳам, бобо, сендай юрган, саргардон.
 Чамбилнинг элида даврон сурибди,
 Ғиркўк отни бир кун отам минибди,
 Шакар кўлга бир кун овга борибди.
 Овда юриб паризодни кўрибди,
 Сиру ҳолин отам шундан сўрабди,
 Торкистон деб анга хабар берибди.
 Малика эканин аниқ билибди,
 Пари билан неча ваъда қилибди,
 Ул сабадан шунга кўнгил берибди.
 Қулоқ солинг, бобо, айтган тилима,
 Етарманми Торкистоннинг элига,
 Отам ошиқ Маликанинг ўзига

Маликанинг ойдай тўлган юзига,
Ошиқ бўбди Қосимшоҳнинг қизига,
Торкистоннинг шундай жоду кўзига:
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрар булбуллар.
Миниб чиқдим Гиркўкдайн тулпорни,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ қаландар!

Чамбил элда мен ҳам бекман, тўраман,
Ўз элимдан меҳнат тортиб келаман,
Насиб этса Маликани оламан,
Мен ҳам Маликага кетиб бораман.

Ана шунда бу сўзни ўтирган қаландарлар эшитди. Хотинини ўлдирган қаландар Авазжонга қараб, у ҳам бир сўз деди:

Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Дийда гирён бўлиб, бағрим эзилди,
Маликани айтдинг, кўнглим бузулди,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Мени сўрсанг, Рум элидан келаман,
Жафо тортиб Торкистонга бораман,
Бир қиз учун жафо тортиб юраман,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Гам билан саргайди гулдайн дийдор,
Излаб чиқдим мен ҳам Торкистон шаҳар.
Сен эшитгин мендай бобонг сўзини,
Олмадай сўлдириб гулдайн юзини,
Топарманми Оқдевшоҳнинг қизини,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон.

Айролиқ ўтига бағримни доглаб,
Мен юрибман Тиллақизни сўроглаб,
Тиллақиз деб шундай бўлдим қаландар,
Кўп жафони солди гул юзли дилбар,
Шу сабабдан мен ҳам юрган қаландар,
Румнинг юртида қолди кирдикор,
Тиллақиз деб мен ҳам бўлган қаландар

Ўйғир деган қуш ўтирар қияда,
На кўриб кечирдим фоний дунёда,

Ёр хапжари ўртаб менинг бағримни,
Беш юз йиллик йўлдан пою пиёда.

Рум элида мен ҳам Ҳасан подшомаи,
Ёр ишқидан қаландар бўп юраман,
Рум элидан ўзим ошиб келаман,
Бу йўлларда сарсон бўлиб юраман.
Лақабимни дейди устайи заргар,
Торкистонда Тиллақиздай ёрим бор,
Маликани айтсанг, кўнглим бузилар,
Борар бўлсанг, мен ҳам йўлдош, Авазжон.

Қулоқ солинг мендай бобонг тилига,
Подшо эдим, болам-ей Рум элига.
Ёр ишқидан бўлиб кетдим қаландар,
Ахтариб кўрганман жуда кўп шаҳар.
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон,
Борар бўлсанг, мен ҳам йўлдош, Авазжон.

Сен эшитгини Шозаргарнинг сўзини,
Оламанми Окдевшоҳнинг қизини,
Тиллақиздай ғажақдорнинг ўзини.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-куламиз,
Насиб бўлса бирга-бирга борамиз.
Бу йўлларда ҳар на бўлса, бўламиз,
Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, Авазжон!

Шунда Авазжон қаландардан бу сўзни эшитди: Муининг подшолигини билди. «Муининг бирови Рум мамлакати подшоиси экан, бирови Чин-Мочин элининг подшоиси экан», — деди. Айтди: — Икковинг ҳам бир ёр учун йўлларда кўп сарсон бўлиб, шунча подшоҳлик шавкатидаи, аркони давлатдан кечиб, яёв мундай қаландар бўлиб юрмоқ не даркор? Бу йўл узоқ бўлса, сувсиз қип-қизил Қизилқум бўлса, бу қумни беш-ўн кунда босиб ўта олмай юрса. Бу қип-қизил қумда пиёда юриб, очликдан, сувсизликдан сувсаб, очқаб, овора бўлиб, икковинг ҳам ўласан. Подшо бўлсанглар, отланиб юрсанглар бўлмайдими? Бу қандай расвочилик. Ўзларингизни муича абгор қилиб, бу чўлда кўп сарсон бўласизлар, — деди.

Шоқаландар айтди: — Сенинг отангинг чилтонлар тарбия қилган оти бор, ҳар ерга борсанг, учар қушидай, қамчи урсанг, учар қушдан ўтади. Қандай душманини қувсанг, етади. Ул отангинг отини минган киши нима қиламан деса, муродига етади. Бизлар подшо бўлганимиз билан биз-

нинг бундай чилтан тарбия қилган отимиз йўқ. Бошқа отлар бу йўлларда юра олмайди, ҳожат бермайди. Сен от, яроқ-асбобингга ишонсанг, биз худойимизга ишониб, телпагимизни қайқайтиб келаётимиз. Бизнинг телпагимизнинг қайқайганини бизга таъна қилма! Йўлда кўрамиз, бирга-бирга бораётимиз, бизларнинг ким экашимизни сен кўрасан, сенинг аҳволингни биз кўрамиз, йўл узоқ бўлса ҳам пойгаси ёвуқ. Мана бу Қизилқумни, омон бўлсак, бориб кўрамиз, — деб икки қаландар, Авазхон учови чинорнинг олдида кўп сўзларни гаплашиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб: — Эй болам, гапдан нима чиқади, йўл юрмоқ аъло-роқ. Энди йўл юрайик, — деди.

Аваз айтди: — Ундай бўлса, э боболарим, менинг яна иккита жўра-йўлдошим, отларим бор эди. Энди йўл юрар бўлсак, жўраларимни бориб айтиб келайин, ундан сўнг бирга-бирга жам бўлишиб йўл юрамиз.

Боболари: — Бориб айтиб кел, ундай бўлса дарров кел, — деди.

Авазхон Асад мерган билан Шодмон мерганининг олдига бориб, отини миниб, икковини эргаштириб, чинор ёнига, сарҳовуз олдига олиб келиб, боболарини кўрсатди. Мерганлар қаландар боболари билан кўришиб, сўрашиб ўтирдилар. Бу икки бобосига билдирмаган киши бўлиб, Авазхон кўнглида: «Ажаб шаҳарларни, ажаб сирларни бу баҳона билан кўрдим, ажаб жаҳонгашта бўлдим. Жаҳонни, ажойиб-гаройибларни кўрдик», — деди. Энди йўл юрмоқчи бўлиб, маслаҳатни бир ерга қўйиб, Авазхон, Шодмон мерган, Асад мерган учови отлашиб, икки қаландар яёв, телпаги қаққайиб бу икки жобоқлик одам бўлиб, Қизилқумга тушиб жўнай бердилар.

Азаматлар олмос бойлар дастига,
Ғаним тушар камдавлатнинг қастига,
Беклар миниб бедов отининг устига,
Қумни юзиб иргир эди бедовлар,
Чув, деб қамчи уриб, ҳов, бир беклар,
Лига ҳамроҳ бўлди икки қаландар,
Тушиб жўнади бари қизил қумига.
Узоқ йўлдир Қизилқумнинг ораси,
Маст бўлгандир Чин-Мочинининг тўраси.
Маст бўлиб сўтасин отди қаландар,
Қизилқумни тўзон тутди муқаррар,
Қистаса ҳам етолмайди бедовлар,
Шайдилло деб йўл тортади қаландар,
Кўзидан ёшини тизиб боради,

Қаландарлар отдан ўзиб боради,
Бедовлар қумларни юзиб боради,
Кун-бакун бадани қизиб боради.
Аваз ўғлон кўнглини бузиб боради.
Дунёдан умидини узиб боради.
Таваккални бу худога қилади,
Аваз ўғлон яратганга жилади,
Чув дейди, Гиротга қамчи уради,
Қаландарлар отдан ўзиб боради.
Қумларда ҳорийди минганда тулпор,
Авазжоннинг баҳодирлик номи бор.
Қамчи урди Авазжондай зўрабор,
Яшин ташлаб иргир эди бедовлар,
Маст бўлиб боради икки қаландар,
Қистаганман етолмайди бедовлар.
Юрса Қизилқумни тўзон олади,
Маст бўлиб қаландарлар боради,
Ҳарчанд қичаб баҳодир беклар,
Қичаганман етолмайди бедовлар,
Маст бўлиб боради қаландар,
Хайрон бўлиб бораётир зўрабор.
Давлат қўнса гар чибининг бошига,
Семург қушлар салом берар қошига,
Банда кўнар таңгри қилган ишига,
Аваз қамчи урар аспи қушига.
Чу! — деди Гиротга қамчинини чотди,
Тиллари таңглайга борди-да, қотди,
Сувсизликдан оша жабрлар ўтди,
Қизилқумда қаландарлар йўл тортди.
Ташна бўлиб қумда бедовлар ётди,
Мерганлар ҳам Авазжонни йиғлатди,
Қаландарга Аваз қараб кўз тутди,
Қаландар қайқайиб шунда йўл тортди.
Армон билан ўлдим, гаминг е, деди,
Ғариб бўлдик, бобо, бери кел, деди,
Ғарибликда мендан хабар ол, деди.
Ҳеч кимсага келмай қолди ҳолатим,
Ташна бўлиб йиқилгандир Гиротим,
Қумда қолар ўхшар менинг жасадим.
Учқур эдим, қанотимдан қайрилиб,
Югрук эдим, туёғимдан тайрилиб,
Қумда қолдим мен отимдан айрилиб,
Мўмин бўлсанг, менга ҳамроҳ, қаландар,
Ташна бўлиб қолдим мунда мунғойиб,
Мурдам мунда бўлмасин-да бесойиб.

Илоҳим раҳм айласин қонли ёшимга,
Хафа фалак оғу қўшди ошимга,
Мўъмин бўлсанг, бобо, келгин қошимга,
Кўп кулфатлар тушди менинг бошимга.
Қизилқумда, бобо, бўлдик хору зор,
Ҳолатдан кетди-ку мишган бедовлар,
Ташна бўлиб йиғлар Аваз зўрабор.
Мўмин бўлсанг, менга ҳамроҳ қаландар.
Бу сўзни айтиб Аваз ўғлон йиғлади,
Қаландар бурилиб шундай қаради,
Бу сўзни айтиб Шоқаландар келади:
Заргар сизман бирга-бирга бўлайик,
Ўғлонларнинг бориб ҳолин сўрайик,
Қумда гариб бўлди Чамбилнинг марди,
Ташна бўлиб йиқилибди Ғироти.
Ҳар на хизмат бўлса, бориб қилайик.
Бу сўзни ўйлаб Шоқаландар келади,
Келиб Авазжоннинг ҳолин сўради.

Қаландарлар Авазжоннинг олдига келиб:

Ҳаққа етгай айтган нолам,
Обод бўлгай кулбаҳонам.
Сенсан менинг Аваз қўзим,
Саргайғандир гулдай юзинг,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Баҳорда очилган гулим,
Сенсан менинг жону дилим,
Ғариб бўлган Аваз улим,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Мундан Торкистон боргунча,
Душманга қиргин солгунча,
Шоҳнинг қизини олгунча,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Қайтиб Қизилқум келгунча,
Девлари қиргин солгунча,
Ундан Ўртачўл боргунча,
Ойим Маликани олгунча,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан!
Мундан Чамбилга боргунча,
Номдор отангин кўргунча,

Дунёнинг даври сургунча,
Сен ҳам айрилмагин мендан,
Мен ҳам айрилмайин сендан,
Жоним, айрилмагин мендан!..

Шунда қаландарлар бу сўзларни айтиб, Авазхон, Асад, Шодмон мерганларнинг олдига келиб, бирови бир тилсимот қилиб, Шоқаландар бу уч полвонларни олма қилиб, телпагининг таркига солди, Шозаргар ҳам бир тилсимот ўқиб дам қилиб, уч бедов отни тўрғай қилиб, кади-мудбакига қамаб олди.

Шоқаландар бекларни кўтариб, Шозаргар бедов отларни кўтариб, телпаги қайқайиб, маст бўлиб, Қизилқумга тушиб, кетиб бораётир. Аваз ўғлон Чамбилдан баҳодирлик номини қилиб, бу Торкистон шаҳрига бормоққа бел боғлаб, баҳодирман деган Аваз, бугунги кунда қаландарларнинг қўлида олма бўлиб, бедов отлари тўрғай бўлиб жулбираб қола берди... Ана шундай қаландарлар буларни кўтариб, хизмат қилиб, қумда печа муддат йўл юриб, бир қумнинг устига тушиб: «Энди бир кайф қилиб, баггни уриб, нашалашиб, ундан сўнг йўлга тушиб жўнаймиз», — деб ўтириб, димоғи чоғ бўлиб айтди: — Энди мазгил яқин қолди. Булар ҳам дамани олгандир. Энди буларни аслига келтирмоқ лозим. Булар билан хангамалашиб, гаплашиб кетайик.

Бир тилсимот ўқиб, Аваз билан мерганларни, ҳам отларини аслидаги хуснига келтирди. Шоқаландар айтди: — Эй, Авазхон, энди йўл яқин қолди, хангамалашиб бораёик, — деб сени аввалдаги хуснингга келтирдик. Энди бирга-бирга йўл юрайик.

Авазхон мерганлар билан учови отланиб, бедовларни мишиб олди. Қаландарлар телпаги қайқайиб яёв йўл бошлаб, бешовлари отлиқма-яёв бўлиб, Қизилқумда йўл юриб бора берди.

Худо қилган ишга банда кўпади,
Бедов мишиб, энди, беклар жўнади,
Қаландарлар унга ҳамроҳ бўлади,
Ҳар на бўлса тақдирдан кўради.
Эшитингиз бундай шоҳнинг сўзини,
Қумларда қичайди аспи тозини,
Излаб чиққан Қосимшоҳнинг қизини
Маликадай унинг сарвинозини,
Яроғқ бўлди жониворнинг сиёғи,
Тос тепада қолди икки қулоғи,
Йигирма уч кеча-кундуз югуриб,
Корсонидан ивиб тушди туёғи.

Йигирма беш кеча-кундуз ўтганда,
Қорайиб кўриди Кўкламнинг тоғи,
Етмиш йиллик йўлдири бошдан-оёғи.
Ҳориб бораётир бедов тулпори,
Оқ тортиб қарайди Чамбил беклари,
Ярқиллаб кўринар девлар шаҳари,
Ҳар чашма бўйида беш юз чинори.
Шунда бу кўриди тоғнинг қораси,
Бунинг бордир уч юз олтиш дараси,
Кўп бўлади Оқ девшоҳнинг ҳийласи.
Ҳар дарадан тўққиз чашма оқади,
Ҳар чашмага ботмон заҳар қотади.
Ташна беклар заҳар сувга етади,
Мавж урган дарёни беклар кўради.
Ташна эдик, — деди шунда бу беклар,
Вақти хуш бўб шоду хуррам бўлади,
Ичмакка Авазхон кўнгил қилади.
Шоқаландар энди бундан хабардор:
Мундан тотган одам тайини ўлади!

Ичарман деб, Аваз, кўнгил қилмагин,
Ғариб бўлиб бу ерларда ўлмагин,
Дарё деб буларга мағрур бўлмагин!
Бу элларда бордир жодугар девлар,
Бу ишлардан Аваз ўғлон беҳабар,
Тотган жонзод омон қолмас муқаррар,
Бу сувларга заҳар қўшгандир девлар.
Бу сўзларни айтгандир Шоқаландар,
Бу ишлардан сендай беклар беҳабар,
Ҳар ким ичса ўлар, Аваз, зўрабор,
Насиҳат беради Шоҳиқаландар,
Ташналикдан йиқилдилар бу беклар,
Худо дейишиб, ҳамроҳ бўлиб Шозаргар,
Ҳожатини тилаб йиғлар мерганлар.

Шунда Авазхон, мерганлар қаландардан бу сўзни эшитиб,
сувга заҳар қўшганини билиб, ташна бўлган бек хафа бўлиб
йиғлади.

Ташналикдан тиллар танглайга қотди. Худо, деб беклар,
қаландарнинг Шоҳзаргари буларга қўшилиб йиғлай берди.
Йиглаб-йиглаб сувсизликдан иложини тополмай, қандай қи-
ларини билмай, кўкрагини нам ерга бериб ётди. Бедов
отлари ҳам сувсизликдан кўп ҳориб-чарчаб, тили огзи-
дан бир қарич чўзилиб, бу бедов отларининг ҳам юрарга
ҳолати қолмай, булар ҳам таппа тушиб ётди. Булар Кўклам

тогда шу кўргиликда кўп сувсаб, ҳориб-чарчаб, йиғлаб, чувиллаб ётиб қолдилар.

Ана шунда жўраларининг Кўклам тоғда сувсаб, чарчаб қолганини Шоқаландар кўриб, буларнинг ҳолига раҳми келиб, азиз авлиёлардан сув тилаб, азизларга ялиниб-ёлбориб бир сўз деб турибди:

Барчанинг отаси ҳазрати Одам,
Пайгамбарлик анга бўлди мусаллам.
Иброҳим, Исмоил, Макка муаззам,
Динларнинг чирогин Имоми Аъзам,
Муҳаммадга уммат, ҳаққа мусаллам,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди...
Рухинг бино бўлди оламдан бурун,
Аршу курси, ловҳи қаламдан бурун.
Ҳақ Расул, мен сизга сизгиндим бугун,
Ғамли қуллар йиғлашар йгин-сизгин,
Йиғлаганининг бўлур кўз ёши тугун,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Садқанг бўлай эр Сулаймон пойтоқ.
Қўқонга юбординг мўйи муборак,
Зиёрат айлади насиб қилган халқ,
Каримсан, Саматсан, расулинг барҳақ,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Майдонда қилмадим Рустамнинг жангги,
Ҳайбатимдан титраб кетса фаранги
Тошкентнинг элида эр бобо Загги,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Тавба қилдим, мен гапирсам баланд-пас,
Бул бандангдан баланд бўлди чўну хас,
Соқининг сардори эр Саъди Воққос,
Отингдан айланай ё Ғовси Ғиёс,
Ҳақнинг хазначиси Хизир Илёс,
Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
Ҳақ, деб чиқар, ғамли қулнинг овози,
Садқанг бўлай Хўжа Ҳофиз Шерозий,
Гуноҳкор бандангман, раҳмон, бўл рози,
Ташналарни сероб қилар кун бўлди.
Садағанг бўлайин Расул — Муҳаммад,
Рўзи Маҳшар айласин-да шафоат,
Сен ўзинг, бандам, денг Қозиул-ҳожат,
Ташналарни сероб қилар кун бўлди.
Ўлимнинг кечин бер, имонга қувват...
Шайтондан имонни сақланг саломат,
Мерганларнинг пири замчи Аҳмад,

Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
 Умид қилиб йиғлайман ҳазрати Нурдан,
 Мискин умидвордир Алидай шердан,
 Аввали оллоҳдан, дуюми пирдан,
 Ғам тортган лочинни қутқоргин тўрдан,
 Лочиннинг қаноти бўлмасин майиб,
 Фалакка сайр этган ҳазрати Люб,
 Уч юз олтмиш ўтган мардонни ғойиб,
 Кам бандалар мақсад тилар мунгғойиб.
 На иш келсин камбанданинг кўлидан,
 Ё мадад тилар ҳазрати Алидан,
 Умид қилдим Ғовсул Аъзам валидан,
 Олгин хабар ташналарнинг ҳолидан,
 Ташналарни сероб айлар кун бўлди,
 Қодир оллоҳ сен биларсан ҳолимни,
 Ёд айлаб йиғларман Жаббор-каримни,
 Доно эгам, бевақт берма ўлимни.
 Менким ночор, сенга ҳолим маълумдир,
 Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,
 Гуноҳкор бандаман, мақсудга еткар,
 Садқанг бўлай, хўжаи қаъба, ол хабар,
 Ташналарни сероб айлар кун бўлди.
 Ҳар на бўлса ўзингдадир ихтиёр —
 Самарқанднинг чорбоғи дерлар —
 Шоҳизида, эр Дониёл пайғамбар,
 Ташналарни сероб айлар кун бўлди...
 Садағанг бўлайин имом, чилтанлар,
 Шайдулло, деб йиғлар, Авазман Заргар,
 Ер юзида жумла ўтган валилар,
 Бу сўзларни айтар Шоҳиқаландар,
 Сўтасини ерга урди баякбар,
 Қўл кўтариб дуо қилди чилтанлар.
 Бир чашма оқиб ҳақ-парвардигор,
 Ичиб сероб бўлди ул ташна беклар...
 Шоду хуррам бўлиб бу ташна беклар,
 Сероб бўлди бедов билан полвонлар.
 Буларнинг йиғлаганин худо эшитди,
 Ташналик кулфати бошидан кетди,
 Димоқлари чоқ бўлишиб барининг,
 Югуришиб келишиб бу сувдан ичди.

Ана шунда Шоқаландарнинг мурожатини қабул қилиб,
 сўтасининг остидан бир чашма-бўлоқ пайдо бўлиб, беклар,
 қаландарлар, бедовлар ичиб, ҳаммаси сувга тўйиб, сероб бў-
 либ, димоғи чоғ бўлишиб, маслаҳат қилиб ўтирганда, Шоқа-

ландар айтди: — Эй Аваз ўғлон — болам, эндиги маслаҳат шул: Торкистон шаҳар бир бўлса, шу тоғнинг остида, ё устида бўлар. Сизлар энди шу ерда ўтиринглар, мен бўриб бу тоғнинг у ёқ-бу ёғини кўриб, мўлжаллаб келайин. Агар Торкистон шаҳаридан дарак топсам, келиб сизларга хабар берайин, — деб ўрнидан туриб кетди. Авазжон, Шозаргар, мерганлар бу чашманинг олдида қолди.

Ана шунда Шоқаландар бораётиб эди, олдидан бир оёқ — бир товон йўл чиқди. Бу йўл билан бора берди. Қаради, йўли пастга тушди, тушиб кета берди. Қирқ зинапоя пастга тушиб кетди, бир катта — мисли шахри азимдай ерга борди. Жонзод йўқ, одамзоднинг суяги тоғ-тоғ, том-том бўлиб уюлиб ётибди. Қаландар бу суякларни оралаб дар ҳайрон бўлиб юриб эди, фалакдан бир дев учиб қуюлиб келаётир, етмиш минг кўкқашқа девдан жиловдори бор, тиззаларида бир бинойи-яхши бесақал баччаси ҳам бор. Бу девнинг сиёсатини, ҳайбатини қаландар кўриб, ўзини ҳар ерга урди, ҳеч ер пана бермай қолди. Шунда уювли турган суяклардан овоз чиқиб, қаландарга қараб, бир сўз деб турибди:

Ўз элимда шоҳлик гамин еб эдик,
Маликани биз олармиз деб эдик,
Тўқсон тўрт лашкар билан кеб эдик,
Шу девнинг чангига бўлдик гирифтор.
Ҳеч ким бўлмаб ушбу девга баробар,
Етмиш беш шаҳарнинг бунда қони бор,
Малика деб ўлди неча гўзаллар,
Ҳеч ким бўлолмади девга баробар!
Сен ҳам бўбсан Маликага харидор,
Одамзодга бу одамзод жой берар,
Суякнинг остига киргин, қаландар,
Шундай кўрса, армон билан ўлдирар!
Дод айласанг, эшитмайди сўзингни,
Зулм билан ўяр икки кўзингни,
Ўлдиради, девлар кўрса, ўзингни,
Суякнинг остига киргин, қаландар!
Ушбу девга сен ҳам бўлмагин дучор!
Девлар кўрса, тўкар кўздан ёшингни,
Зулм билан кесар тандан бошингни,
Ўртага олиб бари ейди гўшингни,
Кўролмайсан қовму қариндошингни,
Охир қилар девлар ўлтиришингни.
Малика деб жафо тортиб келасан,
Одамзодсан бунда ғариб бўласан,
Девлар кўрса сен ҳам биздай ўласан,

Суякнинг остига киргин, қаландар!
Бу дев ҳайбатлидир, оша зўрабор,
Одам насли бўлолмайдн баробар,
Суякнинг остига киргин, қаландар,
Шу дев кўрса, тайин сени ўлдирар!

Ана шунда қаландар, уюлиб ётган суяклардан бу сўзни эшитиб, ўзи қайси ерга борарини билмай, нима қиларини ўйлаб турар эди, «Бу яхши бўлди», деб хирмон бўлиб турган суякнинг олдига бориб, суякка қараб зарб қилди: «Ёрил!» — деди. Суяклар ўртасидан ёрилди. Қаландарга жой берди. Қаландар суякнинг орасига кириб жо бўлди.

Шунда Боймоқ дев етмиш минг дев билан осмондан учиб келиб тушиб, бир шосуна бор эди, шунга келиб ўтирди. Мингта кўк қашқа девлари кўлини қовуштириб Боймоқ девга қараб хизматида турди. Боймоқ девнинг тиззасидаги бола бу қаландарни кўрган эди. «Бу одамзод экан, одамнинг иси чиқади, бу шўрли қаландарни Боймоқ девнинг девлари ё ўзи еб кўймасин», — деб ўйлаб Боймоқ девга жанжал қилди. — Менга мана бу турган хирмондай суякнинг устига жой солдириб беринг.

Боймоқ дев хизматкорларига буюрди: — Муни хафа қилманглар, айтган жойидан жой солиб беринглар, — деди. Боймоқ девнинг хизматкорлари қаландар кирган суякнинг устига болага жой солиб берди. Бола шул хирмондай суякнинг устига чиқиб ўтирди. Шунда бола айтди: — Мен шу ерда пича дамимни олайин, кўп чарчадим.

Боймоқ дев: — Хайр, сен ўтирсанг, ўтир, — деб бунга жавоб бериб, етмиш минг кўкқашқа хизматкор девларига қараб айтди: — Эса, бизлар далага чиқайлик, ов-овлаб келайлик.

Бари бирдан тайёрланиб, далага қараб чиқиб кетди. Қаландар бу баччанинг кўрганини билгани йўқ эди. Боланинг бир ўзи бу ерда қолди. Шунда бола суякнинг устида туриб, қаландарга гапириб, бир сўз деди:

Ўз элимда шоҳлик гамин еб эдим,
Маликани мен оларман деб эдим,
Ўн саккиз лак лашкар билан кеб эдим,
Малика деб қолдим девнинг чангида.
Раҳм айламай кўздан оққан ёшима,
Хафа фалак оғу кўшди ошима,
Кўшилолмаи мен ҳам тенгу тўшима,
Малика деб қолдим девнинг чангида!
Кеча-кундуз мен йнглайман мугойиб,
Камолимдан мурдам бўлди бесойиб,
Ота-онам қолди сочини ёйиб,

Малика деб қолдим девнинг чаңгида!
Подшо эдим, шундай бўлдим хор-зор,
Малика деб бўлдим девга гирифтор,
Суякнинг остида ётган, қаландар,
Сирлашайлик, сенга айтар арзим бор!
Малика деб ўлган неча гўзаллар,
Сен ҳам бўбсан Маликага харидор,
Оҳ урганда кўзда ёшим сел бўлар,
Суякнинг остида ётган қаландар,
Сирлашайлик, жоним бобо, берман кел!
Мени кўкда олиб юргандир душман,
Кўкда юриб, бобо, сени кўрдим мен,
Сирлашайлик, жоним бобо, берман кел!
Ҳовдак кўлда мен қуш солиб юрганман,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулганман,
Малика деб лашкар билан келгайман,
Лашкаримнинг барини побуд қилганман,
Малика деб бу ерларда қолганман,
Ғариб бўлиб дев чаңгига тушганман.

Шунда қаландар: «Оббо, мени кўрган экан, энди чиқмасам бўлмайди», — деб суякнинг остидан чиқди. Шундай қараса, одам наслидан экан.

— Эй болам, сен одам наслидан экансан, нима қилиб бу девларнинг чаңғалида юрибсан? — деди.

У бола қаландарга айтди: — Эй бобо, Зебит шаҳрининг шахзодаси эдим. Ҳовдак кўлида қуш солиб, ов овлаб юрган вақтимда бир Малика деган қиз менга йўлиқди, менга ваъда берди, шу ерни кўрсатди. Шунда мен ўн саккиз лак лашкар билан Маликани излаб етти ёшимда шу ерга келдим. Мунда келган сўнг лашкарларимнинг барисини шу девлар еб қўйди, лекин мени ўлдиргани кўзи қиймади, орадан етти йил ўтди, мен ҳозир ўн тўртга кирдим, етти йилдан бери девларнинг кўлида косагули бўлиб юрибман.

— Девларга косагули бўлсанг, кўн нафни егансан. Шунча хизмат қилиб Торкистон шаҳрини кўрддингми, билдингми? — деб қаландар сўради.

Бола: — Эй бобо, мен Ҳовдакнинг кўлида Торкистон шаҳрини Маликанинг ўзидан эшитганман. Бу девлардан, ё бошқа девлардан ёки бошқа жонзоддан эшитганим йўқ. Етти йилдан бери девларнинг кўлидан айрила олмай, банди бўлиб юрибман, — деди.

Қаландар боладан бу сўзни эшитиб, болага қараб: — Эй бола, Маликанинг шаҳрини — Торкистон элини шу девлар биледи. Девлар келганда, сен девларга иноқ экансан, сўрагин.

Боймоқ дев Маликанинг хизматкори бўлади, ҳамма ишдан хабари бор, бу ишларнинг барини Боймоқ дев билади. Лекин сўраганинг билан девлар сенга Торкистонни, Маликани айтмас, «Сенинг нима ишинг бор», дер. Шунда сен улай-булай де, ўзимни ўлдираман, деб жўрттага бир пичоқни олиб қорнингга урмоқчи бўл. Бу дев сенга ошиқ бўлиб қолган. Сенинг ўлиб кетганингни яхши кўрмас. Сенга бир сўзни айттар, Маликанинг элидан, Торкистон шаҳридан, ўзидан хабар берар. Шунга қараб иш қиламиз. Болам, сен ёш бола экансан, хафа бўлма. Мен шу девларнинг қўлидан сени қутқараман, ота-энангга, қовму қариндошингга омон-эсон еткарарман. Сен, болам, бу ёмон девларнинг ичида бўл, мен ташқаридан бўлайин, ишқилиб, икковимиз ўлмаслик чорасини кўрайик, — деди. Шунда бола айтди: — Эй, бобо, сизнинг сўзингиз менга жуда маъқул бўлди. Шундай қилинг. Лекин энди, бобо, девларнинг келар вақти бўлди, жойингизга кириг, — деди.

Қаландар бу сўзни эшитиб, бир тилсимот дуо ўқиб, бир юмроннинг суратида бўлиб, суякларининг остига шумғиб кириб кетди. Шунда девлар ҳам овдан қайтиб кириб келди. Боймоқ дев шосуцага келиб ўтирди. Зиёфатга қўйни сўйди, мажлис бўлди. Ана шунда қаландар бобо усти-устига тилсимот дуо ўқиб, девлардан бандча олаётир. Бола шу мажлисда косагул бўлиб, соқийлик қилиб, девларга май қўйиб бераётир.

Шунда бола девларга қараб: — Эй девлар. Менинг сизларга айтадиган арзим бор. Шу мен етти яшарлигимда Маликани оламан деб келиб эдим. Етти йилдан бери косагул бўлиб юрибман. Ун тўртга кирдим. Маликани оламан деб элу халқимдан айрилдим, гариби гўристон бўлдим. Мен энди ўладиган еримга етдим, қандай қилса Маликани олади? Менга бир дуо айтсанглар, менинг армоним юрагимда қолмас эди, — деди.

Шунда бир дев боланинг жағига урди: — Баччагар! Маликани олмоқ гами билан нима ишинг бор?! — деди. Шунда бу бола қўлига бир пичоқни олди: — Сизлардан кунда мундай таъна, зулм кўриб юрганга, бу кун ўзимни ўлдирайин, бир бошга ҳама вақт бир ўлим-да, — деди. Шунда ишқибоз бўлиб қолган девлар келиб: — Ундай қилма, — деб қўлини ушлади: — Малика бўлса, бизлар айтайик, — деди. Маликани айтмоқчи бўлди, ҳамма девлар қўлини кўтарди: — Эй, девлар, балонинг қадами етса етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, — деб дуо қилди. Етмиш беш шаҳарнинг хони излаб келди, ҳаммаси бизларнинг қўлимизда побуд бўлди. Улар ернинг устида деб излаб келар эди, лекин Торкистон шаҳри, Малика пари ернинг остида, қоронғилик ернинг остида.

Торкистон шаҳар шу қоронғилик ерда, Малика ҳам шу шаҳарда. Лекин қандай бўлса ҳам балонинг қадами етса, етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, — деб ҳаммалари ҳар гапда дуо қилади. Муни бола билан Шоқаландар ҳам эшитиб турибди. Девлар яна айтади: — Бу тоғни Кўкламтоғ, дейди. Бу тоғ эмас, бизлар буни тилсимот билан суратини тоғнинг суратига ўхшатиб, Торкистон шаҳрининг дарвозасининг оғзига кўндаланг қилиб ташлаб қўйибмиз. Бу ишдан хабари бўлса, Шоқаландар келса, «Ёрил!» — деб, Кўкламтоққа зарб қилса, Кўкламтоғ ёрилиб Шоқаландарга йўл беради. Торкистоннинг бўсағасини кўради. Унинг остидан бир катта лавҳи дарё чиқиб оқади. Торкистоннинг бўсағасининг ўнг ёғидан бир яйдоқ қора тулпор чиқиб шу сувдан сувлайди. Шу толпорни минган киши Маликани олиб кетади, агар бошқа киши, бошқа мол, от-бедов ё бошқа нарсалардан минган киши бўлса, бандаргоҳда қирқ минг аждарҳо буни кўрса пишқиради, бўлак мол минган киши аждаҳорнинг дамида йўқ бўлиб кириб кетади. Бу тулпорни минган киши ўлмай, қутулиб, Маликани олиб кетади. Балонинг қадами етса етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, — деб девлар гуриллаб, чувиллаб, дуо қилди.

Боймоқ девнинг хизматкор девларидан Шоқаландарни мундай қилиб мақтаб, дуо қилиб турганини Боймоқ туриб, эшитиб айтди: — Бу ишдан хабари бўлса, Шоқаландардай наърашер келса, «Ёрил» деб Кўкламтоққа зарб қилса, Кўкламтоғ ёрилиб йўл бера, қоратулпорни минса, Малика парини олса, қайтиб яна Кўкламтоққа келса, неча вақтлар савани бўлар, сувсизликдан жабр ўтар, тиллари танглайда қотар, «Сув бўлса ичар эдим» деб ҳасрат тортар. Шунда мен бир меш сув бўлиб ётаман. Мени сув деб ичиб кўрар, захар бўлиб ичига кетиб ўлдириб, олиб қоламан. Балонинг қадами етса етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, ҳар ким бу сўзни айтса, тош бўлиб қолсин! Бу захардан омон ўтса, сарҳовузнинг олдига етса, қўниб меҳмон бўлиб ётса, бир туп қизил гул бўлиб тураман, гул деб искаб кўрар, захар бўлиб димоғига жойланиб оламан. Вунда ўлдирибмасам, унда ўлдираман. Балонинг қадами етса етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, ҳар ким бу сўзни айтса, тош бўлиб қолсин! Ундан ўтар, Уртачўлга етар. Бир тилсимот дуо ўқиб дунёнинг ҳаммасини олов бўлиб ёниб, оламан. Мунда ўлмаса, унда ўлар. Шунда қаландар: «Тириклай жаҳаннамга кетдим», деб безор бўлиб, Маликани ташлаб кетар. Балонинг қадами етса, етсин, Шоқаландарнинг қадами етмасин, ҳар ким айтса тош бўлиб қолсин. Ундан кейин ҳам ўлмаса, Маликани ташлаб кетса ҳам, олмаймиз, Малика Шоқаландарга ош бўлсин!

Шоқаландар юмрон бўлиб бир кам қирқ тилсимотни ўқиб бўлганда қирқ тилсимотига етмай, девлар осмонга кўтарилиб учиб кетди. Девларнинг кўтарилиб кетганини юмрон бўлиб турган Шоқаландар «оббо баччагар девлар, тилсимотни қирққа етказганча кўтарилиб учиб кетди. Қирқ мартаба тилсимот ўқиганимда учиб кета олмас эди», деб қараса, девлардан ҳеч ким қолмабди, болани ҳам кўтариб олиб кетибди.

Қаландар шунда бир тилсимот дуо ўқиб асли қадимгидай одам хуснига келиб, бояги чашма-булоқнинг олдига, жўраларининг олдига борди. Жўралари сўраб қолди. Боя кетаётганда «хабар топсам, сизларга келиб айтаман», деган эди. Шунда жўралари Шоқаландардан Маликани кўрдингизми. Торкистон шаҳарини билдингизми? — деб сўради. Шунда жўраларига қараб, кўрганларини айтиб, бир сўз деди:

Ҳар қайсингиз бир мамлакатнинг хони,
Ер остида экан ёрнинг макони.
Хабарни бергандир бизларга девлар,
Маликани излаб келгандир беклар,
Бормоқни ихтиёр қилди қаландар,
Бизман бирга борасизми, йигитлар.
Кел-а, беклар бугун ҳаққа жилайик,
Омин деса париштаю малоийк,
Яратган раҳмондан мақсад тилайик,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Торкистон шаҳрини излаб кўрайик,
Келинг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Сен эшитгин қаландарнинг сўзини,
Кучук босмас йўлбарс, шернинг изини,
Излаб чиқсак Қосимшоҳнинг қизини,
Юринг, беклар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Румнинг юртида қолди кирдикор,
Кулоҳ кийиб, сен бўлибсан қаландар,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Бизга ҳамроҳ бўласанми, Шозаргар,
Ер остида экан ёрнинг макони,
Юринг, заргар, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик.
Баҳодирлик даъво қилиб юрибсан,
Бек отангинг тулпорини минибсан,
Малика деб кўп жафони кўрибсан,
Торкистонга борарсанми, Авазжон,
Борар бўлсанг, Торкистонга борайик,
Насиб этса, Маликани олайик!

Кумларда қичадинг аспи тозини,
 Изладинг Торкистон сарвинозини,
 Қосимшоҳнинг Маликадай қизини,
 Бизга ҳамроҳ бўласанми, Авазжон?
 Насиб қилса Маликани олайик,
 Шу йўлларда ҳар на бўлса бўлайик.
 Ҳар қайсинг бир юртни сўраган беклар,
 Бир нечанг минибсан араби тулпор.
 Бир нечанг пидда юрган қалаидар,
 Борарсанми бирга юрган йигитлар,
 Юринг, беклар, Торкистонга борайик,
 Насиб этса, Маликани олайик.
 Туриб мингги бедовингнинг белига,
 Ошиқ бўлсанг Маликадай нарига,
 Биз борайик, Торкистоннинг йўлига,
 Бориб кирсак Маликанинг элига,
 Журинг беклар, Торкистонга борайик,
 Насиб этса, Маликани олайик!
 Чин-Мочиндан меҳнат тортиб келаман,
 Дев деганнинг кушандаси бўламан,
 Сен бормасанг, ёлғиз ўзим бораман,
 Насиб этса, Маликани оламан.
 У девларга кўн қиргинни соламан,
 Девлар билан борсам саваш қиламан.
 Журинг, беклар, Торкистонга борайик,
 Насиб этса, Маликани олайик!
 Ҳаяллаб ўтириб қолма, Шозаргар,
 Сен бўлгансан Тиллақизга харидор,
 Мен биламан Торкистонда ёринг бор,
 Тиллақизнинг ўзи дилбар, гажакдор,
 Журинг, беклар, Торкистонга борайик,
 Насиб этса, Маликани олайик!
 Остингда ўйнайди Гиркўкдай ҳайвон,
 Гўрўгли ўғлисан, отинг Авазжон,
 Малика деб кўн бўлибсан саргардон,
 Торкистонга ҳамроҳ бўлгин, Авазжон,
 Юринг, жам бўб Торкистонга борайик,
 Насиб бўлса, Маликани олайик!
 Соғ-саломат чиқсак девнинг чангидан,
 Кўнглинг хафа бўлмасин-да, Авазжон,
 Еш ўғлонсан, Маликани берайик,
 Журинг, дўстлар, Торкистонга борайик!
 Ҳижолатда туриб эди Авазжон,
 Бошидан кетгандай қайгули туман,
 Сачраб ўрнидан турди, Авазжон,

Шоду хуррам бўлиб энди бу замон:
— Борар бўлсанг, мен ҳам ҳамроҳ, бобожон.
Излаганим менинг гул юзли дилбар, —
Сачраб ўрнидан турди Шозаргар.
Йўл бошлаб юра берди қаландар,
Хафа бўлиб эргашгандир мерганлар.

Ана шунда бу сўзларни Қаландар айтди. Шозаргар билан Авазхон полвон, Асад, Шодмон — ҳаммалари Шоқаландарга ҳамроҳ бўлиб, йўлга тушиб жўнай бердилар. Шу тоғда, бир ерда бир мурват қора тош бор эди. Шу тоғнинг остидаги Торкистон шаҳар дарвозасининг бўсағаси шул мурват билан очилар эди. Буни Шоқаландар билар эди, олди-га бориб, бир тилсимот дуо ўқиб қўлига сўтасини олиб, урмоқчи бўлиб, бир сўз деб турибди:

Инжилма, йўл бергин тоғлар, жодугар,
Ўзга эмасман-ку, бил — Шоқаландар!
Айролиқ ўтига бағримни доғлаб,
Ёр ишқида жабр кўрдим, қон йинглаб.
Келдим мунда Малика деб сўроглаб,
Инжилма, йўл бергин тоғлар, жодугар!
Кеча-кундуз доду фиғон этарман,
Қиличимга қирмиз қонлар қотарман,
Душман кўрсам бошин олиб кетарман,
Инжилма, йўл бергин тоғлар, жодугар!
Жафолар солганман таидаги жонга,
Хазон бўлса гозлар қўнар гулшанга,
Ажалли касратки тегар илонга,
Индин чиқиб пишак билан ҳазиллар,
Магар ажал қамсаб келса сичқонга,
Мен чирпиб отарман сени осмонга!
Инжилма, йўл бергин тоғлар, жодугар!
Бу сўзларни айтиб Шоҳи қаландар
Шайдулло, деб дуо қилиб Шозаргар.
Худо дейди ғариб кўнглин бўлади,
Хожатини яратгандан тилади,
Қўл кўтариб беклар дуо қилади,
Кўкламтоғни сўта билан уради,
Кўкламтоғи қоқ ёрилиб боради,
Торкистоннинг бўсағасин кўради,
Бирор лавҳи дарё оқиб жўнади.
Дарёдан сувлади ул Қоратулпор,
Югуриб бориб минди Шоқаландар,
Мин! — деди, мингашди келиб Шозаргар,

Мин! — деди, мингашди Аваздай кўчқор.
Учовлари бир тулпорга мингашар,
Қолдик,— деб йиғлайди икки мерганлар.
Қулоқ солинг мерганларнинг тилига:
— Учовнинг мингашдинг тулпор белига,
Бизлар ҳамроҳ эрдик узоқ йўлига,
Кетар бўлдинг Торкистоннинг элига,
Бизни ташлаб кетдинг девнинг мўлига,
Бир келар мўлжалинг бизлар сўрайик,
Неча кунгачайин, беклар, турайик?
Бошима тушмасин қайғули туман,
Бу сўзларни англаб билгин, Авазжон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
Бизни мунда қилиб кетма саргардон,
Келар мўлжалингни айтгин, Авазжон!
Бизларга омонат қолди Ғиротинг,
Неча кунда сенинг келар мухлатинг,
Бир келар мўлжалинг айтгин, Авазжон!
Давлатимдан шолн-шолдам ўрайик,
Кеч кўрган тушни қундуз жўрайлик,
Бир келар мўлжалинг сендан сўрайик,
Неча кунгачайин йўлга қарайлик.
Кетгайда бошимдан қайғули туман.
Барқарор қиб сўзлаб кетгин, Авазжон,
Сендан савол сўрар, билсанг, Шодмонжон.
Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
Минсанг парвоз қилар остингда тулпор,
Борар бўлдинг, энди, Торкистон шаҳар,
Келарингни хабар бергин барқарор,
Келарингни сўраб турар мерганлар.
Бу сўзин эшитиб унда Авазжон,
Бул сўзларни айта берди шу замон:
— Англаб билгин бу сўзимни, Шодмонжон,
Насиб этса, қирқ кунда келамаи.
Тойрилмасин бошда тожу давлатим,
Сизларга омонат қолди Ғиротим,
Қирқ кун бўлди менинг келар мухлатим,
Қирқ кунгача бул йўлима қарагин.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулмасам,
Нор кесар олмосни белга чолмасам,
Қирқ кунда ҳам Торкистондан келмасам,
Авазжонни ғариб бўлиб ўлди де,
Якка мазор бўлиб, шунда қолди де,
Излаб топсанг Чамбилдайин шаҳарни,
Албатта, отама бергин хабарни,

Қирқ кун бўлди менинг келар мухлатим.
Хафа бўлма, беклар, ўйнаб-қулинглар,
Таваккални бир худога қилинглар,
Қирқ кунгача шунда қараб туринглар,
Бу сўзларни айтди Аваз зўрабор,
Омин-олло, — деди энди мерганлар.
Форга бошқарилди ул Қоратулпор,
Қараб туриб энди шунда мерганлар,
Кўздан ғойиб бўлди кетди у тулпор,
Яшиндайини оқиб боради тулпор.
Неча вақт юрганин беклар билмади,
Қоронғидир, куннинг кўзини кўрмади.
Азамат мард эдим, бўлмайини ночор,
Дўстга зор айлама, душманларга хор,
Сўз айтиб боради, Шоҳиқаландар,
Ҳақнинг яшинидай оқади тулпор,
Садағанг бўлайини имом, чилтанлар,
Албатта бу йўлда бўлинг мадакдор...
Бу сўзларни айтиб қаландарлар боради,
Бетларга энкин шамол келади,
Бир манзилга етгандай бўб қаради,
Қоронғи губорда кетиб боради.
Бу сўзни айтиб йиғлаб ҳаққа зору зор,
На қилса ҳукми бор қудратли жаббор,
Бандаргоҳ устида қирқ минг аждаҳор,
Аждаҳор устига етишди беклар,
Ҳақнинг яшинидай оқади тулпор,
Ишқириб дамига тортди аждаҳор.
Буни кўриб Аваз ўғлон йиғлади,
Йиғлаганман йима илож қилади,
Қоронғи губорда кетиб боради,
Аваз йиғлаганини билиб, қаландар,
Авазхонга бир тасалли беради:
— Ушбу дамдир, ўзга дамни дам дема,
Бошинг эсон, бу давлатни кам дема,
Аждаҳорни кўриб, Аваз, ғам ема.
Бе амир чиқмайди чибиннинг жони,
Кўнглининг булмагин Чамбилининг хони.
Йиғламагин Гўрўглининг ўғлони...
Бу сўзни айтиб Шоҳиқаландар,
Яшиндайини оқиб боради тулпор,
Аждаҳордан ўтиб кетди муқаррар.
Усти-устига тилсимотдан қаландар,
Ўқиб бораётир Шоҳиқаландар.
Шайдулло, деб Аваз билан Шозаргар,

Неча кунлар юрганини билмади,
Қаландарлар кун юзини кўрмади,
Қаерларга борарини билмади.
Ошиқнинг фаҳмидир қоронги кеча,
Йиғласа ҳолига йиғлар бир печа,
Бандаргоҳда ётган қирқ минг шербачча,
Шер устига етиб борди қаландар.
Ул шерлар чобиниб йўлни олади,
Шоқаландар, Аваз, Заргар елади,
Неча шерни сўта билан солади,
Кўп шерларни ерга яксон қилади.
Маст бўлиб боради Шоҳиқаландар,
Йўлга чиқиб побуд бўлгандир шерлар,
Душман шерлар ўз ҳолидан хабардор,
Бир зўр қаландарга бўлгандир дучор.
Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
Армон билан ўлиб кетди кўп шерлар.
Неча шерлар бўлолмади баробар.
Зарбасидан побуд бўлганди шерлар.
Душман бўлган шернинг қолмас тоқати,
Тоша келар Шоқаландар ғайрати,
Сулаб қолди йўлда шерлар жасади,
Кўп ҳам ошди бу шерларнинг ҳасрати...
Ўз элида булар беқди, тўради,
Кўп шерларга иш кўрсатиб боради,
Етармизми, деди, шунда қаландар.
Ул шерларнинг билмаганини билдирди.
Душман бўлган кўп шерларни ўлдирди.
Хон қаландар шундай ўзи тўради (р),
Ҳар қисмат — ёзилганини кўради,
Кўп шерларни ерга яксон қилади,
Шер мурдаси боғдай қийраб қолади,
Ажаллиси шунда ўлиб қолади,
Бу шерлардан энди ўтиб боради,
Парвоз қилиб учар остида тулпор,
Кўрипмас кўзига Торкистон шаҳар,
Неча вақт юрганини билмайди булар,
Қистаб йўл тортади шундай гўзаллар.
Яшиндай оқади ғойибнинг қуши,
Кўп жафо тортдирар ошиқлик иши.
Излагани Торкистоннинг бувиши,
Остига мингани ул аспи-қуши.
От чопса, гумбурлар тоғнинг дараси,
Ботирни ингратар найза яраси,
Қарар эди Чип-Мочиннинг тўраси,

Кўринди ул Торкистоннинг қораси,
Ярқиллаб кўринди ёрнинг шаҳари.
Неча вақт юргани беклар билмади,
Қоронғида-юрган, кун кўзин кўрмади,
Ёруғлиққа энди чиқиб қолади.
Кўз жубортиб ҳар тарафга қаради,
Торкистон шаҳрини яқин кўради.
Ой-кундан мунда кўрмади хабар,
Тулпорни зўрликман тўхтатди Шоқаландар.

Шунда Шоқаландар тулпорнинг тумшугидан ушлаб, зўрлик билан тўхтатиб олди. Учови тулпордан тушди. Шоқаландар айтди: — Эй, Шозаргар, Авазхон, биз учовимиз бу бедов-тулпор отни эгасиз ерда юрган еридан ушлаб миниб олиб эдик. Бу тулпорнинг, мабода, шу шаҳарда эгаси бўлмасин. Эгаси ушлаб бизларни гаранг қилиб юрмасин. «Пиёда кўноқ — яхши кўноқ», деган сўз бор. Бировнинг отини миниб бормаганимиз яхши. Мапа кўринган шаҳарга яқин қолди, пиёда бўлсак ҳам етиб қоламиз, — деб учови маслаҳат билан тулпорни қўйиб юборди.

Бу тулпор Маликанинг яхши кўрган тулпори эди. Шунда бу тулпор булардан қутилганига димоғи чоқ бўлиб, тўпнатўғри Торкистонга, Маликанинг кўшикига қараб чопиб борди. Маликанинг хизматкорлари: — Тулпорингиз келиб қолди, — деб Маликага хабар берди. Малика, ушлатиб кўшканинг олдига «Менинг тулпорим келиб қолди» деб бойлатиб қўйди. Бундан илгари Маликалар ўзлари ҳам қуръа ташлаб кўрар эди. Қора тулпорни минган Маликани олиб кетади. Бўз тулпорни минган Тиллақизни олиб кетади, деган қуръа чиқар эди. Буни Маликалар билар эди. Лекин бу дафъа бу тулпорни қаландарлар миниб келганини Малика билгани йўқ эди. Маликалар ўз кайф-сафоси билан тура берди.

Энди Шоқаландардан эшитинг.

Шоқаландар айтди: — Мен Чин-Мочиннинг шаҳрида қуръа ташлатиб кўрар эдим. Торкистон шаҳри кенг мамлакат. Девлар, парилар, тилсимот дуо билан кеча-кундуз ёруғ бўлиб турар, деб эди. Ана кўринглар бу шаҳарни, — деб жўраларига шаҳарни кўрсатди. Бу учови ҳам қаландар бўлиб, йўлга тушиб жўнай берди. Торкистон шаҳрини Авазхон кўриб, ҳайрон қолиб бораёттир эди. Шоқаландар Авазга қараб, шаҳарларни мақтаб бир сўз деди:

Жаҳонни сайр этиб, болам, юрасан,
Улмасанг бир кун Чамбил борасан,

Кўрганишгни сен ҳикоя қиласан,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон,
Неча вақтлар бўлдинг Чамбилнинг хони,
Сенинг отаиғ йигитларнинг султони,
Келган жойинг париларнинг макони,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Майдон бўлса, сотар эрдинг ширин жон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
Сен излаб келибсан, гул юзли жонон,
Булбуллар сайраган ажойиб жаҳон,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Бир ёр истаб мусофир бўб юрибмиз,
Парилар шаҳрини келиб кўрибмиз,
Бу ишларга хўп табассум қилибмиз,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Бизга ваъда берган гул юзли дилбар,
Қўйиб, ёниб бизлар мисли Самандар,
Сенга ҳамроҳ, болам, мендай қаландар,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Қийғир деган-қуш ўтирар қияда,
Не кўриб, кечириб фоний дунёда,
Неча вақтлар юрдик пою пиёда,
Ёр ахтариб бўлди дардим зиёда,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Кўз югуртиб ҳар тарафга қарагин,
Билмаганинг, болам, мендан сўрагин,
Бу манзиллар пари-дилбарнинг жойи,
Сизга сўз айтади Чин-Мочин шойи,
Юрган жойинг, болам, парилар жойи,
Томоша қил, болам, Чамбилнинг шойи.
Кўкламтоғда қолди Гиркўкдай тулпор,
Кўнглиниги бўлмагин, Аваздай шунқор,
Томоша қил, кўргин ажойиб шаҳар,
Қўлга тегсин Маликадай гажакдор,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрар булбуллар.
Малайик сувратли, гул юзли дилбар,
Малика дер, ўзи шундай гажакдор,
Томоша кўрсатар мендай қаландар,
Ажойиб юртларни кўргин, Авазжон.
Ғаним кўрсанг, бу шаҳарда ўлдирсак,
Армон билан билмаганин билдирсак,
Сўзимизга Маликани кўндирсак,
Қўлга келса, Маликадай дилбарни,

Бояги ул тулпор отга миндирсак,
Ажойиб шаҳарни кўргин, Авазжон.

Бу сўзларни Шоқаландар Авазжонга айтиб, Торкистон шаҳрини оралаб бора берди. Торкистон шундай шаҳар: буни қоронғиликда парилар, девлар сеҳр, жоду билан ясаган эди. Ўзи қоронғилик дунёдан эди. Бу қоронғилик дунёга ёруғ дунёнинг кунни билан ойининг шуъласи урмас эди. «Бу ой билан офтобга муҳтож бўлмайик», — деб яхши олмослардан, дур, гавҳарлардай ой, офтоб қилиб, майда, ўткир қимматбаҳо тошлардан юлдузлар қилиб қўйган эди. Бу қоронғиликда Торкистоннинг шаҳри шундай ёруғ, ярқиллаб турган. Тупроқ ўрнига заъфарон ёйиб қўйган бир ажойиб шаҳар эди. Гуллар очилган, чаманлар яшнаган, сувлар оққан, гулистон-бўстон, булбуллар сайраб маст бўлиб қолган, кўрмаганлар армонда, кўрганлар дармонда. Ҳеч бир бунинг мисоли ўхшашини айтиб бўлмайди. Авазжон ҳам кўриб: «Хўп яхши ажойиб шаҳарлар экан», деб томоша қилиб бораётди эди. Шундай қарасалар, олдиларидан бир кўшк чиқди. Шоқаландар Аваз билан Шозаргарга айтди: — Бу кўринган кўшк Маликанинг кўшки-да!

Шунда кўшкни кўриб, яқинлаб, айланиб бориб қарасалар, Малика шу кўшкнинг устида бир шерни ўртага олиб, кўп паризодлар билан ўйнатиб ўтирибди. Ўйнаб турган шер буларни кўриб, Шоқаландарнинг ёқасидан ола кетди. Маликанинг шерини Шоқаландар кўтариб олиб осмонга отди. Шер осмонда карт-карт бўлиб кетди.

Буни кўриб Малика паризод отасига арза хат қилиб жўнатди: «Менинг отам подшо бўлса, менинг олдимдаги ўйнатиб юрган шеримни уч қаландар келиб букун ўлдирди. Шулардан шеримнинг хуинни, қонини олиб берсин», — деди.

Арзани хизматкорлар олиб бориб, Қосимшоҳга тутди. Қосимшоҳ ўқиб кўриб, ҳар тарафга от чоптириб, қаландарларни ахтариб олиб бориб, қаландарлардан шерининг хуинни талаб қилиб сўраб турибди:

Сен эшитгин Қосимшоҳнинг сўзини,
Шоҳнинг Маликадай сарвинозини,
Кўнглин изза қилдинг шоҳнинг қизини,
Ўлдирарман гуноҳкорнинг ўзини.
Манманликдан ҳаддан ошиб юрибсан,
Маликанинг шерини побуд қилибсан,
Қаландарлар гуноҳкор бўб қолибсан.
Хазон бўлиб борда гуллар сўлмасми,

Ажал етиб шум паймонанг тўлмасми,
 Холинг билиб, тўғри юрсанг бўлмасми,
 Ўлдиран қўлимдан менинг келмасми,
 Ажал тортиб сендай шўрли ўлмаеми?
 Арза обкеб берди парийи сардор,
 Арзанинг сўзидап бўлдинг гуноҳкор,
 Шер хунига жавоб бергин, қаландар,
 Сенга сўз айтар Қосимхон тождор.
 Дод айласанг эшитмайман сўзингди,
 Гуноҳқорсан, ўйи икки кўзингди,
 Қаландарлар, сенга ўлим лозимди (р),
 Хафа қибсан менинг ёлғиз қизимди.
 Оҳ уриб тўқарман кўздап ёшингни,
 Жаллод чарлаб торттирарман гўшингни,
 Кестирай танингдан азиз бошингни,
 Хафа қилдинг Маликадай бувишингни.
 Бу шоҳлик шавкатим, гадо кўрасан,
 Холинг билмай гуноҳкор бўб қоласан,
 Шер хунига жавоб айтгин, қаландар,
 Қаҳр айласам армон билан ўласан!
 Шер ўлдириб, сен бўлибсан гуноҳкор,
 Эшитса келади парию сипор,
 Қаландарлар бўлиб қолдинг гуноҳкор,
 Армон билан ўлиб кетма, қаландар.
 Маликанинг кўшкисига борибсан,
 Париларнинг ўйинини кўрибсан,
 Шер ўлдириб гуноҳкор бўб юрибсан,
 Ростин сўзла, ёлғон десанг, ўласан.
 Бу сўзларни айтар шоҳи муқаррар.
 Хаялламай жавоб айтгин, Қаландар,
 Шоҳнинг газаби келса қаландар,
 Беажал ўласан, келган меҳмонлар.
 Соларман бошингга қайғу-зулмин,
 Бошинг кесиб дорга тортай лошингни,
 Кўнглин аза қилдинг муштипаримнинг,
 Билмабсан-ку, сен ҳам ўлар ҳолингни.
 Бу сўзларни шоҳи айтар муқаррар,
 Маҳтал қилмай жавоб айтгин, Қаландар,
 Ишоратман келиб қолар жаллодлар,
 Ишоратман сенинг қўлинг боғларлар,
 Ғариб ўлма, жавоб қилгин, Қаландар,
 Ўз ишингга ўзинг бўбсан жавобгар.

Бу сўзни Шоқаландар эшитиб, Қосимшоҳга қараб: —
 Шер хунига жавоб шу, — деб турибди:

Гамли куида тортар эдим оху вох,
 Бандам десин, раҳм айласин бир худой.
 Йўл юрганда ҳар ким берар бир пано,
 Бу кунингдан ўлсанг бўйми¹, Қосимшоҳ.
 Элингнинг расими шундай бўларми,
 Ҳеч замонда кучуқка хун оларми,
 Бу кунингдан ўлсанг бўйми, Қосимшоҳ,
 Қизларинг кучукман базм қиларми?!
 Сен эшитгин қаландарлар тилини,
 Гадоёликман гамлаб келдинг пулини,
 Бу кунингдан ўлмайсанми Қосимшоҳ,
 Мана, оласанми шернинг хунини?!
 Ҳар шаҳарда юрган гадо, қаландар,
 Кучукни ўлдириб, бўлдик гуноҳкор,
 Сўраганинг бўлса кучукнинг хуни,
 Сенга мунча шаъну шавкат на даркор?!
 Қизинг бизни оша мажнуун қилибди,
 Хун бермоққа қаландарлар қолибди.
 Жафолар соларман тандаги жоғга,
 Хазон бўлса зоғлар кўнар гулшанга,
 Подшоҳ, ҳазиллашма мендай ўғлонга,
 Ҳали ҳам подшолигинг ҳурмати,
 Тахту бахтинг отайинми осмонга.
 Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
 Дилбар қизинг бизни қилса гуноҳкор,
 Шер хунига жавоб айтмоқлик даркор.
 Сагал ишга гуноҳкор қиб турасан,
 Бизни почор, жуда почор биласан,
 Шернинг хуни балки берсам оласан,
 Қахр айласам, эй Қосимшоҳ, ўласан!

Бу сўзни Қосимшоҳ эшитиб, атрофидаги амалдорларига қараб кулиб юборди:— Бизлар хўп одамларга даъво қилибмиз. Булар бир юрган мажнуун қаландар экан. Шулардан оладиган шернинг хунидан ўтмак керак. Булар бу подшоликда ҳукмқушдан кўрқмай, бизларни назар-гузар қилмай, ўйламай гапиреди. Буларга бошқа гап сўйламоқ даркор эмас,— деди.

Шунда қошида турган амалдорлар айтди:— Эй подшоҳи олам, султони бокарам! Шунчалик шаъну шавкатга беадаблик қилиб мунчалик сўзни гапиреди, булар ўзларининг сўзлари билан ўзлари гуноҳкор бўлди, буларнинг ўлмагига ўз сўзлари гувоҳ бўлди, буларга ўлим лозим бўлди.

Қосимшоҳ:— Рост айтасизлар,— деб жаллод чақириб турибди:

¹ Бўлмасми.

Сен эшитгин мендай шохнинг тилини,
Келиб боғланг қаландарлар қўлини.
Қаландарлар ўз тилидан гуноҳкор,
Келинг энди мунда миргазаб, жаллодлар.
Кесинг энди қаландарлар бошини,
Бошин кесиб, дорга осинг лошини.
Гуноҳкорни дорга ҳайдаб боринглар,
Кўрмаган кунларни унга солинглар,
Хар на деб амр этсам, ани қилинглар,
Қаландарлар бўлиб турур гуноҳкор.
Келиб қолди миргазаби, жаллодлар.
Хукмушга, шохим, уни буюрди,
Гирдини олиб турди жаллодлар.
Хар на қисмат ёзилганин ўйлади,
Жаллод келиб қаландарни ҳайдади.
Учови ҳам энди бўлди гуноҳкор,
Ғазаб билан ҳайдай берди жаллодлар,
Дим индамай туриб қолди Қаландар.
Кўнглин бўлиб, энди Аваз номдор:
— Сенга эргашиб энди бўлдик гуноҳкор.
Белимга бойлаган заррин пўтамди (р),
Худойим кечиргай қилган хатомди,
Кўра олмадим мен ўзим отамди,
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, қаландар.
Бошимга солибди қайғу-зулмни,
Жаббор эгам барвақт солди ўлимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган элимни,
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, қаландар.
Бошим кесиб, дорга тортса танамни,
Кўролмадим ул паризод энамни.
Ўз элимда мен ҳам юрган тўраман,
Охир келиб сенга ҳамроҳ бўламан,
Сендан қилган фойдам шул, қаландар,
Армон билан, энди ўлиб бораман.
Ўз жонимга ўзим қилиб зулмни,
Иложи йўқ, бойлатибман қўлимни,
Қимга айтай энди ўлар ҳолимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган элимни.
Сенга эргашиб ғариб бўлдим, Қаландар.
Оёғимга урса эди бир тикон,
Нолиш билан титрар ер билан осмон,
Пари энам бўлса қилар юз фиғон,
Армон билан ўлар бўлдим бу замон,
Қутилмағим бўлди менга гумон.
Қочган билан энди қайда эл энди,

Ох урганда кўзда ёшим сел энди,
 Ғарибликда кўрган кунлар шул энди.
 Бу сўзларни айтиб йиғлар Авазхон,
 Бошим кесиб дорга тортади душман,
 Қора кунда йиғлар эдик бу замон.
 Баидадан умиддир, худодан раҳмат,
 Балки рўзи маҳшар бўлди қиёмат,
 Қутилмогим йўқди менга саломат,
 Қора кунда қолдим, қаттиқ қиёмат.
 Бу сўзларни айтиб йиғлар Авазхон,
 Ғарибликда ҳамроҳ бўлган қаландар.
 — Ушбу дамдир ўзга дамни дам дема,
 Бошинг эсон, давлатингни кам дема,
 Ўлдим деб, Авазхон, сира гам ема,
 Азалнинг бу кун биносини мотам дема.
 Ўлдирар буларнинг қўлидан келами,
 Мард киши номард қўлида ўлами,
 Худодан беамр ишлар бўлами,
 Ажали етмай, буида чибин ўлами?!
 Кўнгилни бўлмагин Чамбилнинг хони,
 Ажал етмай, чиқмас чибиннинг жони,
 Бизни ўлдирилмас Тюркистон хони,
 Сенга қурбон мендай бобонгнинг жони.
 Бизни гуноҳкор айлаган бу шоҳнинг қизи,
 Устига кийибди гулгун қирмизи.
 Кўнглингни бузмагин, энди, Авазхон,
 Бу ишлар билгайсан дилбарнинг нози.
 Қарамайди йиглаб баланд-пастига,
 Халойиқлар йиғилгандир устига,
 Яқинлаб қолди-ку дорнинг остига,
 Ўлдирмакка гуноҳкорнинг қастига,
 Шундай бўб бориб қолди дорнинг остига.
 Гулгула бўб қолди Тюркистон шаҳар,
 Томошага келар ҳамма парилар,
 Саф-саф бўлиб халойиқлар йиғилар,
 Улуғ-кичик томошага келдилар,
 Келиб дор тегида қараб турдилар.
 Уч қаландар гуноҳкор бўб келибди.
 Ҳар ким борса томоша қиб турибди,
 Бошин кесиб уни дорга тортади,
 Ҳар ким борса томоша қиб қайтади.
 Уч қаландар бу дунёдан ўтади...
 Уч қаландар бўлган экан гуноҳкор,
 Билолмадик бу ҳайбатли қаландар,
 Маликанинг суҳбатига борибди,

Паризодга бориб назар солибди,
Уйнаб турган шерн бунн кўрибди,
Шу шернн қалаидар нобуд қилибди,
Шу сабабдан гуноҳкор бўб турибди,
Қазо етса қаландарлар ўлибди.

Ана шунда паризодлар бу сўзларни бир-бировига сўйлай берди. Маликанинг энаси Юсуфбар пари ҳам келиб, томоша қилиб турган эди.

Маликанинг энаси Юсуфбар,
Атрофида қапча пари хизматкор,
Уйнаб турган қанча пари санамлар,
Улуғ-кичик йиғилганда муқаррар.
Ўлдирмакка чоқланганди жаллодлар,
Халойиқни кўриб Шоҳиқаландар.
Тилсимот дуони ўқиб боякбор.
Ҳар тарафга энди назар солади,
Уч юз киши шунда тош бўб қолади.
Бу сирларни шунда кўрган жаллодлар
Қосимшоҳга энди хабар беради.

Ана шунда жаллодлардан бирови Қосимшоҳга бориб бир сўз айтиб турибди:

Уч қаландар дор остига келибди,
Уч юз киши бунда тош бўб қолибди,
Келиб бу хабарни жаллод берибди.
Булар нечук юрган гадо қаландар,
Қараса, тош бўлди турган шаҳарлар,
Бу сирларни кўриб келди жаллодлар,
Шоҳим, сизга жаллодлар хабар берар,
Бу ишларнинг охири нима бўлади?

Шунда Қосимшоҳнинг олдига жаллодлар бориб баён берибди: — Уч қаландар гуноҳкор бўлди. Бир қарагани билан уч юз киши тош бўлиб қолди. Биз бу ишларни қаландарлардан деб биламиз. Бу қандай иш бўлди, сизга хабарга келдик, — деди. Шунда Қосимшоҳ бу сўзни эшитиб: — Ундай бўлса, қаландарларни мунда олиб келинглар, мен гап сўрайин. Буларни билайин, синайин. Уйин-ҳазил билан бир жодуга, сеҳрга дуч бўлиб қолмайик. Буларнинг қандай жон эканини сўрайик. Қайси элдан келган, бошқа юртларда юрганми, билайик, деди. Жаллодлар бориб, уч қаландарни олиб келди, Шунда Қосимшоҳ қаландарларга қараб: — Қайси шаҳардан келдинглар? — деб сўраб, сўз қотиб, бир сўз деди:

Сенга сўз бердимн Малика айёр,
Қай шаҳардан мунда келдинг, қаландар,

Одаммисан, башармисан, жодугар,
 Қай шаҳардан мунда келдинг, қалайдар?
 Асли наслинг хабар бергин, меҳмонлар,
 Не иш учун мунда меҳмон келдинглар?
 Мен билмайман қай шаҳардан келибсан,
 Бу шаҳарда иш кўрсатиб юрибсан.
 Авлодингни хабар бергин, қаландар,
 Нима учун қаландар бўб юрибсан?
 Сўз сўрасам мажнундайин бўласан,
 Бу элларда иш кўрсатиб борасан,
 Авлодинг не, ўзинг кимсан, қаландар,
 Қай шаҳардан, қай эллардан бўласан?
 Қанча халойиқлар тош бўб қолибди,
 Бул ишлар сендан содир бўлибди.
 Одаммисан, паримисан, қаландар,
 Авлодингни хабар бергин жодугар,
 Қандай шаҳарлардан келдинг, меҳмонлар?
 Сендай гадо бизнинг элга келади,
 Сенга дучор бўлган одам ўлади,
 Халойиқлар сендан гумон қилади.
 Кашмирмисан ёки ўзинг жодугар,
 Сиру ҳолинг хабар бергин, қаландар,
 Сендан гумон қилар барча одамлар.
 Бу сўзни айтади Төркистон шоҳи,
 Мен бўламан Төркистоннинг подшоҳи.
 Қосимшоҳ дер, эшит айтган отимни,
 Төркистон дейдилар мамлакатимни.
 Бу сўзима хабар бергин авлодингни,
 Менга билдир сен ҳам исми-зотингни?

Бу сўзни Қосимшоҳдан Шоқаландар эшитди. Шунда Шоқаландар: «Энди биз ҳам одам қатори бўлдик, биздан Қосимшоҳ жавоб сўради, бунга мен ҳам бир жавоб айтмасам бўлмади», — деб Қосимшоҳга қараб, жавоб бериб, бир сўз деди:

Сўзимни эшитгин, шоҳим, муқаррар,
 Отим йўлчи, ўзим юрган қаландар,
 Тарки дунё қилдим, ватан на даркор,
 Қаҳр айласам вайрон бўлар шаҳарлар!
 Аслзода, балки эшон муқаррар,
 Ҳар ерда қўл берар сендайин шоҳлар,
 Сендай шоҳлар бўлар менга жиловдор,
 Комил пирлар бўлар менга мададкор.
 Тарки дунё қилиб бунда келаман,
 Валийиллоҳ ном кўтариб юраман,
 Сендайин шоҳларнинг қўлини оламан,

Ҳар кимикки, манмандик қилса менга,
 Аларнинг шаҳрини вайрон қиламан,
 Ҳар ким ихлос билан хизматим қилса,
 Ихлос қилса; уни қўллаб оламан,
 Тарки дунё қилган эшон бўламан.
 Қаландар суратли зоҳир муқаррар,
 Маликадай қизинг қилди гуноҳдор,
 Беадаблик сендан ўтди боққор,
 Бўлма, шоҳим, яна биздан беҳабар.
 Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
 Шоҳим, бўлма энди биздан беҳабар,
 Мададкорим, билсанг, имом, чилтанлар,
 Аввал оллоҳ, дуюм бўлса наби ёр,
 Ҳар иш келар шулар бўлса менга ёр,
 Гофил қолиб ўлиб кетма, э тождор.
 Нима бўлса ўйлаб қилгин ишингни,
 Сўзима қулоқ сол, кўтар бошингни,
 Бу сўзимни ҳазил билма, подшоҳим.
 Ўйлаб қил-да, бундан кейин ишингни.

Бу сўзни эшитиб Қосимшоҳ айтди: — Булар тарки дунё қилган қаландарлар экан, ўзини билдирмай бизнинг элда юрган экан, лекин биздан кўтоҳлик ўтган экан, биздан зиён ётган экан, — деб ўрнидан туриб, қаландарларни нир билиб, туриб йўл бериб, ёшу қариси қўл бериб, назру ниёз мўл бериб, сийлаб турганида бу хабар Маликага етди. Малика эшитиб «Отам менинг шеримнинг хунини олиб беради, десам қаландарларни нир билиб, ёшу қариси қўл бериб, назру ниёзни мўл бериб ётган эмиш», — деб яна арза қилиб Қосимшоҳга жўнатди. Хизматкорлар арзани ола бориб Қосимшоҳга тутди. Қосимшоҳ арзани ўқиб кўрса, Малика шундай деб ёзибди: «Ота, Сиз сўрай олмадингиз энди бир кунлик подшолигингни менга беринг, мен ўзим тахтнинг устига ўтириб, шеримнинг хунини қаландарлардан талаб қилиб олайин». Отаси Қосимшоҳ қизининг бу хат-арзасини ўқиб кўриб, қизига жавоб беролмай, ҳеч нима деёлмай, қаландарларга ҳам гап қолтолмай, индамай қараб қолди.

Шоҳнинг фикрда қолганини билиб: «Менга энди навбат келди, бунга бир нарса деб сўз қотайин», — деб Шозаргар қаландар ўрнидан туриб, Қосимшоҳга қараб, бир сўз деди:

Леё шоҳим, сенга дейин сўзимди,
 Ҳолингга инграндим, билгин, ўзингни,
 Муниг учун хафа бўлма, султоним,
 Бу хизматни қилмоқ мендан лозимди (р),
 Шоду хуррам кулдирарман қизингни,

Уйингдаги сенинг сарвинозингди.
 Эшит мейдай гариб гадо тилини,
 Биздан кўргин кароматнинг мўлини,
 Ясаб берай Маликанинг шерини.
 Кароматим барин анга билдириб,
 Тилладан ясайин жонлар эндириб,
 Малика қизингни хуррам кулдириб.
 Англаб билгин Заргарбекдай валини,
 Биздан кўргин кароматнинг мўлини,
 Ясаб берай Маликанинг шерини.
 Бошдан тожи, қўлдан бермай давлатни,
 Қирқ кун берсин яна бизга овқатни,
 Қирқ кунгача мен қиларман хизматни.
 Зулфига бойлабди баҳосиз гавҳар,
 Шерини ўлдирган ушбу қаландар,
 Унинг учун мен бўламан хизматкор,
 Қирқ кун муҳлат берсин гул юзли дилбар,
 Бу хизматни қилар, билинг, Шозаргар,
 Шерни ўлдириб бўлди шўрли гуноҳкор,
 Тилла шерни ясаб берай Шозаргар.

Бу сўзни Қосимшоҳ Шоҳзаргардан эшитиб, Қосимшоҳнинг димоғи чоғ бўлиб кулди. Заргарнинг сўзини айтиб: «Шерингни бу қаландар қирқ кунда тилладан ясаб берай экан, асли шерингнинг ўзидай бўлар экан» — деб қизининг хатига жавоб бериб, «қирқ кунда тилладан ясалган, жон эндириган шердан хабар олинглар», — деб қизига юборди. — Ундай бўлса, шер яасаларингиз, нима керак бўлади? Кераклиларингизни айтингизлар, — деди. Унда Шозаргар: «Шоқаландар айтса озроқ айтиб қўяди, мен кўпроқ айтайин, — деб, — қирқ ботмон тилла беринг, қирқ ботмон гуруч билан қирқта яхши катта қўй, бир қанча қанд билан чой, шахрингизнинг яхши еридан — саройидан жой беринг. Бизлар шу тилла шерни ясаганимизча еб ётамиз, овқат қиламиз», — деди.

Қосимшоҳ буларнинг айтганини дарров ҳозирлатди. Қаландарларга яхши жойлар тайин қилди, ҳар на истаганларича берди. Ана шунда қаландарлар вақти хуш бўлиб, димоғи чоғ бўлиб, шер билар ишлари йўқ, овора бўлиб юрган беклар эмасми, Қосимшоҳнинг берганини олиб, Торкистонни айлаиб томоша қилмоқдан бошқани билмай, шерга таради қилмай юрдилар. Шу орада бир кам қирқ кун ўтди, бир қўй билан бир ботмон гуруч, кундан бир кун қолибди. Қаландарларнинг шерни ясамоқ дим эсига келмади.

Шунда Авазхон айтди: — Теллақларингни қайқайтиб юрасизлар, эрта подшо чақириб, шерни сўраса, нима жавоб

берасизлар? Шозаргар Авазхонга қараб: — Лодон кўнглиниги бўласан, ажалнинг етмаса ҳам ўладиган бўласан, — деди. Авазхон хафалик тортиди.

Шозаргар айтди: — Эй Авазжон, қозонни ос, тиллани эрит, сенга шер ясаб берайин.

Шоқаландарга айтди: — Сен қўйни сўй, ошни дамла, ошни сыйик, бу суҳбатни охир қилайик, қорнимизни тўйғизайик.

Авазхон қозонни осиб, тиллани эритиб турди. Шоқаландар қўйни сўйиб, ошни дамлаб, бу ҳам тайёрлаб қўйди. Шунда Шозаргар шер ясамоққа иш бошлади, Авазнинг кўнглини хушлади.

Шозаргар шерни шундай ясаб созлади, ичидан мурват билан очадиган қилиб бошлаб ясади. От жасадли, жинқарча, мусича, муроталибачча, тўти, қумри, майна, булбул — шундай қушларнинг суратини шу шернинг жасадига қўшиб, жуда чоқлаб, ҳеч ким кўрмаган шер қилиб қўйди. Учовлари ошни еб, Авазжоннинг димоғини чоғлаб Шозаргар айтди: — Эй Авазжон. Сенга шундай сўзни айттайин, сен хабардор бўл: бу шернинг ичига сени солиб қўяман. Шернинг ичида тураман. Тилла шернинг устига одамзод, паризод минса, мурватини бурайсан. Қаттиқ бурасанг, у йўрғалайди, аста бурасанг, юради, ўрта бурасанг, жибалайди, — деб Шозаргар шернинг ҳамма мурватларини кўрсатиб, таълим бериб ўргатди. Авазжон барисини ўрганиб олди.

Авазжонга таълим бериб: — Энди бизлардан бугун хабар олар муҳлати етди, энди биров келиб қолмасин. Қир, нима тақдир бўлса кўрайик, — деб Авазжонни шернинг ичига киргизиб, мурватларини ҳам маҳкамлаб, беркитиб, созлаб, шерни тезлаб, мухтасар қилиб қўйди.

Қирқ кун муҳлати тамом тўлди. Малика Қосимшоҳ отасидан шерини сўради, Қосимшоҳ хизматкорларига буюрди. Келиб кўрса, қаландарлар шерни ясаб, созлаб, ўхшатиб қўйибди. Хизматкорлар бориб подшога хабар берди. «Шерни ясаб қўйибди», — деди. Қосимшоҳнинг димоғи чоғ бўлиб, қизи Маликага хабар юборди. Буни Малика эшитиб, шод-хуррам бўлиб: «У шерни бир кўрмак лозим бўлибди», — деб ўзининг хизматкорларидан қирқта қизини «олиб келинглар», — деб буюрди. Хизматкор қизлар, хўб, — деб жўнаб, Шоқаландар билан Шозаргар қўнган саройга қараб кела бердилар.

Буларнинг келаётганини Шоқаландар кўриб, Шозаргарга қараб айтди: — Бу аёллар эркаклардан шумроқ бўлади. «Кеча кўрганимизда учов эдингизлар, бугун нимага икков бўлиб қолибсизлар?» деса, жавоб беролмай қолмайик; буларга ҳийла қилиб бир-биримизга сўзлашгандай бўлиб, турайик, — деб Шоқаландар Шозаргарга қараб сўзлаб турибди:

Хазон бўлиб богда гуллар сулибди,
 Ажал етиб поймонаси тўлибди,
 Уч қаландар икков бўлиб турибди,
 Бири охиратга сафар қилибди.
 Мусофирмиз — бизлар ушбу шаҳарга,
 Соғ-саломат столмайин кирдикорга,
 Кеча чошгоҳ қўйиб келдик мозорга.
 Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
 Қараса, келади қирқин нарилар,
 Бизга зулмат бўлди Торкистон шаҳар,
 Бири ўлиб, йиглаб турган, қаландар.
 Ҳар шаҳарман шул шаҳарни кўрганмиз,
 «Жаҳонни» сайл этиб бунда келганмиз.
 Армон билан тўрамиздан айрилиб,
 Ғариб бўлиб бунда йиглаб турганмиз,
 Учов эдик, икков бўлиб борамиз.
 Бизда йўқдир бу шаҳарда кирдикор,
 Бенаво юрганмиз, бунда қаландар,
 Шерга келаётир ҳуру нарилар,
 Қовоғингни уюб ўтир Шозаргар.
 Жафо тиги бу кун жондан ўтади,
 Айролиқ ханжари бағрин йиртади,
 Бири гойиб бўлиб ушбу шаҳарда,
 Уч қаландар икков бўлиб кетади.
 Аё сенга тимсол айтай, Шозаргар,
 Дўзахининг бир белгиси — феълли тор,
 Бу шаҳардан энди кетмаклик даркор,
 Бизга суд айламас Торкистон шаҳар.
 Бу шаҳарга келиб хурсанд бўлмадик,
 Учовимиз шоду хуррам юрмадик,
 Тенгу тўшман ўйнаб юриб, кулмадик.
 Энди бу шаҳарда турмоқ на даркор,
 Кетмоқни қилайик ихтиёр,
 Уч қаландар икков бўлди, парвардигор,
 Шул замон етишди сатга қиз — дилбар,
 Бу сўзни айтиб йиглаб турди қаландар,
 Бу шаҳардан кетмоқ даркор, Шозаргар.

Бу сўзни Қаландар айтиб туриб эди, шунинг устига қирқин қизлар етиб келиб қолди. Шундай қарадилар. **Илгар** кўрганда қаландарлар учов эди, бугунги кунда икки киши бўлиб қолибди. Унинг устига икки қаландар дод деб йиглашиб турибди. Қизлар айтди: «Булар ҳар қандай вали бўлсалар ҳам, бирови ўлибди; ажали етса ўлади-да. Хайр, ҳар пима бўлса бўлибди, ажали етгани ўлибди. Шерни кўрайик, томо-

ша қилайик», — дейишиб, қаландарларнинг ҳолига раҳм қилгандай бўлиб, булар шерни кўрмоққа бошладилар. Шоқаландар, Шозаргар ўз қайгуларида қолиб турди.

Қизлар шернинг олдига келиб қараса, мусича, кумри, булбуллар сайраб тургандай, тўтилар гапираётгандай, нариларга тиклаб қараб тургандай, бир яхши ажойиб шерни ясабди, айтган билан таърифга тўғри келмайди. Қирқ қиз, шерни бундай ўхшатиб ясаганига ҳайрон қолиб, бир-биридан шерни қизганиб, югуришиб, талашиб, қирқин қизларнинг катта роғи — маҳмадона чапсанроғи шернинг олдига келиб: «Шерни шер суратли қилиб усталик билан ясабди. Бир мишиб кўрайик», — деб мишиди. Бунинг минганини Авазжон билиб, мурватни аста буради, юрди; ундан қаттиқроқ буради, жебалади. Қизларнинг димоғлари чоғ бўлди. Буларнинг думоқлари чоғ бўлганини кўриб, Авазжон мурватни илгаригидан қаттиқроқ буради, шер йўргалади. Қирқин қизлар жуда ҳайрон қолиб: «Бу турган қаландарлар жуда уста экан. Булардан бир нарсани олган олиб қолади, қолган булардан ҳеч нимани ололмайди», — дейишиб, қаландарларга сўз қотмасдан шерни ўрталарига олиб, кулиб, нечовлари шерни талашиб, шер гоҳ жебалаб, гоҳ йўргалаб йўлга кириб, нечовлари шерни мишиб, ўйнаб-кулиб, Заргарнинг қилгани қирқин қизнинг ақлини олиб, Маликанинг олдига, кўшкига яқинлаб борди. Малика шундай қараса, шер гоҳ йўргалаб, гоҳ жебалаб келаяпти.

Малика пари ҳам кўшкисидан беш юз нарилари билан настга тушиб, қаландарларнинг қилган ишига ҳайрон қолди. Айтди: Эй қирқин қиз нариларим! Тийладан шер қилиб юргизган одамзодни кўрмак-туғил, эшитганимиз ҳам йўқ, — деб, вақти хуш бўлиб, гоҳ муниси, гоҳ униси мишиди. Малика пари айтди: — Бу қизик — изи топилмайдиган қаландарлар экан. Биз нарилар шоҳликда юрамиз, бизларга бундай кишилар жуда керак. Бу қаландарлар бизларга ҳамма вақт даркор кишилар экан. Буларни олиб келиб, вақтини хушлаб, димоғини чоғлаб, остига палос ташлаб, шу қаландарлар учун настки кўшкнинг остидан жой-ётоқ бермоғимиз яхши. Бу қаландарларни олиб келиб, назри-ниёзини бериб, дуосини олмоғимиз лозим. Бундай яхши шарофатли одамлар излаганда топилмайди, деди.

Унда шерга борган қизлар Малика паризодга айтди: — Илари кўрганимизда қаландарлар учов эди, ҳали бориб қарасак, бирови ўлибди, иккови йиглашиб қолибди, хафа бўлишиб туришибди.

Малика айтди: Сизлардан ўлганини сўраганим йўқ. Ўлган бўлса, ўлигини олиб келинглар деганим йўқ. Қолган

икки қалапдарни бориб, эргаштириб келинглар, — деб ўнта қизни буюрди.

Бу ўн қиз Маликанинг хизматини ўрнига келтириб, қалапдарларнинг олдига келиб: — Юринглар, сизларни Малика парн чактиради, — деб бир сўз деб турибди:

Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайрар булбуллар,
Биз бўламиз нариздга хизматкор,
Келсин деб чорлайди Малика айёр.
Сўзимни эшитинг Шоҳиқалапдар,
Маликамиз йўлларингга интизор,
Биз бўламиз Маликага хизматкор,
Ҳаялламай юрингизлар, қалапдар.
Устига кийгани гулгун қирмизи,
Ақлингизни олар жодугар кўзи,
Биз бўламиз Маликанинг канизи,
Келсин деб чорлайди бувишим сизни.
Элчи қиб юборди, қайтайик, бизни,
Келсин деб чорлади ойимим сизни,
Шерингизни кўриб хурсанд бўлибди,
Ўйнаб-кулиб, шоду хуррам бўлибди,
Ул сизларни келсин дебон турибди,
Шерингизни яхши кўриб мишибди.
Ғамдан озод бўлинг, энди қалапдар,
Юринг, шер исаган, устай Заргар,
Қараб турган йўлингизга нечовлар,
Сизга хизмат қилар неча гажақдор.
Маликамиз: — Келсин, — деган, — чорлаган,
Сизлар учун яхши жойлар созлаган,
Кўрмакчи сиздаини уста Заргарни,
Югуришиб нечовлари хезлаган.
Богда очилган гулгунчалар,
Келсин, — деган ойимчалар.
Журиг энди, уста Заргар,
Ҳамроҳ бўлинг, Шоқалапдар,
Сўз айтар меидай хизматкор,
Неча қизлар хизмат қилар,
Борсангиз кўнглингиз тўлар,
Шойим сизга инъом берар.
Эшитингиз айтган сўзини,
Маҳтал қилманг канизларни,
Қўймай об кетамиз сизни.
Дарров бўлинглар тайёр,
Чоқиради Малика айёр,
Чорлаган сизни зулфакдор,

Юринглар, бобо, бўлиб тайёр,
Ҳамроҳ юринг, Шоқаландар.
Тез бўлинг, бирга кетамиз,
Зулфакдорга биз етамиз,
Бормасангиз, эй, бобожон,
Хафа бўлиб кетамиз.
Бобо, бориб инъом олинг,
Парилар суҳбатин кўринг,
Жоним бобо, тура келинг,
Бизлар билан бирга юринг,
Инъом олиб ўйнаб-кулинг.
Париларга иш билдирган,
Тилла шерга жон эндиран,
Ул сабабдан бизлар келган,
Жоним бобо, бирга юринг,
Бизлар билан бирга юринг.
Тилла шери ўйин қилар,
Саф-саф турган санам — дилбар,
Ҳамма кўриб, ҳайрон қолар
Жоним бобо бирга юринг.
Беҳад дунё инъом берар,
Неча қизлар хизмат қилар,
Агар борсанг кўнглинг тўлар,
Душман бўлса куйиб ўлар,
Дўст бўлганлар шодмон бўлар.
Жоним бобо, бирга юринг,
Ҳаялламай йўлга киришг.
Йиғилишган наъмакорлар,
Саф-саф турар зулфакдорлар,
Келар дебон қаландарлар
Агар борсанг, ақлинг олар,
Олдингизда метар чалар,
Неча қизлар ўйин қилар,
Сизлар билан ўйнаб-кулар,
Борганларнинг ақлин олар,
Етолмаган йўртиб юрар,
Тезроқ бўлинг, Шоҳизаргар,
Ҳамроҳ бўлинг, Шоқаландар.
Жоним бобо, бирга юринг!
Хафа бўлмай ул гажакдор,
Маҳтал бўлмасин зулфакдор,
Неча қизлар йўлга қарар,
Йўлингизга кўп интизор,
Бобо жоним, юрингизлар,
Қаландарлар, турингизлар.

Шоқаландар билан Шозаргар қизлардан бу сўзни эшитиб:
«Бу яхши бўлди. Энди бу қизлар билан бирга борайик,
ҳар нима бўлса, кўрайик; бизларнинг ишимиз Малика билан
бўлади», — деб икковлари бир-бирлари билан маслаҳатлашиб
ўринларидан туриб, қирқин қизлар билан бирга жўнай
бердилар.

Қирқин қизман, бирга бўлиб,
Неча қизлар ўйин қилиб,
Қаландарлар ақлин олиб,
Шул замонда йўлга кириб,
Маликага жўнай берди.
Санам қизлар йўл бошлади,
Бир-бирига қўл ташлади,
Хур сифатли жонон қизлар,
Меҳмонлар кўнглини хушлади.
Йўлга киргандир қаландар,
Маликага кетди хабар,
Шер ясаган уста Заргар,
Ҳамроҳ бўлган Шоқаландар,
Пешвоз чиқиб неча қизлар,
Бошлаб бораётир қизлар.
Келаётгандир усталари.
Пешвоз чиққан кўн қизлари,
Ҳамма парининг сарвари,
Маликадай гажақдори,
Ул шернинг олдига келиб,
Қаландарнинг ишин кўриб,
Кўн қизларни хизматкор қилиб,
Қарайди нитизор бўлиб,
Неча қизлар ўйнаб-қулиб,
Кўн югуриб хизмат қилиб,
Пастки кўшиқдан жой бериб,
Пари, хурлар саф-саф турар.
Қаландарлар ақлин олиб
Париларнинг бу хуснига
Қаландарлар жуда толиб,
Туришибди бу парилар
Тол чивикдайин иргалиб,
Бир нечаси зулфин ушлаб,
Қаландарлар кўнглини хушлаб.
Неча хизматкор қанизлар
Қаландарларнинг остига
Тезлик билан тўнак ташлаб.
Қаландарлар ақлин олди,

Олдига дастурхон солди.
Қаландарлар кўнгли хушдир,
Париларман ўтиришди,
Шу замонда кўп таомлар,
Писта-руста ҳам қандолат
Усти-устига аралашди,
Олиб келаётир қизлар
Боз устига қовурма гўштди,
Иззат билан Малика айёр
Қаландарларман кўришди,
Бир-биридан ҳол сўрашди
Париларман қаландарлар
Қилаётир ўтиришди.
Кўрган эмас ҳеч бир киши
Шу дунёда бул бувишди.
Ажаб қизик бўлди базм,
Бир-бирига жуда жазм,
Хизматкорга буюргандир:
— Чой устидан майлар лозим.
Шундайин овоза бўлди,
Ҳар шаҳардан одам келди.
Буларнинг ишини кўриб
Хаммалари ҳайрон қолди.
Бу хизмат ишини кўриб,
Беҳад дунё инъом берди.
Мудом ўйнаб-қулинг, деди,
Томоша қиб кўринг, деди,
Қайда борсанг томошага,
Бу манзилга қаландарлар
Яна қайтиб келинг, деди,
Бу инъомни олинг, деди,
Биз борамиз сайилбоққа,
Ҳамиша шундай турнинг, деди,
Кўп шаҳардир бул шаҳарлар,
Томошани қилинг, деди.
Торкистоннинг шаҳарлари
Чор ҳоким шаҳар, деди,
Хўб ўйнашиб юринг, деди...

Қаландарларнинг вақтини хушлади, зиёфат устига зиёфат, қанд устига шарбат қуйдирди, кўп инъомлар бериб, яхши жойлар тайинлаб, қаландарлар Маликанинг инъомларини олиб димоқлари чоқ бўлиб турди. Малика айёр қаландарларга қараб айтди: — Эй, меҳмон қаландарлар! Сизлар энди шу пастки кўшкдан чиқмай ўтира берингизлар, шаҳарни томоша қилмоқчи бўлсаларингиз, томошани қилиб, яна қайтиб келиб,

шў ерда юраберинглар. Сизларга ҳеч кимнинг бу ерда иши йўқ. Бизлар гоҳида у ёққа-бу ёққа сайри боғларга чиқиб, томоша қилишиб келамиз, сизларнинг ишларингиз бўлмасин. Сизлар бизлар билан, бизлар сизлар билан, — деб Шоқаландар билан Шозаргарга кўп яхши қаради. Қаландарларнинг димоғи чоғ бўлиб қолди. Малика айтди: — Сизлар эса, бу ерда ўтира берингизлар, бизлар бугун бир сайри боғ қилиб келайинк.

Қаландарлар «Хайр», — деб қолди. Шунда Малика айёр кўп қиз нарилари билан боққа жўнамоқчи бўлди. Хизматкорлар: — Бугун маликамиз боққа боради, йўлни созланглар, — деди. Фаррошлар йўлларни шупурди, мешкоплар йўлга сувларни сенди. Шаҳарнинг йўлидаги одамзод, наризод қандай нарса бўлса, «қочинглар, йўлни бўшатинглар, бугун Малика йўлдан ўтади, қочмасанглар ажалларинг етади», деб йўлни одамлардан холи қилиб, кўчаларни созлаб-боплаб Маликага, йўллар созланди, деб хабар берди.

Малика кўп қизлари билан, жоду кўзлари билан, барно санамлари билан шерининг олдига келди. Маликани иззат билан шерга миндирдилар.

Зулфига бойлабди баҳосиз гавҳар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Ой туққандай бўлиб Малика айёр,
Атрофида турган неча гул қизлар,
Бардор-бардор қилиб неча қанизлар,
Тилла шерга миндирди ул барно қизлар,
Атрофини олиб бари қанизлар,
Тилла шери йўлга кирди муқаррар,
Мурватини бурар Аваздай помдор.
Ҳаммалари бирдай бўлиб,
Биҳиштдаги хурдай бўлиб,
Янги очилган гулдай бўлиб,
Жўнай берди ул нарилар,
Бадаллари қордай бўлиб.
Маликанинг кўнглини хушлаб,
Бир-бирига қўлни ташлаб,
Неча қизлар ўйини бошлаб,
Ҳар бир хилда юриш бошлаб,
Бир-бириман вақтин хушлаб,
Бораётинти иўни-пўшлаб,
Ҳар қайсиен нози билан,
Қора қоши, кўзи билан,
Бир-бирига сўзлашади,
Ширин-шакар сўзи билан.

Шундайни пари жўнади,
Мастана қизлар жўнади.
Ойим келади киш-кишлаб,
Хизматкорлари пўш-пўшлаб.
Келаётир кўп қизлари,
Кийгани гулгун қирмизи,
Хурсанд бўлиб шоҳнинг қизи,
Ўз таврига енгни ташлаб,
Сайри боққа йўлни бошлаб.
Оламга овоза бўлиб,
Тилла шердан кўнгли тўлиб,
Шоҳнинг қизи хурсанд бўлиб,
Бораётир неча барно.
Ноз билан йўлда иргалиб,
Маликани ўртага олиб,
Маликанинг хусини кўрган
Неча қушлар маст бўп қолиб,
Шундай бўп пари жўнади,
Кўрганнинг ақлини олиб.
Богда очилган гулгунчалар,
Бари бирдай ойимчалар.
Сайри боққа кирсак, дейди,
Шер ўйинини кўрсак, дейди,
Ҳаммалари чувлашади,
Боққа тезроқ етсак, дейди.
Парилар шундай жўнади,
Кўрганнинг ақлини олади.
Неча қизлар куйиб-пишиб,
Йўлларда терлаб боради,
Шер ичинда Аваз номдор
Мурватни қаттиқ буради.
Кўринг энди тилла шерни
Майиндан келиб йўргалади,
Шундай қилиб хийлагарлар
Парининг ақлини олади.
Атрофида беш юз қизлар
Жуда ҳам чарчаб боради.
Кўп қизларнинг ақли шошиб,
Тилла шерга эргашиб,
Кўп қизларман Малика айёр
Келди сайри боққа етишиб,
Гулҳовуз бўйига келишиб,
Қумри булбуллар сайраб турди,
Раанг-баранг гуллар очилиб.
Маликани шердан тушириб,

Зарли-зарбоб либос ташлаб,
Ўтирибди кўнглин хушлаб,
Неча қизлар ўйин бошлаб,
Созандалар созин ушлаб,
Гажақдорлар ўйнашади,
Тол-тол қилиб зулфин ташлаб.
Ўйнашади паризодлар
Бир-бирига ўйин қилиб.
Шундай қилиб, ойимчалар,
Ўйнашади гулгунчалар,
Бир-бирига сўзлар қотиб,
Ўйнашади бир нечалар.

Малика парининг сайр боққа борамиз дегани, шернинг юришини, туришини кўрмоқчи бўлиб, сайр боққа келган эди. Маликанинг фикри шерни овлоқ ерларда юргизиб, йўргалатиб кўриб, бир қанча ўтириб, ўйнашиб-кулишиб, димоқларини чоқ қилиш эди. Ўйнашиб-кулишиб димоғлари чоғ бўлди. Малика айтди: — Эй, санам қизларим! Мен шернинг юришини кўрмоқчи эдим. Кўрдим, бўлар. Ўйнаб-кулиб бўлдик, энди шаҳарга қайтайик!

Шунда беш қиз хизматкорлари шерни олиб келди, Малика шерни миниб олди. Қизлар Малика билан бирга-бирга ўйнашиб-кулишиб, ҳазил қилишиб, қайтишиб, шерни гоҳ юргизиб, гоҳ жебалатиб, гоҳ йўргалатиб, думоғи жуда чоқ бўлиб, Шоқаландар билан Шозаргарнинг олдига етиб борди.

Малика шердан тушиб, қаландарлардан ҳол-аҳвол сўраб, ўзининг кўшкига чиқиб кетмоқчи бўлиб, шунда канизларидан Хадича деган канизига буюрди: «Бориб менинг дўстим — Тиллақизни айтиб кел, ўз қизлари билан бирга келсин. Дўстим мендан ўнкалаб юрмасин, у ҳам бизнинг усталаримизга тилла шер ясатиб олсин. Дўстим билан икковимиз сайри боғларда шерларни миниб, бирга-бирга юрамиз». Хадича каниз «хўп» деб Маликадан жавоб олиб, Тиллақизга қараб жўнаб кетди. Малика Хадичани жўнатиб, ўзи юқори кўшкка қараб чиқиб кетди, шерни насткни кўшкнинг қизлари олиб келди, яхши ерга жойлаб қўйди. Булар бунда турсин. Хадичадан эшитинг.

Хадича Тиллақизга етди, хизматкорлар Тиллақизнинг олдига олиб борди, Тиллақиз Хадичадан келганини сўради. Хадича Тиллақизга қараб, бир сўз деди:

Олмадайин, сўлган гулдай тарзим бор,
Эй бувишим, сизга айтар арзим бор.

Яна баҳор бўлса, очилар гуллар,
Гулни кўрса, маст бўб сайрар булбуллар,
Малойик суратли, гул юзли дилбар,
Келсин, деб буюрди Малика айёр.
Оша элдан уч қаландар келдилар,
Бири ўлиб, икковлари қолдилар,
Бувишимга бир шер ясаб бердилар,
Бувишимнинг шерни бутун наъмакор.
Келсин, деб чорлади Малика айёр.
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулсин, деб,
Келиб бизнинг тилла шерни кўрсин, деб
У ҳам келиб шер ясатиб олсин, деб.
Тилла шерга жонни ато қилади,
Кўрган одам жуда ҳайрон қолади,
Хизматкор айлади бувишим бизни,
Келсин, деб чорлаган ойимча сизни.
Тилла шер қошида ажойиб қизлар,
Усталарга бўлиб турур хизматкор.
Ҳар ким кўрса унинг ақлини олади,
Бизнинг элга иш кўрсатган усталар,
Келсин, деб чорлаган Малика айёр.
Сиз эшитинг энди сўйлаган сўзни,
Келар деб юборган Малика бизни,
Хизматкор айлаб юборган неча қанисни
Қайси элдан келган устаи Заргар,
Шерни ясаб, тиллага жон эндиран,
Унга ҳамроҳ бир ҳайбатли қаландар,
Келсин, деб чорлади Малика айёр.

Бу сўзни эшитиб: — Бор, боравер, мен бормайман, — деб
Тиллақиз Хадичага қараб, сўзлаб турибди:

Бор, боравер, Хадича,
Йўлингдан қолма, ғалча!
Бундай сўзни айтмагин.
Кета бергин йўлдан қолмай, Хадича,
Менинг учун сарсон бўлган бир неча,
Кет дейман йўлдан қолма, Хадича,
Йўлимизга бош беради бир неча.
Кўздан ёши селоб бўлиб тизилди,
Торкистон шаҳридан рисқи узилди,
Бора бергин, майлисига бормайман,
Туз-насибалари бундан узилди.
Шакар кўлда хонга ваъда бергандир,
Чамбилбелдан қайсар беклар келгандир,

Бувишинг бу элдан кетмоқ бўлгандир,
Бор, боравер, майлисингга бормайман!
Айрилиқ ўтига бағрингни доғлаб,
Қайсар беклар бунда келган сўроглаб,
Эрта чошгоҳ сен қоласан қон йиглаб,
Бора бергин, майлисингга бормайман!
Танимайсан, излаб келган бу беклар,
Зўр чапгига бўлиб қолар гирифтор,
Армон билан кетар Малика айёр,
Уюлиб қоларсан бунда, канизлар.
Сен эшитгин мендай ойим сўзини,
Олиб кетар Қосимшоҳнинг қизини.
Анга ҳамроҳ бўлган устаи Заргар,
Қошидаги зўр ҳайбатли қаландар,
Ҳеч бир киши бўлолмайди баробар,
Қон йиглашиб қолар бунда канизлар.

Шунда Хадича каниз бу сўзини эшитиб, Тиллақизга қараб,
бир сўз деди:

Мен йиглайман яратганга доду дод,
Бандам, деб раҳм айлар Қозниюл-Ҳожат.
Бувишим элларда соғу саломат,
Ундай деб гапирманг, бўлар маломат.
Бувишим эшитса, хафа бўлмайми,
Кўнглига огир олиб қолмайми,
Бу гапни эшитса, ўпка қилмайми?!
Ҳеч ким келолмайди Чамбил элидан,
Қандай ўтар бу бандаргоҳ йўлидан,
Агар келса ҳеч иш келмас қўлидан,
Бувишим айрилмас ўсган элидан!
Бизнинг элда бордир шўҳи зўрабор,
Душман келиб бўлолмайди баробар,
Соғ-саломат элда гул юзли дилбар,
Бир афсона сўз айтмоқлик на даркор?!
Душман келса, жабру жафо кўради,
Ғариби ғўристон бўлиб ўлади,
Душман келиб бунда нима қилади,
Тоза бўлса, ранги гулдай сўлади.
Бунда бордир неча деуу парилар,
Лак-лак девлар бўлса, улар ўлдирар,
Душман эмас, булар устаи Заргар,
Анга ҳамроҳ бир худотарс қаландар.
Бу сўзларни айтма, гул юзли дилбар,
Душман эмас, улар уста қаландар,
Уларнинг сиридан сизми хабардор?

Келган киши қандай дейсиз гажакдор.
Бу ганни кўнглига оғир олади,
Айтиб борсам анча гина қилади.

Бу сўзни Хадича каниз гапириб туриб эди. Тиллақиз:
Менинг сўзимни қайтардинг, — деб аччиги келиб, Хадичага
қараб, бир сўз деди:

Ошиқнинг фаҳмидир қоронги кеча,
Йнғласам, ҳолимга йнғлар бир печа,
Бу сўзларни айтар мендай ойимча,
Келган йўлга кета бергин, Хадича!
Учқур бўлсанг, қанотингдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг, туёгингдан тойрилиб,
Сен қоларсан бувишингдан айрилиб,
Келган йўлга кета бергин, Хадича!
Хазон бўлмай боғда гуллар сўлибди,
Оллоҳ унинг ақли-ҳушин олибди,
Илоҳим ўлсин-да, Малика дўстим,
Ерининг устига миниб юрибди.
Келган ерга кета бергин, Хадича,
Бувишингга айтиб боргин, Хадича!
Кўп ўйлашиб туриб нима қиласан,
Борсанг, душманларнинг ишин биласан
Бувишингни излаб келган зўрабор,
Деву пари бўлолмайди баробар,
Ўзин заргар қилиб келган — ҳийлагар,
Ҳар юртдан келгандир баҳодир беклар.
Савашли кун юз минг қулга баробар,
Жасадин кўрасан битта қаландар,
Ишқирса дамига тортар аждаҳор,
Бўлолмайди ҳеч бир нарса баробар!
Айтган ганнинг поёмини билсан-а,
Бунда турма, ул манзилга борсан-а,
Тилла шерни бирор тешиб кўрсан-а!
Ярқиллаб очилса шернинг мурвати,
Шернинг жони Гўрўглининг фарзанди.
Бора бергин, бунда турма, Хадича,
Бу сўзларни айтар мендай ойимча.

Тиллақиз яна айтди: — Эй Хадича каниз, бунда кўп турма,
менинг айтган сўзимни бувишингга айтиб бор. Келганлар
қаландар эмас, ҳийлагар бўлади. Шерни ясаган қаландар
эмас, у ҳам ҳийлагар жодугар. Шерининг жони йўқ. Шернинг
жони Гўрўглининг ўғли, Авазхондир. Шернинг жони бор деб

Малика айёрининг Авазхон ёрини миниб шармандаси чиқиб юргандир. Менинг сўзимга ишонмасанг, бориб шу шерни бир тегиб юборгин. Мен бормаيمان, менинг сўзимни Малика айёрга бориб айтгин, — деб Хадичани жўнатиб юборди.

Шунда Хадича Тиллақиздан бу сўзни эшитиб, ердан темиртак топган қулдай бўлиб, чопиб орқасига қайта берди. Кўшкнинг олдига бориб қараса, Малика айёр, каизлари — ҳаммаси шернинг олдига олиб томоша қилиб туриб эди, Хадичани кўрди, Малика сўради: — Менинг дўстим келмадими?

Хадича илдამасдан шерга қараб ўта берди. Қизлар, Маликалар «Илдამайди», деб қараб туриб эди, Хадича буларнинг сўзига жавоб бермай, тилла шернинг олдига бориб, у ёқ-бу ёғига қараб тилла шерни тегиб юборди. Тилла шернинг мурвати шарқиллаб очилиб кетди. Ичидан Авазхон лўп этиб чиқиб, пастга тушди. Шунда қизлар, парилар қарасалар, шернинг ичидан бир одамзод ерга тушди. Буни кўриб Малика, қизлар гуриллаб қочиб кетди. Шунда Авазхон хайрон бўлиб, нима қиларини билмай турган эди, шундай қараса, Маликанинг Қоратулпори кўшкнинг олдида бойловли турибди. Қўрққанидан югуриб бориб тулпорни ушлаб, устига миниб олди. Буларнинг ишларини Шоқаландар кўриб турибди. Қараса, шер очилибди, Малика, қизлар қочинқираб кетаётди. Авазхонга қараса, Авазхон Қоратулпорга миниб турибди. Буни кўриб, қаландарлар иккови ҳам ўринларидан туриб, белни бойлаб, созланди. Қаландарнинг сифати шул эди: Шоқаландар сўтасини қўлига олиб, «Сулаймон пайғамбарнинг нафаси», — деб сиёсат билан бақирса, ҳар қандай жонли жонивор кўрқиб, ҳушидан кетиб, беҳуш бўлиб қолар эди. Ана шунда Маликанинг кетаётганини кўриб, Шоқаландар бир наъра тортди. Маликанинг ҳуши учди, Гўёки осмондан яшин тушгандай бўлди. Торкистон шаҳарини ер тартадигандай, кўзи қоронғи бўлиб: «Энди ўлмаи менга нима қолди», — деб кўрққанидан Қоратулпорга минмоқчи бўлди. Кўзи қамашиб, кўрқиб қолганидан Авазхоннинг Қоратулпорга миниб олганини билмай, Малика бориб, бу ҳам Авазхоннинг олдига миниб қолди. Маликанинг Қоратулпорга мингашганини кўриб Шоқаландар ҳам Маликанинг олдига минди. Учови Қоратулпорга мингашиб олди. Қоратулпор йўл юриб суриб чопиб кетди. Шоқаландар Шозаргарга: — Мингаш! — деди. Мингашмади, пиёда қолди. Қоратулпор келган йўлига қараб яшиндай бўлиб оқиб кетди. Шозаргар ҳам бу ерда турайин деса кўрқди: «Торкистон шаҳари гала-гул, чувиллашиб қолди, мени ушлаб олиб ўлдириб қўймасин», — деб буларнинг орқасидан қорама-қора чопиб, бир ўзи кетиб бораётди:

Илгарида кетди Шоҳи қаландар,
Қўлга тегиб Маликадай гажакдор,
Ҳақнинг яшинидай оқади тулпор,
Пиёдалаб иргий берди Шозаргар,
Кейинидан жўнади қанча амалдор,
Ҳар тарафдан отлангандир зўр девлар.
Қулоқ сол аларнинг айтган додига,
Ерлар титрар анинг сиёсатига,
Ғулгула тушиди Торкистон юртига,
Ғазаб билан Оқдев минди отига.
Қани мен ҳам қаландарга борай, деб,
Кўрмаган кунларни унга солай, деб,
Агар кўрсам, пора-пора қилай, деб,
Маликани ҳам ажратиб олай, деб,
Кўрсам, душманларнинг бошин юлай, деб.

Бу сўзларни ўйлаб келади девлар,
Илгарида кетган Шоҳи қаландар,
Пиёдалаб бораётир Шозаргар.
Шозаргар шундай бурилиб қаради,
Келаётган Оқдевшоҳни кўради,
Худо деди, яратганга жилади,
Талабини бир оллодан тилади.
Ғайрат билан бадбахт девлар келади,
Бир тилсимот дуо ўқиб Шозаргар,
Бир отнинг изига кириб қолади.

Шозаргар бир юзук бўлиб отнинг изига кириб ётибди. Оқдевшоҳ буни кўрибди. Кўнглига келибди: «Маликага қаландар ҳарба қилибди, юзуги йўлда тушиб қолибди. Кел-е, бу юзукни олайини, Тиллақизима элтиб берайини, шод-хуррам қилайини, қайтиб келиб қаландарни кўрайини, кўрмаган кунларни унга солайини», — деди. Юзукни олди, Тиллақизга жўнаб кетди.

Шоқаландар, Малика, Авазжон — ушови мингашиб йўл юриб, қоронғиликдан неча кунда ўтди, нима ҳодисалар бўлди, билмади. Қоратулпор яшинидай бўлиб оқиб кетди, бир вақт ёруғ дунёга, чашманинг лабига етди. Авазжон қараса, мерган жўралари йўқ. Хафа бўлди. Шоқаландарга айтди: — Мерганлар йўқ, Ғирот-турибди. Энди менга жавоб берсангиз, жўраларимни ахтариб бу Кўкламтоғни кўрсам, ўликми-тирикми билсам.

Шоқаландар айтди: — Борсанг бор. Мен сен келганча андак ётиб, ёнбошлаб олайин. Сен ўзингга эҳтиёт бўл. Бу ерлар ёмон, хатарли. Ҳаялламай, тезроқ борли-йўқли хабарин

олиб кел, Шозаргар орқада, қандай бўлади, ундан ҳам хабар-пабар оламиз, ҳали,— деди. Авазжон:— Хўп,— деб жўнаб кетди. Шу юрганича Кўкламтоғнинг ҳамма ерини ахтарди, тополмади, хафа бўлиб юраберди. Сўзни Оқдевшоҳдан эшитинг.

Оқдевшоҳ юзукни олди, Тиллақизга борди. Қизига айтди:— Ногаҳондан борар эдим, йўлимдан бу юзук чиқди. Маликанинг боғда гули сўлибди, қаландарлар унга ҳарба қилибди, юзуги йўлда тушиб қолибди, ўйнаб-кулгин, деб сенга олиб келдим. Кел болам, олгин, қўлингга солгин, бу юзукни сенга берай, душманининг кейинидан борай, қаттиқ кунни унга солай. Маликани олиб келай,— деди.

Бу сўзни эшитиб Тиллақиз отасига қараб бир сўз деди:

Хазон бўлмай боғда гуллар сўлмасин,
Оллоҳ менинг ақлу ҳушим олмасин,
Ота, эшит менинг айтган сўзимни,
Қаландарнинг бири юзук бўлмасин.
Юзук деб, сен қўлдан берма қизингни,
Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшимни,
Ёт элларга ғариб қилма бошимни,
Охир қилма, менинг ўтиришимни.
Учқур бўлсанг, қаютингдан қайрилиб,
Югрук бўлсанг, туёгингдан тойрилиб,
Отажоним, гофил бўлиб сўзлама,
Армон билан қолма мендан айрилиб.
Дод айласанг эшитмайди сўзингни,
Саргайтади сенинг қизил юзингни,
Қўйгин, ота, бундай юзуги қурсин,
Юзук дебон қўлдан берма қизингни,
Тополмассаң, ота, менинг изимни.
Шердай бўлиб юзукни олиб келибсан,
Бир айёрга, ота, дучор бўлибсан.
Эрисин, тоғларнинг қори эрисин,
Ҳар киши олгани билан қарисин,
Ер остида душман тани чирисин,
Қўйгин, ота, бундай юзуги қурсин!

Оқдевшоҳ қизидан бу сўзни эшитиб, зеҳни қойиб, хафа бўлиб, қизига қараб, аччиғланиб, бир сўз деди:

Ёш бошингга бундай шунггут бўмасан,
Бу юзукдан нега ҳадик оласан,
Дўстингнинг юзуги, тайин биласан,
Бундай бўлсанг, сен жувономарг, ўласан!
Ғаним бўлиб сенинг йўлинг тўсдим,
Ғарибликда кўкайингни кесдим,

Нега ҳам бир шунггүт бўлдинг, жувоимарг,
Хаёлинига неча гаплар келарми,
Юзукдан кишига душман бўларми,
Бирор ерда сени юзук босдим?
Мендаини отанга кўнглиниг бўласан,
Бир юзукдан мунча ҳадик оласан,
Бундай бўласанг, сен жувоимарг ўласан,
Еш бошинига мунча шунггит бўласан.

Ана шунда Окдевшоҳ қизига юзукни берди. Тиллақиз юзукни олмади. Отасининг аччиги келиб, қизига қараб, қолди, урушди. Окдевшоҳнинг аччиги келганини Тиллақизнинг олдидаги санам қизлар кўриб: — Отангизни хафа қилдингиз, кўлидаги юзукни олишг, — деди. Шунда Тиллақиз отасидан уялиб, «Хафа бўлмасин», деб юзукни олди, кўлига солди, ўлчагандай кўлига лоп-лойиқ келди, «Юзукни бердим», — деб Окдевшоҳ димоғи чоғ бўлиб, қаландарларнинг орқасидан кетди...

Шунда Тиллақизнинг қанизлари айтди: — Эй бувишим, сиз ўзингиз жуда ҳадикчил бўлибсиз. Қўлингиздаги юзук заргарлар ўлчаб ясагандай, лоп-лойиқ экан, — деди. Юзук кўлида туриб айтди: «Бошдан бошга биз бунига лоп-лойиқ».

Шунда Тиллақиз: «Бу сеҳргарми, жодугарми?» — деб кўлидан чиқариб ташламоқчи бўлиб, кўлини сиқаётир, қанизлари тортаётир, юзук кўлидан чиқмай бу сўзларни айтаётир:

Сени излаб чиқдим Ҳурум¹ элимдан,
Ўлдирсанг ҳам айрилмайман кўлингдан,
Ўлмасам қучарман нозик белингдан!
Кеча-кундуз мен йиғладим зор-зор,
Сенинг ишқинг мени қилди қаландар,
Малолик суратли, гул юзли дилбар,
Юзук бўлиб сенга келган Шозаргар,
Кўп тортиб жафолар қилмангиз, қизлар,
Ҳарчанд тортсанг айрилмайди Шозаргар,
Оша бизга озор берма, қанизлар!..
Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб,
Кўн юрганман ҳар шаҳарни сўроглаб,
Бу дилбарининг фироқида қон йиғлаб.
Ҳам билан сарғайди гулдаини дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Тиллақизнинг ишқи қилган қаландар,
Неча вақт ахтариб бўлдим хору зор.

¹ Рум.

Кучук босмас йўлбарс, шернинг изини
Излаганман Окдевишоҳнинг қизини,
Нодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Сен қанизлар, менга озор бермагин,
Қўйгин энди, менга зулм қилмагин,
Излаб келиб янги топдим ўзини.

Бошинг тожин, қўлдан бермай давлатди,
Бирга қилсак ўтиришман суҳбатди,
Кўп силкиллаб торта берма уятди (р).

Бу сўзларни айтар мендайин почор,
Оша менга таъзир берма қанизлар,
Сен сўрагин, бувишингнинг кўнгли бор,
Биз билан ваъдалаш гул юзли дилбар,
Бунинг ишқи бизни қилган қаландар.

Бу сўзни юзук айтаётир, Тиллақиз қўлини силкаётир,
қанизлар тортаётир. Уйтиб-буйтиб тортишиб-тортқиллашиб,
юзукни Тиллақизнинг қўлидан чиқариб олди. Шунда Тилла-
қиз хизматкор қизларига буюрди: — Тўқсон уста дев олиб
келинглар, қути ясаб берсин, юзукни қутига солиб маҳкамлаб
қўяйин, — деди.

Унда қизлар бориб, тўқсон уста дев айтиб келди. Девларга
тўқсонга қути қилдирди. Юзукни қутига солди. Тўқсонга
қутини ичкима-ички қилиб бир-бирига кийдирди, ўраб-чир-
маб маҳкамлаб қўйди. Шунда Шозаргар бир тилсимот дуо
ўқиб, бир сичқон бўлиб, тўқсон қутини тешиб, қулоғи қамиш-
дай бўлиб чиқди. Қанизлар бунни кўриб: «Бу сеҳргарми,
жодугарми?» — деб ўртага олиб қолди. Сичқон яна бир
ағанаб юзук бўлиб қолди. Уни Тиллақиз кўриб айтди: — Эй
қизлар, девлардан айтиб келинглар. Қирқ газ қудуқ қилиб,
юзукни қудуққа ташлаб, устидан қудуқни ярим қилиб тош
тўктириб, устидан қўргошинини эритиб ташланглар, ер остида
бу юзук чириб, йўқ бўлиб кетсин!

Девлар қизнинг айтганидан ҳам зиёदारоқ қилиб, маҳкам-
лаб, созлаб, қудуқнинг оғзини қўргошин билан маҳкам
қилиб келди. Тиллақизга: — Маҳкам қилиб қўйиб келдик, —
деди. Тиллақиз: — Яхши бўлипти, энди қудуқнинг ичида чи-
риб йўқолиб кетади, дунёда менинг бундай душманим қолма-
ди, — деди.

Шунда юзук — Шоҳизаргарга тошларнинг остидан — қу-
дукдан чиқмоқ кийин бўлиб қолди...

Бир зўр айтиб Шозаргар йиглади,
Ҳожатини яратгандан тилади,

Тиши олмос бир каламуш бўлади,
 Кеча-кундуз тош кемириб ётади,
 Неча муддат Заргар тошни кемириб,
 Энди кўргошинга келиб қолади.
 Кўргошин эканин Заргар билади,
 Бир тилсимот дуо ўқиб Шозаргар,
 Боши олмос бир ўқилон бўлади,
 Лойдайин чилниллаб ботиб боради.
 Фалак титрар Шозаргар полишига
 Кўзлар гўбор кўздан оққан ёшига,
 Ун саккиз кун тош кемириб Шозаргар,
 Иллон бўлиб чиқди чоҳнинг бошига.

Шунда Шозаргар ўн саккиз кеча-кундуз каламуш бўлиб кемириб; аста-аста қудуқнинг ичидан қудуқнинг бошига чиқди. Қудуқнинг бошида илон бўлиб, бир тошнинг устида ўралиб ётди. Шунда одамларнинг қимордан гаплашиб кетаётганини эшитди: «Қиморни Тиллақиз чиқарган экан, Тиллақиз ҳар ким билан қимор ўйнаса Тиллақиз ютиб олар экан», — деди. Булардан Тиллақизнинг қиморбозлигини билиб олди. Шунда Шозаргар ўйлаб айтди: «Энди йўл устида илон бўлиб ётмайман. Одамлар кўрса, зараркунанда-зарар қилувчи ёмон нарса экан деб ўлдириб қўямасин. Тиллақиз қиморбоз экан, қиморнинг пайидан бўлайин», — деб тилсимот дуо ўқиб бир кал бўлди. Оғзидан танглайигача кал, ярим белидан бу ёғининг бари кал, ўзининг отини Яллокал қўйиб олди. Тарадди дунё қилиб, уч ошиқни танлаб олиб, Тиллақизга талаб қилиб, кўшкисининг олдидан сув оладиган, Тиллақизга кўрпнадиган ерда қимор ўйнамоқчи бўлиб, ошиқни ҳуй уриб, ўз шаънига қиморбозман, деб бир сўз деб турибди:

Менинг ўзим худойимдан,
 Кенг карамли подшойимдан,
 Бир мулку давлатли қиларман.
 Етмиш йил гўлоҳда ётдим,
 Қиморбозга пир бўп ўтдим,
 Тогни қўйса гардкам отдим,
 Ким талаб қилгани ютдим.
 Эрта билан ўрнимдан турсам,
 Такияни баланд қурсам,
 Тиллақизни гардкам урсам,
 Уч олчи дуқор тиларман.
 Ўйин қилса шоҳнинг қизи
 Кийгани гулгун қирмизи,
 Ақлинг олди жоду кўзи.

Ҳар кимсадан гап эшитиб,
Талаб қилган калнинг ўзи.

Ана шунда бир калнинг бундай сўзлаб-гапириниб ўтирганини Тиллақиз эшитиб: — Ҳа, ана у жонига теккан, ёнида беш-олти пули ётган, қиморни ўйнаб чангга ботган қандай қиморбоз экан. Уни буида олиб келинглар, мен бир кўрайини, — деди. Қизлари айтди: — Эй бувишим, у жуда ёмон кал экан. Сизнинг қимор ўйнаганингиз курсин, ундан ютиб оладиган пулингизни бизлар берайик. Унинг билан қимор ўйнаманг, ёмон сассиқ кал экан, — деди. Унда Тиллақиз: — Сизлар қизиқ экансиз. Сизлардан пулни олиб, мен пулга муҳтожманми. Қиморбозлик бир ёмон ишми, бу қиморбозлик-ку, — деди. — У ёмон кал бўлса, пастки кўшқидан жой солинглар. Пастки кўшқка бориб қимор ўйнайман, — деди. Қизлар ўрииларидан туриб, пастки кўшқидан жойини сошлаб, кизини паст-баланд ташлаб, устига пишиқ гишдан такия ташлаб, кални сув олгич билан олиб борди. Баланд кўшқдан Тиллақиз шигилаб тушди. Иккови такияда ўтириб, бир-бирига уч ошиқни олчи қўйиб «Сен ол — сен ол!» — деб навбат бериб, ўтириб, савол-жавоб қилиб турибди. Калнинг сўзи:

Устингга кийганинг гулгин қирмизи,
Ақлимни олади жодугар кўзи,
Жасадингдан, Оқдевшоҳнинг бир қизи,
Қўлиниги олгин, навбат сендан, гул юзли.

Тиллақизнинг жавоби:

Кокилларим эшилгандир тол-тол,
Ҳар толига берсанг, етмас дунё мол,
Магар душман келса, бўлади поймол,
Эркаксаң-да, улугсаң-да, Яллокал,
Аввал навбат сеникидир, қўлинг ол.

Калнинг сўзи:

Аввал оллоҳ, дуоюм бўлса Наби ёр,
Бизни ҳайдаб келди ҳақ-парвардигор,
Қадингдан айланай, гул юзли дилбар,
Энди навбат бердим, сен ҳам қўлинг ол!

Тиллақизнинг жавоби:

Сен эшитгин айтган сўзини,
Маҳтал қилма сарвиннозини.

Гуноҳкор айлама бизни
Эркаксан-да, улугсан-да, Яллокал.
Аввал навбат сеникидир, қўлинг ол.

Бу сўзни айтиб шундай навбат беради.

Беҳад дунё ойим ўқиб туради,
Уч ошиқни чикка териб олади.
Сепсан энди ошиқ, бужил,
Ўқилмагин кўнглимни хижил.
Гардкам, деди, уч ошиқни тайлади,
Яллоники яксар, дуқор айлади.
Жафо тиги бул кун жондан ўтади,
Айролиқ ханжари багрин йиртади,
Бўлдимми-бўладига ўқиб ётади,
Гардкам, дейди, яна Ялло отади.
Бу яксарнинг орти омон ўтади,
Тиллақизга энди навбат етади,
Бу ҳам топганини ўқиб ётади,
Гардкам, дейди, Тиллақиз ҳам тайлади,
Тилланики яксар ола айлади,
Бўлдимми-бўлдига ўқиб ётади,
Яна навбат Яллокалга етади,
Бу сўзларни Яллокали айтади:
— Ўқий бергин қатор-қатор порингни,
Ўқиб қўйгин нор устига зарингни,
Камсиз гардкам ураман-ку борингни,
Танимайсан қўллайдиган пирингни.
Бул сўзни эшитиб, ул шоҳнинг қизи,
Ўқий берди қатор-қатор норини,
Нор устига ўқий берди зарини,
Ўқиб қўйди бисотида борини,
Боз устига ўқиб қўйди қирқин канизларини.
Эшитгандир тарафининг сўзини,
Бадани қизиди шоҳнинг қизини,
Озодига ўқиб қўйди ўзини,
Қўймай ўқиб қўйди қирқин қизини.
Кўринг энди Яллокални,
Уч ошиқни қўлга олди.
— Хафа бўлмай ўйнаб-кулдим,
Озод-позодингман келдим,
Тогни қўйсанг, гардкам урдим,
Ютиб олар чоққа келдим.
Сен ҳам яллоли, мен ҳам яллоли,
Ёрим яллоли, бор, гардкам.
Тарам таралли бор гардкам.

Гардкам дейди, Яллокали тайлади,
Икки олчи, бири чикка айлади.
Шул замон Яллокал кўнглини хушлади,
Сочраб ўрнидан тўриб Яллокал
Тиллақизнинг билагидан ушлади:
— Бир бошига ўзинг бўлсанг, эй дилбар,
Икки бошини топиб бергин, гажакдор.

Тиллақизнинг сўзи:

Ҳаққа етгай оху зорим,
Сабил бўлиб кирдикорим,
Кетди менинг номус, орим,
Бир бошига ўзим бўлсам,
Икки бошга икки норим,
Кўна қолгин энди, жоним.

Яллокал сўзи:

Излаб келса Шоҳизаргар,
Яллокал бўлар гуноҳкор,
Бир бошига ўзинг бўлсанг,
Икки бошим топиб бергин?

Тиллақизнинг жавоби:

Мендай ойим ҳозиргисини кўрар-да,
Заргар келса, бир йўриги бўлар-да.
Ҳафа бўлмай доим ўйнаб-куйдирди,
Хол бўлсин, деб оқ юзини тилдирди,
Мишнатдор бўб Яллокални кулдирди,
Яллокал-дер, ўз элида тўради.
Шоҳнинг қизи кўп мишнатдор бўлади,
Ичкилиб, Яллокал базўр кўнади.
Асал-болча билди лабининг учини,
Бошига йиғдирмай катта-кичини,
Уч ошиқ ҳукмиман ютиб Заргарбек,
Оқ юзидан олди олти муччини,
Энди тилаб турар, бойқуш, ничини...
Кўрсатади Тиллақизга кучини...

Ана энди шунда Шоҳзаргар илоликдан бир тилсимот дуо ўқиб, бир кал суратида бўлиб, отини Яллокал қўйиб, қиморбоз бўлиб, Тиллақиз билан қимор ўйнаб, ҳарна борини, қатор-қатор норини, нор устида зарини, манглайидаги борини, ўзини бирга ютиб олиб, қолганини Тиллақизга сўйлади. Унда Тиллақиз: — Мен сизнинг кучингизни синамоқчи бўлган эдим, бўлмаса аввалдан таниган эдим. Худонинг тақдири-

га тан бердим, — деб шул оқшоми билан сўзлашиб, ўйнашиб, кулишиб, сўрашиб, бошдан ўтганларни гаплашибгина ётди. Эрта-мэртан тонг отди, қирқин қизлар йиғилиб етди.

Заргаршоҳнинг кўнглини хушлаб,
Бир-бирининг кўлини ушлаб,
Баланд кўшкисига бошлаб,
Яхши зарли либос ташлаб,
Қоч-қоч дейишиб, пўшт-пўштлаб,
Келаётир иргалашиб,
Нозик беллар тенгсалишиб,
Бир-бирининг кўнглини хушлаб,
Нозик тилман сўзлар бошлаб,
Келаётир ойнмчалар
Ярашиққа енгни тишлаб.
Саф-саф турган санам қизлар,
Хизмат қилди сарвинозлар,
Тиллақизман суҳбат қурган,
Интиқ бўлган Шоҳизаргар,
Таом буюрди гажакдор.
Хизмат қилар кўп канизлар.
Бир-бириман ўйнашади,
Гаплашади ширин сўзлар,
Бу дунёда кўргани йўқ
Шоҳизаргар мундай қизлар.
Бир-бирига кўлини ташлаб,
Заргарбекнинг вақтин хушлаб,
Ясов бериб, ўйнаб-кулиб,
Жонон қизлар лабни тишлаб.
Кўп қизиқлар бўлди ўйин,
Обод қилиб манзил-жойин.
Томошани кўриб заргар:
«Худо тақдир қилса бир кун,
Биз қиламиз бунинг тўйин».
Кўрганнинг кўнгли ўсади,
Душман бошини кесади.

Ана шунда Шозаргар Тиллақизни қимор ўйнаб ютиб олиб, Тиллақизни қойил қилиб, тақдирига тан бериб, иккови бир-бири билан кайфу сафо қилиб ўтириб эди, шунда Шозаргар Тиллақизга қараб, ўтган ишларини, сиру ҳолини маълум қилиб, бир сўз деди:

Арзимни эшитгин, гул юзли дилбар,
Ишқингдан бош олиб бўлдим қаландар,
Эсимга тушгандир қадрдон беклар,

Кетсам деб хаёлим, кўнглим толпинар.
 Уйласам, минмакка йўқдир бир тулпор,
 Ёдимдан кетмайди Аваз, Қаландар,
 Улардан айрилиб қолсам, эй дилбар,
 Менга бўлар бунда қабоҳат кунлар.
 Тапҳо қолсам, девлар кўпдир, зўрабор,
 Қувватим бўлмаса унга баробар,
 Минмакка остимда йўқдир бир тулпор,
 Сен менга маслаҳат бергин, эй дилбар,
 Ёсимга тушганди қадрдон беклар,
 Жўнасам, деб менинг кўнглим талпинар.
 Остимда бўлмаса арабч отим,
 Менда йўқдир кескир ханжар, пўлатим,
 Ҳурумнинг юртида шоҳлик-шавкатим,
 Ҳозир сенинг билан менинг суҳбатим.
 Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
 Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар.
 Мишиб чиқмабман-ку юртимдан тулпор,
 Ишқингда бўлибман бецаво, қаландар.
 Малайик суратли, гулюзли дилбар,
 Хотирамдан кетмас бу соҳиб беклар.
 Бу сўзимга жавоб бергин гажақдор,
 Жўнасам, деб менинг кўнглим талпинар.
 Албатта тургандир Шоҳиқаландар,
 Менга ҳамроҳ бўлган қадрдон беклар.
 Бу сўзларни айтар сенга Шозаргар,
 Сўзларимга жавоб бергин, гажақдор.

Бу сўзларни Шоҳзаргардан Тиллақиз эшитиб айтди:
 Эй Шозаргар, хафа бўлманг, сиз кетар бўлсангиз, бирга
 кетамиз. Менга сиздан бошқа ичқуярим йўқ. От-асбобдан
 хафа бўлманг, от-анжомдан топилар, деб Шозаргарга қараб
 бир сўз деди:

Дам шу дамдир, ўзга дамни дам деманг,
 Бош эсонда давлатингиз кам деманг,
 Хафа бўлмай, даврон суриг Шозаргар,
 От, яроғ-асбобдан сира ғам еманг.
 Майдон бўлса, бедов отлар чоңилар,
 Кўп чоңилса, хоса тулпор совилар,
 Уйнаб-қулиб даврон суриг, Шозаргар,
 От, яроғ-асбоблар биздан топилар.
 Остингга миндирай араби отни,
 Белингга бойлайин кескир пўлатни.
 Душманларга қилар бўлсанг газотни,

Шоуду хуррам қилгини бу паризодини:
Бир от учун гам емаклик уятдир,
Насиб тортеа, минарсан-да тулпорини.

Шунда Шозаргар айтди: — Эй нари, Тиллақиз, бизлар бир неча киши бўлиб келган эдик. Авазхон, Шоқаландар Малика билан бир тулпорга миниб кетди. Мен буларнинг орқасидан бормасам бўлмайди. Борайин десам отим, яроғим йўқ, — деди.

Тиллақиз: — Эй Шозаргар, сиз кетар бўлсангиз, мен ҳам кетаман, сиздан айрилмайман. От учун, яроқ-асбоб, пўлат-ханжар учун хафа бўлманг, ҳар нима десангиз, Тиллақиз ёрингиздан топилади, — деди.

Тиллақизнинг ҳам Малика айёрнинг Қоратулпоридай бир Бўзтулпори бор эди. Қоратулпор билан бирга турар эди. Тиллақиз хизматкорларига буюрди: — Менинг тулпоримни олиб келинглар, — деди. Тиллақизнинг Гулчорбоғ деган боғи бор эди. Бўзтулпор шунда турар эди. Хизматкорлари Гулчорбоққа бориб, Бўзтулпорга эгар, анжом солиб, олиб келди. Сермаса қирқ газ узун бўладиган кескир ханжарларни олиб келиб, Шозаргарга берди. Яхши, подполик кийимлардан Шозаргарга ёптирди, ҳеч еридан камсиз қилди. Тиллақиз ҳам ўзининг керакли анжом-асбобларини, яхши кийимларини кийиб чоқ бўлди.

Тиллақиз: — Энди кетар бўлдим. Отам, қанча қовми-қариндошларим йўқ, бунда бўлганда, улардан мен ҳам оқ фотиҳа олар эдим, — деди.

Шозаргар айтди: — Торкистоннинг ҳамма катта-кичиклари Малика билан Шоқаландар, Авазхонни қувиб кетган эди. Мен Торкистон шаҳрининг одамларини кўзим билан жўнатганларнинг ҳоли нима бўлганини билмайман.

Тиллақиз айтди: — Ундай бўлса, ҳаммаси қочиб-қувиб, бир-бирининг орқасидан Кўкламтоққа боргадир. Кўкламтоқдан ҳали ўтиб кета олган эмас, ҳали ҳеч қайсиси ҳеч ерга боргани йўқ. Бизлар қичаб борсак, улардан дарак топамиз, бизлар ҳам етиб қолармиз. «Кетар кишига йўл яхши» деган экан, эй Шозаргар, энди жўнайик, — деб ясашиб-тараниб туриб эди. Шунда Тиллақизнинг кўп каниз-жўраларидан биров Оққиз, насяси йўқ, наҳд қиз, танбал эмас соғ қиз, узун эмас, ўрта бўйли чоғ қиз, тишлари гуручдай оқ қиз, қошлари қалам, ўзи яхши, барпо сапам, Тиллақиз ойим бувишининг кетарини билиб, юрак-бағри эзилиб, кўзидан ёши тизилиб, бурни оқиб, нима қиларини билмай: — Эй сапам, Тиллақиз бувишим! Бизларни қандай қилиб ташлаб кетасиз. Бизларнинг сиз кетган сўнг кунимиз қандай кечади, — деб дод-фарёд қилиб йиғлаб, Тиллақизга қараб, бир сўз деди:

Заргарбек этагин ушлаб,
Сен кетарсан кўнгил хушлаб,
Қон йиғлатиб бу манзилда
Сен кетарсан бизни ташлаб.
Айролик ўтига доғлаб,
Биз қоламиз қонлар йиғлаб,
Боролмаймиз биз сўроғлаб.
Энди кетдинг, поми-нишон қолмади,
Кетдинг бундан жоду кўзлар.
Сени олиб Шоҳизаргар
Юрган кунлар эсга тушса,
Шу замон йиғлар канизлар.
Бир ёр деб этагин тутиб,
Қолдик бизлар қонлар ютиб;
Жигар-бағрим кабоб этиб,
Юрган кунлар эсга тушиб,
Йиғлашармиз биз дод этиб,
Сенинг учун қонлар ютиб,
Қайтиб яна изинг кўрсам,
Юрар эдим тавоф этиб.
Сенга ҳамроҳ бўлди Заргар,
Кўзингга кўринмас қизлар,
Кўнглинг топган бу қалаидар,
Қон йиғлаган бу канизлар.
Оша юртга қилдинг сафар,
Олиб кетар бу зўрабор.
Ота-эна, денгу душлар,
Ҳаммаси қолди беҳабар,
Кеча-кундуз биз йиғлармиз,
Ҳар замон сенга интизор.
Сизни йўқлаб фарёд этиб,
Кеча-кундуз афгон этиб,
Сен кетасан бу кун бундан,
Ошиқлик йўлини тутиб,
Ёдимизга сизни олсак,
Биз йиғлармиз қон ютиб.
Мени ўртаб сенинг дардинг,
Кўзга дори пойи-гардинг,
Хурум юртини ахтардинг,
Заргаршоҳга ҳамроҳ бўлдинг.
Кийганинг гулгун қирмизи,
Юртимизда шоҳнинг қизи,
Оқдевшоҳнинг сен ёлғизи,
Сен кетган сўнг йиғлаб қолар,
Бунда турган қирқин қизи.

Сен кетган сўнг тинмай фиғон қилармиз,
 Ажал етса биз ҳам бир кун ўлармиз,
 Билдим сенинг кетишингни, бувишим,
 Тагина маҳшар куни сизни кўрармиз,
 Қонлар йиглаб бизлар мунда қолармиз.
 Қайтиб энди бизни ташлаб кетасиз,
 Заргар шоҳман суҳбат қуриб ётармиз,
 Сиз бизларни тоза унутиб кетарсиз,
 Жаҳонни сайр этиб элга етарсиз.
 Кўзда ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
 Дийда гирён бўлиб бағрим эзилди,
 Кетарингни энди билдим, бувишим,
 Шунинг учун менинг кўнглим бузилди.
 Сабил қилдинг Торкистондай юртингни,
 Ташлаб кетдинг бундай мамлакатингни,
 Кўролмаймиз сендай паризотимни,
 Қонлар ютиб ёд қиламиз зурриётингни.
 Сўз айтиб йиғлайди биздай муштипар,
 Тулпорнинг белига минди Шозаргар.
 Юлдузни кўзлайди араби оти,
 Белида ярқиллар кескир пўлати,
 Эсга тушар Заргарнинг мамлакати,
 Анғишлайди Заргарнинг минган оти.

Ана шунда Тиллақиз канизи Оққиздан бу сўзни эшитиб,
 тасалли берди. Тиллақизнинг канизлари олдида эди,
 отига миндирмоқчи бўлиб турган эдилар. Шозаргар
 Бўзтулпор отга қайқайиб куёв йигит бўлиб миниб:
 «Минса экан, кета қолсак экан, полвон Аваз билан Шо-
 қаландарга ета қолсак экан», — деб Тиллақизни шошин-
 қириб турибди. Шунда Тиллақизнинг канизларига айтаётган
 сўзи:

Айрилиқ ўтига бағрини тузлар,
 Олдимизда хизмат қилган канизлар,
 Ёшларга тўлмасин у жоду кўзлар.
 Шоду хуррам бўлиб, ўйнаб кул энди,
 Хафа бўлмай сен дуода бўл энди.
 Мени кетди дебон кўнгил бўласан,
 Сизлар ҳам бировман ўйнаб-куласан.
 Кўнглим бўлманг, хизмат қилган канизлар,
 Сизларга йўлиқса шундайин шуңқор,
 Мендан зиёд бўлиб қоларсиз, канизлар,
 Шундай бўлди менга энди фармонлар,

Қолмас юрагимда черу армонлар,
 Сирли устун, мунда кўшк-айвонлар.
 Мунаққашли кўшк, айвон, хуш энди,
 Шунда турган манзил жойлар хуш энди.
 Ох урсам тўкарман кўздан ёшимни,
 Елбориб худога солдим ишимни,
 Ет элларга ғариб қилдим бошимни,
 То кўргунча канизларим, хўш энди.
 Қулоқ солинг мендай ойим тилига,
 Мен минарман Бўзтулпорнинг белига,
 Тақдирим тортибди Ҳурум элига,
 Дучор бўлдим Заргарбекнинг қўлига,
 Шоду хуррам ўеган эллар хўш энди,
 Канизларим, жоду кўзлар хўш энди.
 Аскартоғнинг бошини чалмасин туман,
 Ҳар кимса йиғлаб охират замон,
 Тенгу тушим қайтиб кўрмагим гумон,
 Мени бундан олиб кетар Заргархон.
 Айролиқ ўтига бағримни доғлаб,
 Заргарбек келганди мени сўроғлаб,
 Душманининг юрак-бағрини доғлаб,
 Канизларим, бунда қолдингиз йиғлаб.
 Тенгу тушим, канизларим, хўш энди,
 Уйнаб юрган жоду кўзим, хўш энди.
 Заргар билан бирга-бирга кетармиз,
 Отамнинг савашини кўриб ўтармиз,
 Агар кўзи тушса подшоҳ отамнинг,
 Қандай бўлса бир хўшлашиб кетармиз,
 Кўрган кўзлар, сарвинозлар, хўш энди,
 Санам юзли, жоду кўзлар, хўш энди,
 Хизмат қилган меҳрибонлар, хўш энди,
 Вафоли канизлар, қолнинг, хўш энди.
 Хафа бўлиб нодон кўнглининг бўлмагин,
 Мен кетгандан қонлар йиғлаб юрмагин,
 Яна, қандай бўлса, ёмон кўрмагинлар,
 Ғарибликман нодон кўнглининг бўлмагинлар.
 Тақдир тортса, Ҳурум элга борармиз,
 Ҳар замонда сизларни ёдга олармиз,
 Туз-насиба тортса қайтиб келармиз,
 Соғ-саломат келиб, сизни кўрармиз,
 Сизларни ҳам ёдга олиб юрармиз,
 Сизларнинг яхшилиқларинг билармиз.
 Шоду хуррам канизларим, хўш энди,
 Уйнаса тахту бахтим, хўш энди.
 Неча вақт бизларга хизмат қилгансиз,

Пайровлик қиб менинг ақлим олгансиз,
 Менинг билан бирга ўйнаб-кулгансиз,
 Даврон суриб, бирга-бирга юргансиз,
 Ўйнаб-ўсган қадрдонлар, хўш энди,
 Тенгу-тушим, ширин сўзим, хўш энди.
 Қайтайини, жўнатдинг мендай сапамни,
 Кўролмадим оқ сут берган энамни,
 Сизлар айтнинг мендан тегар саломни,
 Менинг учун кўриб келинг энамни,
 Обод қилинг менинг вайронхонамни,
 Албатта сўранглар менинг энамни,
 Сўрангизлар Гулсапамдай энамни.
 Бошимиздан кетсин қайгули туман.
 Дуо қилсин оқ сут берган меҳрибон,
 Маҳтал бўлиб мунда турар Заргархон,
 Розилашиб келолмадим шул замон.
 Албатта сўранглар менинг энамни,
 Етқизинглар мендан айтган саломни.
 Мен кетган сўнг лодон кўнглини бўлмасин,
 Фарзандим, деб қонлар йиглаб юрмасин,
 Бу сўзларини айтар мендай гажақдор,
 Саломни энамга еткар, канизлар,
 Дуода бўл қирқин қизлар, муштипар,
 Бу сўзларини айтар хур юзли дилбар.
 Менинг учун ул энамни сўранглар,
 Айтингизлар Тиллақизнинг сўзини,
 Фарзандим, деб койитмасин ўзини,
 Ўлмаса кўради мендай қизини.
 Кийганим ипакдан, олтиндан ёқа,
 Кўрган бўлар жамолимдан садага.
 Салом айтган меҳрибоним тоғамга,
 Катта-кичик, улуг шоҳу огага.
 Мен минармаи энди аста қушимга,
 Арзу ҳолим айтдим денгу душимга.
 Менинг учун салом етқир қовму қариндошимга,
 Хўшлашгани улар йўқдир қошимда.

Шунда Шозаргар ёри Тиллақиз билан канизларининг
 сўзи узайиб, чўзилиб кетганини кўриб: — Гапни жуда узун
 қилиб, йилдан ҳам узоқ қилиб юбординглар. Менинг жўра-
 ларимнинг ҳоли қандай бўлди. Бўл-ҳа, бўл, кел-ҳа кел, —
 деб Тиллақизга қараб, аччиғи келгандай бўлиб, бир сўз деди:

Очилган жигадай гул юзинг сўлиб,
 Йиғланиб гапирма ҳижрона тўлиб.

Айтган сўзинг, эй гул юзли, бас бўлиб.
 Мен кетарман бу ерлардан мас бўлиб,
 Сендай ёрни бу ерлардан миндириб.
 Кўп гапирма сен зардамни қайнатиб,
 Кел мингашгин энди, гул юзли дилбар,
 Мен жўнарман бундан отим ўйнатиб.
 Даргазаб бўлди-ку ул Шозаргар.
 Тарзига қаради гулюзли дилбар,
 Хижил бўлди шунда турган қанизлар,
 Тиллақизни ўртага олганди қизлар.

Ана шунда Шозаргарнинг хафа бўлиб сўзлаганини кўриб, тарзига Тиллақиз қараса, жуда хафа бўлиб туклари типпаклик бўлиб, огзи-кўзи бежо бўлиб, огзи қибирланиб, бижирланиб бораётир. Буни Тиллақиз кўриб: — Хайр энди, омон бўлинглар, — деб отга минмоқчи бўлди. Шунда қирқин қизлар Бўзтулпор отнинг жиловини ушлади, бирови узангисидан ушлади. Бир хили Тиллақизни кўтариб миндирмоқчи бўлди. Бўзтулпор отга бундан илгари биров мингашган эмас эди. Турмай жуда безор¹ бўлди. Ундай қилиб, бундай қилиб,² қанизлар бир ёқдан, Шозаргар бир ёқдан отни мақкам ушлаб, Тиллақизни отга миндирди. Шозаргарни хушвақт қилиб кулдирди. Тиллақиз тулпорга мингашиб эди, тулпор от тиширлаб турмай дингиллади. Тиллақиз ўзини отнинг устида тургиза олмай, сапчиб дингиллаганига ўрнидан тушиб қолгудай бўлиб, шошиб қолди. Эгарнинг қошини ушлаб олди... Қанизлар йинглашаётир, от безор бўлаётир, заргарнинг кўнгли тинаётир, Тиллақиз ёрини синаётир. Шунда Заргаршоҳ: «Бу менинг янги олган ёрим бўлса, бу юрт, кўп узоқ ёмон юрт бўлса, девлар, парилар, катта душманлар кўп бўлса, мабодо бирови зўрлик қилиб орқамдан тортиб, бир силкиб олиб қўймасин», — деб Тиллақизнинг белидан маҳкам боғлаб олди. Оти терлаб турмаётир. Тулпор анггишлаб, жиловини қўйса учқур қушдай учмоқчи бўлиб турибди. Қоратулпор қандай кетса, шундай кета берди:

Миндиргандир паризодди,
 Жўнатди-ку бедов отди,
 Кўринг Заргар азаматди,
 Шундайин қилди гайратди,
 Бўзтулпорга қамчи четди,
 Урган қамчи симдай ботди,

¹ Безовта

² Қўлсэмада — уйта-буйта.

Тиллақизни олиб қайтди.
Шундай бўлиб йўлга кирди.
Қирқин қизлар қараб қолди,
Кўзларидан гойиб бўлиб,
Ҳақнинг яшинидай кетди.
Сабил қилиб ўсган юртин,
Жўнатганди паризотин,
Дуо қилиб қирқин қизлар,
Энди узди бу умидин.
Шундай бўлиб бу канизлар,
Манзилда қолди канизлар.
Кўздан пана бўлди дилбар,
Кўрингиз Заргар зўрабор,
Паризодни олиб қайтди,
Энди кўринг шердай қайсар.
Яшинидай бўб оқади тулпор,
Қўлга текканди гажакдор,
Эсига тушганди қаландар,
Тошишсам, деб қистаб кетди,
Пари олган Шохизаргар.
Ери билан мингашиб,
Тулпор мишиб йўлга тушиб,
Кетмайин деб адашиб,
Бораётир Тиллақиз билан.
Гуркирайди шердай шошиб.
Тулпор боради ангишлаб,
Қўлтигидан буклаб ташлаб,
Тушиб қолмайин, деб ойим,
Шозаргарни маҳкам ушлаб,
Шозаргар Тиллақизни,
Тушиб қолмасин деб турмушлаб.
Тулпор боради ҳарсиллаб,
Туёғи ерга дурсиллаб,
Бўзтулпор от оғзини очиб,
Тўзон бўлади қарсиллаб.
Бораётир оғзини очиб,
Парқинидан кўник сочиб,
Шозаргарни олиб қочиб,
Паризоднинг баҳрини очиб.
Йўлда бир-бирига қарар,
Бир-бирининг ҳолини сўрар,
Ўйнаб-кулиб қўл узатиб.
Бораётир Шохизаргар.
Заргарбекнинг кўнглини хушлаб,
Урди қамчини қулочлаб,

Остидаги Бўзтулпори,
Иргир яшин ташлаб.
Қистайди тулпор отди,
Заргар қилди ғайратди,
Миңдирган паризодди,
Шуйтиб заргар йўл тортди.
Ўр келса ўмгаплатди,
Қир келса қилпиллатди,
Арна келса иргитди,
Шуйтиб заргар йўл тортди.
Остидаги Бўзтулпор
Йўлда бўйини узатди,
Миңдирган паризотди,
Шуйтиб Заргар йўл тортди.
Заргар қилди ғайратди,
Кўрингиз тулпор отди,
Жилов бермай Бўзтулпор.
Заргарни олиб кетди,
Заргар шундай йўл тортди.
Ҳар замон бурилиб қараб,
Торкистондан узаб кетди.
Ўйнар остида Бўзоти,
Белда кескир пўлати,
Тоша келар Заргарнинг ғайрати,
Маст бўлиб боради Заргар зўрабор,
Остида ўйнайди араби тулпор,
Кейнига миңгашган шундай ғажакдор,
Ҳар замон эсига тушар қалаандар,
Еруғ ердан ўтиб шунда бу Заргар,
Қоронғилик ерга етди муқаррар.
Худо дейди, яратганга жилайди,
Ҳожатини бир оллодан тилайди,
Қоронғилик ерга кириб боради,
Таваккални бир худога қилади.
Паризод ҳар тарафга қаради,
Қайси ерга борарини билмади,
Худо, деб боради энди бу Заргар.
Хақнинг яшинидай бўб оқади тулпор.
Қарамайди номдор баланд-пастига,
Олмос ярашгандир мардининг дастига,
Яшиндай оқиб борар Бўзтулпор,
Бориб қолди аждарҳоннинг устига.
Аждарҳони шундай кўриб қолади,
Аждарҳони кўриб кўнглин бўлади.
Бу ётган-ку беҳад аждаҳор,

Ул ўтганда ҳамроҳ эди қаландар,
 Энди қандай иложини қиламан.
 Энди қандай бўлар, деди бу шунқор.
 Унга шуидай сўз айтади гажақдор:
 — Отнинг тизгинини тортманг муқаррар,
 Буни дамга ололмайди аждаҳор,
 Омон-асон ўтиб кетар бу тулпор.
 Бу тулпор ҳам у тулпорман баробар,
 Юганин қўйиб ташланг жиловдор.
 Яшиндай бўп оқар шунда Бўзтулпор.
 Етолмайди дамга тортеа аждаҳор.
 Бўзтулпор жонини сотди,
 Заргар қилар гайратди,
 Тикланиб ўрга етди.
 Кечами билмайди кундуз,
 Йўл тортади гаргарман ойимқиз.
 Шундай чоғиб, яшиндай бўб оқади,
 Бўзтулпор жонини қийнаб қочади.
 Заргар билан Тиллақиз нари
 Биров-бировига қараб боқади.
 Кетиб боради, «чув-ҳа», дейишиб,
 Тулпор чоғанига ақли шошиб,
 Заргарбек сўрайди суйган ёридан.
 Тағи ҳам кетмайик йўлдан адашиб.
 Заргарбекка Тиллақиз ойим сўйлайди:
 «Бу йўл, бир йўл, бошқа йўл йўқ», — деди
 Тулпор боради йўл бошлаб,
 Чоғганда аждаҳордай вишиллаб,
 Қистаб борар Бўзтулпори,
 Ерни босганда воренллаб.
 Тулпор боради арқираб,
 Отган ўқдайини зирқираб.
 Яшин ташлаб иргиганди,
 Тоғнинг тошлари тирқираб.
 Бораётир йўлни бошлаб,
 Заргарбекнинг кўнглини хушлаб,
 Тиллақизини маҳкам ушлаб,
 Боради тулпор кини-кишлаб,
 Бу бекларнинг кўнглини хушлаб.
 Отган ўқдайини зариллаб,
 Бораётир Тиллақизи,
 Бадаллари шириллаб.
 Ўзини босиб тўхтатолмай,
 Юраклари зириллаб.
 Кўклам тоғи девга тўлиб,

Бедовнинг аргигаңига
 Ҳар дараси ларзон уриб,
 Гурсиллаб боради Бўзтулпор.
 Қоронғиликнинг огзида,
 Кўриңди ёруғ дунё юзи.
 Хуррам бўлди шоҳнинг қизи.
 Оқдев шоҳнинг бу ёлғизи,
 Заргарбекнинг жоду кўзи,
 Балки огзидаги сўзи,
 Жуда яхши, Ҳозик ўзи,
 Куйдиргаңдир Заргарбекни
 Қилигимаң аниң нози.
 Юрса беллари буралиб.
 Заргарбекнинг ақли олиб,
 Шундай санам бир қаради,
 Қоронғи дунё ёруғ бўлиб.
 Ёруғ дунёни кўради,
 Заргарбекдан бул сўради:
 — Ёруғ дунёга чиқдиңг, — деди,
 Хафа бўлмай, ўйнаб-кулиб,
 Ёруғ дунёни кўрайиң.
 Хафа бўлман, Заргарбек,
 Қаландарман Авазхонга етишдик,
 Омон бўлсак буларман энди топишдик,
 Малика билан кўришдик,
 Эсон-омон бўлсак бизлар шунда,
 Ота-онамиз билан топишдик, —

деб қоронғи ердан чиқиб, шундай ёруғ дунёга Шозаргар қаради. Қараса, Шоқаландар Малика билан бояги ўзиниңг тилаб олган чашмасиниңг олдида турибди. Буни кўриб димоғи чоғ бўлди. Лекин Авазхонни кўрмади. Қоратулпор ҳам шу ерда — чашманиңг лабида бойлогли турибди. Буни узоқдан кўриб, худога шукур қилди. Авазхонниңг йўқлигига бир мунча хафа бўлиб келаётир. Лекин Авазхонниңг қўйиб кетган икки жўрасидан ҳам хабар йўқ, отлари ҳам йўқ. Заргарбек ҳайрон қолиб келаётиб эди, бир вақти Бўзтулпорниңг кўзи Қоратулпорга тушиб, гулдираб кишнаб юборди. Худди ер қимирлаб, осмон ёрилгандай бўлиб кетди. Буниңг товущини Қоратулпор эшитиб, бир кишнади. Нимкала тўп хотинлар бўғоз бўлган бўлса, боласини ташлаб қўядигандай, Кўкламтоғи ларзон уриб кетди. Икки тулпор бир-бири билан кишнаша берди.

Шунда Тиллақизиниңг келаётганини Малика пари кўриб, Тиллақизга қараб, мийигидан кулиб, табассум қилиб: «Эй

шўрли дўстим, шумсишибгина юриб эдинг, бу кунда сен шўрли мендан ҳам ўхшалиб, созланиб келаётганга ўхшайсан», — деб узоқдан кўргандан бу Тиллақизнинг аҳволини Малика пари билиб, ўзига тўппа-тўғри айта олмай, ичидан билиб келсин, деб йўлига қараб турди.

Ана шунда куйиб-пишиб, пишнаб, чарчаб-ҳориб Шозаргар билан Тиллақиз ойим Шоқаландар билан Малика айёр парининг олдига етиб келди. Буларнинг келаётганини Шоқаландар кўриб: «Менинг чўлдаги ғариб йўлдошим келаётир», — деб ўрнидан туриб, шу замонда Заргарбек отдан тушиб, Қаландарбек билан кўришди. Малика ҳам ўрнидан туриб, Тиллақиз олдига келиб, тулпор отдан тушириб олди:

Жуда сиз ҳам шунгит бўлиб,
Бўзтулпорни мингашиб,
Бўладиган ишни билиб,
Қани энди билганингиз,
Заргардан қутулганингиз,
Қани бизни мазах қилиб,
Қанизакка кулганингиз,
Қани сизнинг шунгит бўлиб,
Эл ичида қолганингиз,
Заргарбек чапгига тушиб,
Биздан ёмон бўлганингиз.
Кулишиб, ўйнашиб, кўришиб, сўрашиб қолди.
Бизлар бунда омон келган,
Сизга танҳо қолган султон,
Мен шундайин гумон қилдим,
Бирор кеча ўйнаб-кулган,
Сизни билганидай қилган,
Олиб келган Заргар султон.

Бу гапнинг устига Авазжон етиб келди. Ана шунда Авазжон Заргарни кўриб, кўнгли тўлиб, вақти зиёда хуш бўлиб, отдан тушиб, икки подшо билан кўришиб-сўрашиб, топишиб, бир-бирини «ҳорманг-бор бўлинг» дейишганда, Шоқаландар Авазжондан: — Бирга келган мерган жўраларингиздан хабар борми? — деб мерганларни сўраб айтган сўзи:

Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулдингми,
Норкесар олмосни белга чалдингми,
Сўзимни эшитгин, Авазжон,
Бирга келган мерганларни билдингми?
Ғиротингга аччиқ қамчи чалдингми,
Хар тарафни сўраб, назар қилдингми,
Девларнинг ҳам манзилини кўрдингми,

Мерганларнинг хабарини билдингми?
Ҳеч кимсадан сўрамайин юрдингми,
Мерган деб юрдингми тингсалиб қараб,
Ҳеч кимдан сўрамай, бекор юрдингми,
Меҳнат тортиб бирга келган, Авазхон,
Мерганларнинг хабарини биядингми,
Ё бўлмаса, бекорига юрдингми?

Авазхон Шоқаландардан бу сўзни эшитиб, Қаландарга қараб бир сўз деди:

Мен топмадим мерганларнинг тўрасин,
Кўп ахтардим Кўкламтоғнинг дарасин,
Энди топмай кела бердим дарани,
Ахтариб, кўрмадим мерганларнинг қорасин.
Ўлмасак бир кун Чамбил борамиз,
Ўғил-қизи йиглаб чиқса олдимга,
Билмай қолдим, қандай жавоб берармиз.
Ёқамни чок этиб, йиғларман фарёд.
Йиқилсин, бузилсин ул чархи ношод,
Ҳайф, навжувоилар — қомати шамшод,
Бўлган ўхшар мерганларга қиёмат,
Бўлганга ўхшайди турли аломат,
Кўп қарадим Кўкламтоғнинг дарасин,
Қолган йўқдир бу девлардан саломат.
Ҳазон бўлиб боғда гуллар сўлгандир,
Ажал етиб поймонаси тўлгандир,
Ё гафлатда девга дучор бўлгандир,
Девларнинг чашида улар ўлгандир.
Ҳарчандки изладим тоғнинг дарасин,
Билолмадим Асад, Шодмон тўрасин,
Кўп ерларни мен ахтардим от қувиб,
Ҳеч кўрмадим Асад, Шодмон қорасин.
Бобо, эшит, Авазхоннинг сўзини,
Ҳар тарафга термулиб шундай қарадим,
Тополмадим мерганларнинг изини,
Дев егандир мерганларнинг ўзини,
Етим-есир қилган ўғил-қизини
Кўзидан тўккандир селоб ёшини.
Дев егандир мерганларнинг гўшини,
Ўлжа қил олгандир асини қушини.

Шунда Авазхон: — Эй Шоқаландар, мен туновги кундан бери Ғиркўк отимни миниб, Кўкламтоғнинг уч юз олтмиш дарасининг ҳамма ерини қарадим. Лекин захар қотган

сувларнинг тарафига девлардан кўрқиб бора олмадим. Девлар жуда кўп экан. Кўкламтоғнинг у ёғидан бу ёғи етмиш йиллик йўл бўлса, буни қандай қилиб қараб бас келиб бўлади. Мен шу вақтгача юз олтмиш дарани қараб ахтардим. Ҳеч бир ному нишон топа олмадим. Ўзим кўп чарчадим, ҳам Маликани кўзим қиймай, мерганлар ўлса ўлар, қолса қолар, ҳар нима тақдирдаги бўлар, деб қайтиб келдим, ҳеч бир дараги йўқ,— деди.

Шоқаландар:— Ундай бўлса, бу ёмон бўлибди, ўлигини ё тиригини билмоғимиз лозим эди,— деди. Ана шундай қилиб Шоқаландар, Авазхон, Шозаргар, Малика айёр паризод, Тиллақиз паризод, Фиркўк — булар тўп бўлиб шу чашманинг олдида турди. Бекларнинг мерганлар учун жуда хаёллари қочган эди. Буларни шу ерда шундай ўтқизиб турайик. Эндиги гапни бу ёқдаги шоҳнинг элчиларидан эшитинг.

Оқдев шоҳнинг учиб юрадиган элчилари осмонда учиб юриб, ердаги одамзодни кўриб, Малика нари билан Тиллақизни бу уч ўғлон билан ҳамроҳ кўриб, қайтиб бориб кўрган ишларини Оқдевшоҳга билдириб, элчи девлар бир сўз деб турибди:

Аё, шоҳим, сизга дейман сўзимни,
Малика билан кўрдим қизингни.
Маликаман ҳамроҳ икки қаландар,
Тиллақизман бешов бўлган муқаррар,
Билмам қайдан келди ундай зўрабор,
Бу ишлардан сендай шоҳим беҳабар.
Ҳазил билма, шоҳим, айтган сўзимди,
Олиб келибди сенинг Тиллақизингни,
Ғайрат билан қон тўкишмоқ лозимди (р),
Англаб билгин менинг айтган сўзимди.
Одамзод қадами бунда старми,
Уч одамзод иш кўрсатиб кетарми,
Ҳар қайсимиз гуруллашган аждаҳор,
Одамзодман қон тўкишмоқ даркор,
Ул чапгалдан озод бўлсин парилар.
От ўйпатиб, лашкар тортиб борайик,
Кўрмаган қунларни анга солайик,
Тўтидай бўб қафасдаги қизингни,
Юринг шоҳим ажиратиб келайик.
Сабил бўлибди ўсган жойи-кирдикор,
Балки чўл бўб қобди Торкистон шаҳар,
Торкистоннинг ободи Тиллақиз, Малика айёр,
Қаландар чапгалига бўлибди дучор,

Бориб энди қон тўкишмоғимиз даркор,
Ул қафасдан озод бўлсин парилар.
Дод айласа эшитмагин сўзини,
Телмуртирар паризодлар кўзини,
Чашманинг олдида ўлтирур улар
Кўриб келдим сендай шоҳнинг қизини,
Тиллақизининг ойдай ёруғ юзини.
— Ундай бўлса отлана бер, лашкарлар,
Ҳайда лашкарингни, байроқ-туғдорлар,
Энди майдон бўлсин, қонлар тўкишинг,
Ев-яроғинг кийиб олгин, сардорлар!
Қорни очин хўрак бериб тўқлади,
Етган лашкар милтиқларин ўқлади,
Энди кўринг, Окдевшоҳнинг лашкари,
Урушга барини чоппа-чоқлади.
От чопилар баланд тоғнинг пастига,
Девлар тушган уч одамнинг қасдига,
Жур-ҳа, жур,— деб борди кўп девлар,
Саф-саф бўлди Кўкламтоғнинг устига.
Девларнинг губори оламини тутди,
Кўкламтоғ устида девлар саф тортди,
Пар-парлатиб қарнай тортиб кўп девлар,
Одамзод устига урушга етди.
Шоқаландар энди қилди ғайратни,
Туриб минди асл тулпор Ғиротни,
Тоғ устида саф-саф турган девларга
Шоқаландар ҳайбатини кўрсатди.
Шозаргар ҳам энди белини бойлади,
Бу ҳам туриб Бўзтулпорни шайлади,
Ғайрат билан миниб отнинг белига,
Шозаргар девларга талаб айлади.
Девлар келган неча тоғлардан оша,
Окдев кетган ёнар ўтга туташа,
Шоқаландар, Заргар кирсин саваша,
Аважон, ўтириб қилгин томоша.
Икки полвон шу майдонга киради,
Аждаҳордай иккови ишқиради,
Талаб қилиб адади йўқ девларга,
Боз Аваздан оқ фотиҳа сўради.
Дуо олиб Авазхондай ўғлондан,
Худо деб иккови жангга киради.
Дуо қилди Аваз полвон аждаҳор:
— Мададкоринг бўлсин ғойиб эронлар,
Бор энди топширдим яратган ҳаққа,
Худо ёринг бўлсин, оллоҳу акбар!

Оламни кишт ўзган етти қаландар,
Ўн икки имом, чилтан бўлсин жиловдор,
Бу девлардан асло қўрқманг, ёронлар,
Жавоб бердим от қўйинг, Шоқаландар,
Девларни аяманг, ўлдириг, Заргар,
Боринг энди уруш бўлди, туриш йўк,
От қўйинглар, энди жавоб, оллоху акбар!
Тил билмасга жазо, деди,
Кел нияти газо, деди,
Наъра тортиб Шоқаландар,
Алию Муртозо, деди.
Сизлар девнинг эли, деди,
Ўнги билан сўли, деди.
Шозаргарман Шоқаландар,
Ё, Муртозо, Али, деди.
Ҳақни ёд этибди дам-бадам,
Ўзинг қил деб лутфи карам.
Шозаргарман Шоқаландар
Сермайди мисли Рустам.
Қўй девлар саф тутиб келиб ётир,
Талабгор деб қичқиради бул ботир,
Бул иккови талабгор деб қичқириб,
Терак япрогидай титрайди кофир.
Томоша қил Шоқаландар ишини,
Қўзга илмай тоғни босган кишини,
Томоша қинг Заргар билан Қаландар,
Баб-баробар қўйди отнинг бошини.
Буни кўрган тоғнинг ақли шошади,
Икки полвон бирдай бўб савашади,
Қириб девни икки бирдай аждаҳор,
Аралашиб дарёдай бўб тошади.
Қочмоққа қўймайди икки аждаҳор,
Анов қочди, олдини ол, дейшади.
Энди кўринг Шоқаландар қаллобди.
Миниб олди назаркарда Гиротди.
Нечовни ушлади, осмонга отди.
Зўр девларни томошага қаратди,
Кел-ҳа, кел, деб Гиркўк отни ўйнатди,
Не девларнинг зардасини қайнатди,
Бир оралаб ўтиб кетса Гиркўк от
Нечовининг калласини об кетди.
Бир ёқдан Шозаргар жонин сотади,
Қўлига илинса силтаб атади,
Қандай девни келиб урса Шозаргар,
Қимирламай урган ерда ётади.

Ким кўндаланг бўлса икки аждарга,
Ҳаяллатмай ерман яксон этади.
Ҳар сифатли бўлиб олса икки аждар,
Уюрсимон қириб-жўйиб ўтади.
Ўочганлари қутулмайди девларнинг
Ғиркўк тулпор қадалганга этади,
Ўиличин ўйнатиб икки аждаҳор,
Ким ёндашса, икки бўлиб ўтади,
Икки ботир тушиб опти ўртага,
Лямай девларни хўп майда этади.
Савдо солди Оқдевшоҳнинг бошига,
Ҳеч дев келолмайди булар қошига,
Ҳамма қойил бўлар қилган ишига.
Шунча дев столмай икки кишига.
Етиб солиб ҳар девнинг бошига,
Бошларини тушириб ёнбошига.
Икки ботир от қўйди,
Қассоб бўб девни сўйди,
Гаров қилиб иккови,
Санамоқ бўб калла қўйди.
Иккови ҳам ёш ботир,
Шунча девга ажал бўп,
Шунча девга кеп етди.
Вой-войлади қўрқоқлари,
Бари деви йигиб девни,
Қоч-қоч дейиб бақиради.
Мана ёқдан келиб қўйди,
Бола экан иккови,
Баб-баробар бўлиб қўйди.
Ана ёққа қаранглар.
Катта сафни олиб қўйди.
Зўринг бўлса ана у,
Қарагин, агнаб қўйди.
Туғ ушлаган зўр бўлса,
Унинг жойин олиб қўйди.
Дев булардан қолмайди,
Боймоқ деви ҳам жолмайди,
Дим чарчамас баччагар,
Сира булар толмайди,
Оқдевшоҳнинг лашкари,
У ҳам баробар бўлмайди.
Ана унисига қарагин,
Девни писанд қилмайди,
Мана буниси ҳам бало-ку,
Девни кўзига илмайди,

Селдай бўлиб келади,
Паст-баландни билмайди.
Энди кўрнинг Окдевини
Зор йиглайди, кулмайди.
Тиллақизинг кетган-ку,
Энди қайтиб келмайди.
Бунда бариш қирилдинг,
Ҳеч ким омон қолмайди,
Сенми девнинг ботирини,
Олдин десанг бўлмайди.
Шоқаландар уринди,
Томошани кўр энди,
Бир худога сиғиниб,
Ўзинг обрўй бер энди,
Нодон девнинг кўзига
Биттаси минг кўринди.
Заргар қилди хурушди,
Энди кўрнинг урушди,
Шунча девга иккови,
Ур-ха, ур, деб суришди.
Ялангочлаб олибди,
Иккови ҳам қиличди,
Бир силтаса кесади,
Адади йўқ кўп бошди.
Кўрқиб қолибди кўп девлар,
Бари энди чувлашди.
Шоқаландар ишқириб,
Аждар бўлиб аралашди,
Шозаргар ҳам шердай бўб,
Бир ёқдан ҳамдамлашди,
Бундай зўрни кўрмаган
Девларнинг ақли шошди.
Золим девнинг ўлиги
Тоғда қанордай шишди,
Аҳмоқ девлар калласи
Балаиддан юмалашди.
Ана ўлим келди, деб
Кўрқоғи тура қочди.
Икки ботир девларнинг
Энди уйқусин очди.
Икки тулпор шу тоғда
Чачасидан қон кечди.
Шоқаландар, Шозаргар
Қилди танги савашди.
Қиргинидан буларнинг

Қараган кўз қамашди.
Девлар келар қамалаб,
Урамиз деб чамалаб,
Яқинлашса буларга,
Қолаётир думалаб.
Писиб юрар нечовлар,
Кўрмаси, деб паналаб,
Нечовлари вой-войлаб,
Итдай бўлиб айқайлаб,
Бораётир иккови,
Жундай қилиб савалаб,
Девлар қаргаб йинглайди,
Қора ерни тўбалаб¹.
Шоқаландар оралаб,
Ёмонрогин яралаб,
Бошин узиб боради
Полвоини саралаб,
Зўр, мап-мап не девлар
Қочиб юрар мўралаб,
Неча девлар ўлдик деб,
Тоғнинг тошин паналаб,
Қириб кетиб боради,
Жанақ² ерман паналаб.
Заргар маст бўб боради,
Ким йўлиқса қиради.
Иккови ҳам чин ботир,
Бир-биридай саради.
Аямаси девларни,
Хўп майда қип қиради,
Ҳеч ким бўлмас баробар,
Шердай бўлиб боради.
Ким йўлиқса қўлига,
Ерга тоблаб уради.
Қайси девни ушласа,
Ўлдим деб қичқиради.
Нечовлари эмаклаб,
Сойга қочиб боради.
Қочмаса ҳам қўймайди,
Бу ҳам етиб уради.
Қўлида бор қиличи,
Қайтиб³ қочмай туради.
Таёқ-маёқ бўлмаса,

¹ Топкилаб.

² Ен ер, қия ер.

³ Қандай қилиб.

Қилич билан уради,
Калласини юлиб об,
Чопиб кетиб боради.
Бул Аваздай баҳодир,
Кўп қизиқни кўради.
«Кўрдингми?» — деб Авазга
Булар шовқин беради.

Ана шунда Авазжон, Малика айёр, Тиллақиз — учови чашманинг лабида ўтирар эди, олдида Қоратулпор бойлоглик эди, устига Шозаргар билан Шоқаландар чиқиб келди. Чашмадан сувлаб, чечиниб, шамоллаб ўтирди.

Шоқаландар Заргарга қараб айтди:— Сен билан менинг икковимизга яна тагин бир хизмат бор, уни сен билмайсан, мен сенга билдирайин. Асад, Шодмон ва сизларни шу чашманинг лабида қўйиб, Боймоқ девнинг манзилига бориб эдим. Шунда Боймоқ девнинг қўлида шахри Зебит элининг подшобаччасини кўриб эдим. Унинг билан сўрашиб, танишиб, шунини Боймоқ девга жонсиз¹ қилиб эдим.

«Шу шахарни олиб, Маликани қўлимизга олсак, шу девнинг қўлидан ажратиб оламан», — деб эдим. Шу Зебит шахрининг шахзодасини ажратиб олиб кетмоғимиз даркор. Ун саккиз минг лак лашкар билан келган экан. Ҳамма одамларини ўлдириб, ёлғиз шахзоданинг ўзи қолган экан. Бунда ғарибу гўристон бўлиб кетмасин. У вақтда айтган эдим: «Девлардан сўраб, Маликага борадиган йўлни кўрсатдирсанг, сени ота-энангга омон-эсон олиб бориб қўяман», — деб ваъда қилган эдим. Ваъдамиз ёлғон бўлмасин, энди бориб шунини ажратиб олиб келайик.

Бу қаландарлар бу маслаҳатда эди. Боймоқ девнинг манзилининг олдини кўп лашкарлар олган эди. Ўлгани ўлган, қолгани қолган эди. Боймоқ девнинг лашкарлари, Оқдевшонинг лашкарлари, Қосимшоҳнинг лашкарлари — ҳаммасидан жам бўлиб шу ерда ётган эди. Лекин осмонда учиб юрадиган айёр, жодугар, сеҳргар, девлар буларнинг мажлисида йўқ. Улар ҳам «нима гап бўлар экан», деб узоқдан буларга қараб ўтириб эди. Бу девлар — ҳаммалари шу ажносда турди. Ана энди, қаландарлардан эшиттиг. Қаландарлар шунда, уруш асбобларини, кескир ханжарларини олиб, Авазжонга айтди:— Эй болам, бизлар яна бир ерга борамиз, шунда борганда, уруш бўлиб қолса ҳам ажаб эмас. Сенинг бизлар билан ишинг бўлмасин. Сен энди Малика айёрга, Тиллақизга, Қоратулпорга эҳтиёт бўл. Бу девлар сенга бирор кулфат бермасин. Булар индамаган билан осмонда учиб юрадиган айёр, жодугарлардан эҳтиёт бўл! Тагин яна бу

¹ Жосус.

девларнинг бирови сенга душманлик қилиб, кўлингдан Маликани ё Тиллақизни, ё Қоратулпорни олиб қочиб кетмасин. Ухлаб ётиб қолма, уйку яхши иш бўлмайди. Бу турган Малика, Қоратулпор сеники. Сен буларга аҳтиёт бўл! — деб уруш яроғини ғамлаб, кескир исфиҳонни қўлига олиб, белини маҳкам бойлаб, Шоқаландар Ғиркўк отни, Шозаргар Бўзтулпорни миниб, девларга қараб «кел-ҳа, кел» деб бора берди.

Шунда девлар Қаландар шоҳ, Шозаргарнинг келаётганини кўриб, уруш асбобини созлаб, саф-саф бўлиб, яқинлаб қараб тура берди. Шоқаландар: «Ғиркўк от урушга устади, бошқа отлар қастади», — деб отланиб, яқинлаб бора берди. Буларни девлар кўриб, Оқдевшоҳ газоланиб қаландарларга гапиради:

Қаландарлар, кел-ҳа, деди,
Келиб уруш кўр-ҳа, деди,
Кел майдонга, жур-ҳа, деди,
Кел майдонга, қаландарлар,
Урушимни кўр-ҳа, деди,
Қазонг етса ўл-ҳа, деди,
Икки беклар, урушамиз,
Жовлик девлар кел-ҳа, деди,
Уруш қилсанг кел-ҳа, деди,
Ажал етса ўл-ҳа, деди,
Бизлар билан уруш бошлаб,
Кўрмагани кўр-ҳа, деди.
Арқираган эрдай бўлиб,
Тогда ақирган шердай бўлиб,
Борди девларнинг устига,
Иккови ҳам бирдай бўлиб,
Оғзидан кўниги оқиб,
Маст бўлган шердай бўлиб,
Девларга қараб боради,
Чанқаб ётган нордай бўлиб.
Оқдевшоҳ дарғазаб бўлиб.
Шу замон тулпор миниб,
Чув, деб тулпорга қамчи уриб,
Қаландар қошига яқинлаб етди.
- Ҳолинг билмай бу майдонга келибсан
Ночор кўп лашкарни побуд қилибсан
Ажал ҳайдаб менга дучор бўлибсан!
Оқдевшоҳ ҳайбати оламни тутди,
Зўр дев эди, ўтдай туташиб кетди,
Қаландарга бадбахт қўлни узатди
Қаландар узалиб белидан тутди.

Бошдан айлантириб осмонга отди,
 Ҳавода кўрнмай ул дев кетди.
 Қаландар зарбидан Ғиркўк букилди,
 Дев келиб ҳаводан ерга йиқилди.
 Дўстуман бўлиб йиқилди,
 Жони оззига тиқилди,
 Улиб пора-пора бўлди,
 Юраги садпора бўлди.
 Окдевшоҳнинг ўлганин кўриб у лашкар,
 Қаландардан жон қутилмас, ёронлар,
 Бундай бало билмам қайдан келади,
 Бунга дучор бўлган жонзод ўлади.
 Остида ўйнатган араби тулпор,
 Лак-лак душман бўлолмайдн баробар,
 Ҳеч ким билмас бу қаландар ишини,
 Душман бўлса кесар анинг бошини.
 Рустамдай бўб иш кўрсатиб кўради,
 Ким рўпара бўлса, тайин ўлади,
 Кимнинг ажали етса шунда боради,
 Устимизга келган шундай қаландар,
 Ул жўраси ҳам шунинг билан баробар,
 Хоҳи тургин, хоҳи қочгин, эй девлар.
 Бошида бор экан жига давлати,
 Урушли кун Рустамча бор ғайрати.
 Биз билмаймиз қай шаҳарнинг бекзоди.
 От ўйнатиб Кўклам тоғда турибди.
 Шу қаландар қасдимизга келибди.
 Яқинлаб етишар турган қаландар,
 Агар наъра тортса у зўрабор,
 Юраги ёрилиб ўлар кўп девлар,
 Лак-лак бўлса, бўлолмайдн баробар,
 Ҳар ким дучор бўлса муқаррар.
 Буни айтиб йиғлади барча девлар,
 Беэга қолди Торкистон шаҳар.
 Қаландардан жон қутулмас, ёронлар,
 Қараб турар нарироқда Шоқаландар.
 Бу сўзларини девлар шундай айтади,
 Бир нечаси орқасига қайтади.
 Бу сўзни эшитиб шундай қаландар,
 Халилуллоҳ, дейди, оллоҳу акбар.
 Иккови от кўйди девга баробар,
 Майдонда кимлар ўлади, ким қолар,
 Бу сўзни айтар Шоқаландар.
 Менга ҳамроҳ Шоҳизаргар.
 Бу бекларнинг зарбин кўриб,

Дуриллаб қочади девлар.
Кўн девларнинг ақлини олиб,
Чопараста қилич солиб,
Қаландарлар қиришга толиб,
Мурда деган каш-каш бўлиб,
Ўликка сойлари тўлиб.
Урушмоққа беклар толиб.
Кўзидан тўкади ёшди,
Девлар билан кўн савашди,
Чопараста кесиб бошди,
Бир неча бир қўрқоқ девлар
Паналаб ҳар ёққа қочди.
Ботирлари гуруллашди,
Қўрқоқлари ақли шошди.
Заргар билан Шоқаландар,
Девлар билан кўп савашди.
Пўлат билан қирди девни,
Кескир ханжарини урди,
Ялангочлаб қилич солди.
Бедовларга қамчи чолиб,
Кўн девларнинг ақлини олиб,
Чопараста қилич солиб,
Кўкламтоғда ўлик деган,
Жийилиб қолди бовдай' бўлиб.
Зўр деган девлар йиқилиб қолди,
Икки бути товдай бўлиб.
От чопади алвон-алвон,
Бандам десин қодир мавлон,
Қирғин қилди қаландархон,
Зарбин кўриб йиғлашади.
Бу девлардан келган душман
Тоғ аскарин чалсин туман,
Бу девларга бермай омон,
Мисли қилди охир замон,
Қаландарнинг ғайратидан
Ўлиб кетди қанча душман.
Қаландар зарбини кўриб,
Бекорига ўлди девлар,
Қаландарман тараф бўлиб.
Остида ўйнайди тулпор,
Худо, деди Шоҳизаргар,
Анга ҳамроҳ Шоқаландар,

Богдай.

Раббим, дейди, қилич сермар,
Қилич-сермаса, қалаңдар,
Ҳар тарафда думалаб қолди,
Саф-саф турган неча девлар.
Хон қалаңдар саваш қилиб,
Ҳар тарафга-хабар қилиб,
Ҳар шаҳардан лашкар келиб,
Қирган билан озаймайди,
Девларга келиб қўшилиб.
Шундай қиргин бўлди қизик.
Девларнинг орқаси ёзик.
Қалаңдарлар қилар ишни,
Девларга қилади босик.
Шундай катта уруш бўлди,
Майдонда яхши туриш бўлди,
Девлар билан қалаңдарлар
Ажаб қиргин суриш бўлди.
Қалаңдарлар жондан кечиб,
Кўп девларни қираётир,
Нечасига кафан бичиб,
Бир нечаси йиғлаб қочиб,
Қалаңдарлар туриш қилди,
Қиличидан қонни сочиб.
Бу сўзни айтар қалаңдар:
— Учираса ёрнинг марди,
Кўзга дари пойи гарди,
Бизлар бир юртнинг жўмарди,
Қирмаганлар номард бўлсин.
Учираса ёри қобил,
Ҳар маҳал ваъдадан топил,
Майдонли қун пўлат довул
Туймаганлар номард бўлсин.
Йигит пири Ҳазрати Довуд.
Оқ кировка, олтин совут
Киймаганлар номард бўлсин.
Бу девларнинг ўлигини
Уймаганлар номард бўлсин.
Олмосидан қирмиз қонни
Қуймаганлар номард бўлсин.
Бу сўзларни айтар ўғлон,
Дафта-дафта бўлиб душман.
От қўйиб душман устига
Қарамай баланд-пастига,
Қон тўкилиб шу замонда,
Кўкламтоғининг устига,

Келган девларнинг қасдига
Қилич келиб алаб-ялаб,
Истар кўнгил қилар талаб,
Олтин коса, гулгун шароб,
Ичилиб майдон устинда.
Асби қуши не бедовлар
Қутулди майдон ичинда.
Тор биқинли қазоқилар
Тутилди майдон ичинда.
Қанча девлар ўлжа бўлиб,
Хон Қаландар қиргин солиб,
Бош кесар майдон ичинда.
Кўздан оқар кўзнинг ёши,
Кесилар душманиннг боши,
Шулдир Қаландарининг иши,
Бош кесар майдон ичинда.
Ўнги-сўлни олиб туман,
Кўп девларга охир замон.
Кўп девларни тўплаб олди.
Тўш-тўшидан қилич солди.
Ғайрат қилади Қаландар.
Қочма деди Шозаргар.
Ғиркўкотга қамчи чотиб,
Қочганиннг устига етиб,
Бошин кесар ўмганлатиб,
Бедовлар мурдани босиб,
Дев ўлиги этдай сасиб.
Гапиролмай қўрқоқ девлар,
Пана ерда юрар писиб.
Гап келмас девининг тилига,
Душмаң бўлган зўрнинг қўлига,
Етолмайди мазгилига.
Иш кўрсатди Шоқаландар,
Ғариб ўлди неча девлар,
Бўлолмади қаландарга баробар,
Қаландарни кўрган вақтда,
Чувлаб йиғлаб қолган девлар.
Қарамай баланд-пастига,
Шул сифатда қиргин қилиб,
Борди Боймоқ дев устига.
Боймоқ дев ҳам қаландарни кўргандир,
Неча марта урушида бўлгандир.
— Келган экан буида қайсар қаландар
Жон қутулмас, қоча бергин, шўр¹ девлар.

Илгари кўрганман бунинг ишини,
Балаид ерда туриб кўрдим савашини,
Шуида кесди ўн лак девнинг бошини,
Қилди шунда Алнинг савашини,
Шунда кўрдим қолдирлар ишини.
Дучор бўлсанг, омон топмайсан, девлар,
Ўз бошинг қутқариб қоча бергин; укагар,
Бу сўзларни айтиб Боймоқ дев,
Етмиш минг лашкари билан жўнади.
Бизлар эдик Қосимшоҳга хизматкор,
Гузар солиб бунда келибди қаландар,
Бунда турсанг, тайини ўласан, девлар.
Боймоқ дев кетди-ку бошини олиб,
Етмиш минг девни ҳамроҳ қилиб,
Кетди булар ўз бошини қутқариб,
Қаландар шундайин ғайратни қилиб,
Қистаб, қимтиб Қосимшоҳга отқариб,
Қосимшоҳ лашкари турар жам бўлиб.
Тортинмай от кўйди шердайин қайсар,
Иккови ҳам, кўринг, мисли аждаҳор,
Зарбидан титрайди шунда бу девлар.
Девларнинг ақли шошиб,
Юрар йўлидан аданиб,
Йиғилди бирдай лоловлашиб,
Девларнинг бошини кесиб,
Борди-ку, устига босиб,
Душманлар ўлиги сасиб.
Заргарбек юриб савашди,
Кўп девларнинг ақли шошди.
Қаллалар каптардай учди
Қўлга олганди қиличди,
Чапараста кесиб бошди,
Бир тарафдан Шоқаландар,
Бир тарафдан Шохизаргар
Девлар билан кўп савашди.
Сулатди говдадан лошди,
Бу девларнинг ақли тошди,
Ўликка қўз қамашди,
Кам юраги аланглашди,
Девларга қилди савашди,
Уйиб ташлади-ку лошди,
Бунда девлар кўп йиглашди,
Бир нечасин ақли шошди,
Бир нечаси писиб қочди.
Беҳад девлар бунда ўлиб,

Кўкламтогда саваш бўлиб,
 Хар дара мурдага тўлиб,
 Қон оқар селдай бўлиб,
 Девлар қочар жундай бўлиб.
 Берди девларнинг жазосин,
 Урушда топмай азасин,
 Кўрди қаландар иззасин,
 Сайлаб санчади тозасин,
 Қочиб кетган Боймоқ девнинг
 Бузди қўрғон андазасин.
 Шоқаландар излаб қарар,
 Илгари кўрган шахзодасин.
 Девлар бошин олсам, деди,
 Охирзамон қилсам, деди,
 Бунда турган кўп девларнинг
 Мурдасини уйсам, деди.
 Олмосимдан қирмиз қонни
 Майдоғли кун қўйсам, деди.
 Дев кўлиндаги баччани
 Кўриб тоғиб олсам, деди.
 Манглайимга келган девни
 Қилич билан урсам, деди,
 Жазосини берсам, деди.
 Биронтасин омон қўймай,
 Қора кунни солсам, деди.
 Душман бўлган бу девларни
 Мурдасин хирмон қилсам, деди.
 Бу сўзни айтиб, Шоқаландар,
 Қиргин қилиб Шоҳизаргар,
 Остида ўйнайди тулпор,
 Заргарбекнинг зарбин кўриб,
 Изиллаб йиғлайди девлар.
 Чоңараста кесиб бошди,
 Заргарбек қилди савашди,
 Уйиб ташлади-ку лошди,
 Бир неча дев танҳо чиқиб,
 Заргарбекман бул савашди.
 Ажаллиси кўп ёнашди,
 Ажал ани ботир қилиб,
 Заргарбекка кўп ёнашди.
 Заргарбекдан зарба кўриб,
 Ажал шаробин ичди.
 Бўзтулпорга қамчи уриб,
 Кўп девларни тўплаб олиб,
 Хар тўпига қилич солиб,

Мурда деган қийраб қолиб,
У девларнинг ақли олиб,
Ғайрат қилиб Шоҳизаргар,
Бу девларга қирон солиб.
Ўлик-ўликка айқашиб,
У девларнинг ақли шошиб
Қайсар Заргар қилич солса,
Йиқилар девлар шақирлашиб.
Нега бунда келдик, дейишиб,
Зўрға дучор бўлдик, дейишиб,
Йиғлаётир шўрли девлар,
Ғариб бўлиб ўлдик, дейишиб.
Ҳеч ким келиб ҳолим сўрмай,
Бундан қутилмаймиз ўлмай,
Ажал ҳайдаб биз келибмиз,
Бунинг билан баробар бўлмай,
Девларни чивинча кўрмай,
Бекор аҳмоқ бўлиб келдик,
Биз ҳолимизни билмай.
Ушбу кунда ўлар бўлдик,
Улман¹ қизимизни кўрмай,
Бу Заргарлар бало бўлди,
Кетмайди бизга қиргин солмай.
Бул қўймайди энди бизни,
Битта-яримтани қўймай,
Қутилмаймиз биз булардан,
Буларнинг қўлида ўлмай.
Девлар кўп хастадади (р),
Шоқаландар қилар ғайратди,
Бу девларга қиёматди (р),
Ўзи тулпор — хоназодди,
Қаландар билан Ғироти,
Заргар билан тулпор оти,
Бу тулпорлар жонни сотди,
Кўп девлар ўлиб кетди.
Қаландарлар кесиб бошди,
Бир хил девлар кўп йиғлашди,
Девларнинг ақли шошди,
Қаландарлар кўп савашди,
Булар қирди сонсиз бошди.
Девларга бермай омонни,
Солгандир охир замонни,
Душманга қора туманни,

¹ Уғил билан

Майдонли кун Шоқаландар
Ирғитди Ғиркўк отни,
Чопади Заргар тулпор отни.
Ахтарар шахзодани,
Ўзи нозик, озодани,
Бир навжувон бекзодани,
Шоқаландар ахтаради,
Тополмайин хонзодани.
Юриб-елиб қира берди,
Суриб-қириб кела берди,
Қилич силтаб Шоқаландар,
У девларга сола берди.
Қириб-жўйиб кўп девларни
Жаҳаннамга сола берди.
Билганидай қила берди,
Уст-устига қира берди,
Қуни тўлган ўла берди.
Катта-катта ёмон девни
Қамсаб бошин ола берди.
Ғиротига қамчи чотди,
Қамчи урганда девга етди,
Малика деб жонни сотди,
Кўп девларни Шоқаландар
Қўйдаи қилиб изиллатди.
Қаландар қилди ғайратди,
Қўлга тушган катта девни
Силтаб ҳавога отди.
Бор умри урушда юрган,
Урушнинг тилини билган,
Дев ўлдирмак алифбесин
Ҳазрати Хизир таълим берган,
Малика деб излаб келиб,
Бунда девга дучор бўлган.
Маликани қўлга олган,
Ёмон девлар ўлиб қолган.
Қаландар ишини кўрган,
Кўп девларнинг бошин олган,
Девларга қиёмат қилган.
Ҳамроҳ бўлганди Шозаргар,
Уруш қилган Шоқаландар,
Минган оти жўмардларнинг
Бу дунёда тенгсиз тулпор.
Буларнинг зарбини кўриб,
Тоқат қилолмайди девлар.
Кўринг энди Шоқаландар,

Бўлмайди девлар баробар,
Байдоқ-байдоқ қочар лашкар,
Олдин олиб Шоҳизаргар,
Бу ёқдан қамаб қаландар,
Ҳеч бир ерга қочолмайди,
Саросима бўлди девлар.
Ўртага олиб шердай қайсар,
Саф-саф қилиб қириб ташлар,
Шундай бўлиб ўлди девлар,
Кўп девлар бўлди ярадор,
Қаландарга бўлиб ичор.
Тоғ аскарин чалиб туман,
Ўртага олиб, бермай омон,
Ботирлар одати ёмон,
Қилиб қўйди охир замон.
Шундай бўлди девлар аҳволи,
Турай деса йўқдир ҳоли.
Кўринг энди Фирқўк отни,
Парқинидан кўпик сочиб.
Устидаги хон қаландар
Уруш қилди жондан кечиб.
Урушли девлар бораётир,
Бир хили панадан қочиб.
Кўринг энди қаландарни,
Қиличидан қонни сочиб.
Остидаги минган оти
Чачасидан қонни кечиб.
Шундай беклар уруш қилди,
Етганин найзамаи санчиб.
Қаландарлар қилди савашди,
Беадад кесди-ку тоғда бошди,
Уйиб ташлаганди мурда лошди,
Харба қилиб неча девлар етишди.
Девларнинг бошига қора кун тушди.
Қилич билан бу девларни уради,
Ўлчагандай икки бўлак бўлади.
Бу ишларни қилиб Шоҳиқаландар,
Қиргин қилиб бирга бўлар Шозаргар.
Иргитар майдонда аспн қушини,
Душманларга кўрсатади ишини,
Заргарбек кесганди девнинг бошини,
Сулатиб ташлаган девлар лошини.
Наъра тортиб от қўяди қаландар,
Зарбидан титрашиб бу замон девлар,
Илоҳим курсин Қосимшоҳ қизи,

Бу балога келиб бўлди-ку дучор.
Ҳеч ким бўлмайди экан бунга баробар,
Қаландардан ўлиб кетди кўп девлар,
Ҳолин билмай келиб бўлди-ку дучор,
Сен жонингдан умид узгин, эй девлар,
Сира омон қўймас бизни қаландар,
Шовқин қилиб йиғлай берди кўп девлар.
Бўлибди бу йил замон-а,
Тоғлар кўринмас — туман-а,
Ҳар даралар тўлиб қона,
Қани кўрса, бу жанон-а.
Бу сўзларни айтиб Шоқаландар,
Изиллашиб йиғлар девлар,
Шердай бўлиб Шоҳизаргар.
Ҳар замонда келмади, деб
Аваз билан ул парилар —
Йўлга қарар бек Авазхон.
Заргарбекка кўнгил берган,
Ҳар замонда йўлга қарар.
Тиллақиздайин зулфакдор.
Маҳтал бўлган шунда у ҳам,
Лақаби унинг Малика айёр.
Қаландарлар бўлгай омон,
Парилар қошида туриб,
Ҳар замон йўлга қарар Авазхон.
Тоғларнинг бошини чалганда туман,
Девларга қилди Шоқаландар охир замон,
Сира бермайди девларга омон...
Қочиб улар қайда борар,
Қутила олмай бари ўлар,
Заргар туриб олдин олар,
Қочгани эртароқ ўлар,
Қаландарман Шоҳизаргар
Жуда ҳам ўртага олар,
Девларга ёмон кун бўлар.
Бир хили шовқин қилар,
Ажаллиси шунда ўлар,
Ярадори ўлмай шунда,
Ўлдим, деб зариллаб турар.
Қаландарлар уруш бошлаб,
Бу майдонда кўнгил хушлаб,
Қиличларни яланғочлаб,
Ярадор девлар ёнбошлаб,
Мурдасин устига ташлаб.
Ўлик ўликка айқашиб,

Кўп девларнинг ақли шошиб,
Юрар йўлидан адашиб,
Мурдаларга гажир тушиб,
Қаландарлар тўлиб-тошиб,
Девлар билан кўп савашиб.
Бу беклар қилди гайратди,
Бедовга қамчи чотди,
Ўр келса ўмганлатди,
Арпа келса иргитди,
Ярадори сувлаб ётди,
Ўликлари сасиб кетди,
Қирмиз қонлар оқиб кетди.
Энди бунда ўлдик, дейишиб,
Қочсак омон бўлдик, дейишиб,
Қосимшоҳ ҳам қолган девлар
Қоча бошлар лоловлашиб.
Бедовларга қамчи урди,
Девлар қочиб йўлга кирди.
Қанча аслаҳа-анжомлар,
Ўлжа бўлиб бунда қолди.
Қолган ўлжага қарамай,
Қаландарлар гайрат қилди.
Етганин қиличлаб урди,
Қилич теккан вақтда девлар
Айиқдай бўлиб ақирди,
Булар отга қамчи чалди,
Етганининг бошин олди,
Боши кетган шўрли девлар
Танаси юмалаб қолди.
Бир-бирига қарамайди,
Хол-аҳвол сўрамайди,
Қочиб бораётир девлар,
Яралиси ярамайди.
Қолдим деса қарамайди,
Ярадорни сўрамайди,
Ўлдим деган билан девлар
Келиб ҳолин сўрамайди.
Ҳар қайсиси ўз йўлига
Қарамайди ўнг-сўлига;
Пишнаб чошиб бораётир,
Етолмайди манзилига.
Узоқдадир девнинг жойи,
Қочиб борар Торкистон шойи,
Қувиб борар Заргар шойи...
Шудир қаландарлар иши,

Йўлда қолар девнинг боши,
Сувлаб ётир бу йўлларда
Ярадор девларнинг лоши.
Ҳадсиз экан бу девлар,
Қирган билан адо бўлмайди,
Қўлга тушиб бораётир,
Кўп девлари ўлиб қолди.
Девларга бермади омон,
Буларгадир охир замон.
Бораётир кўзин ёшлаб,
Ярадорлар отдан ташлаб,
Қолайик, деб энди йиглашар,
Ўлдик, деб ерларни муштлаб.
Қаландарлар кўнглин хушлаб,
Девларни тўплаб йўл бошлаб.
Бу девларнинг ақли олиб,
Яқинласа найза солиб.
Найза теккан шўрли девлар,
Ул замон ярадор бўлиб,
Отдан йиқилди чинқираб.
Кўринг Заргарбек ишини,
Қайси девга яқинласа,
Кесар қилич билан бошини.
У девларни тўплаб олди,
Галалаб олдига солди,
Қочқинчи девларнинг олди
Қоронгилик ерга борди,
Ўлдирарди Қосимшоҳни,
Маликанинг ҳурматида
У Қосимшоҳ омон қолди.
Қутулса, қутулсин, деди,
Қувмайик, қутулсин, деди.
Борса-борсин Қосимшоҳ,
Малика ҳурмати, деди.
Маликанинг ҳурматида
Бунда омон қолсин, деди.
Бошқа девлар ўлсин, деди,
Жазосини кўрсин, деди,
Ҳар на бўлса бўлсин, деди.
Малика ўпкалаб юрмасин, деди,
Қосимшоҳ қутулсин, деди,
Ўзга девлар ўлсин, деди,
Жазосини кўрсин, деди.
Қаландарлар зарбини кўриб,
Қочқини Торкистон бориб,

Қаландарларнинг кўзидан
Қочган девлар гойиб бўлиб.
Эшитинг бекнинг ишини,
Сулатиб девлар лошини,
Девлар пана бўб кетган сўнг,
Кейин бурди отнинг бошини.
Кўрсатиб девга ишини,
Ҳеч ким билмай бул дарада
Девларнинг ётган лошини.
Ғиротига қамчи уриб,
Шозаргар ҳамроҳ бўлиб,
Ҳар дара мурдага тўлиб.
Не ярадор девлар ётир,
Айиқдай бўп чиқариб.
Қаландарни яна кўриб,
Ўлдик, деб ярадор девлар,
Қалласини ерга солиб.
Қаландарнинг иши йўқдир,
Бораётир подшо баччани ахтариб.
Айрилиққа бағрини доғлаб,
Боймоқ дев маконини йўқлаб,
Борсам, деб девнинг шаҳрига,
Йўлиқсам зўраборига,
Шўри қисган дев йўлиқар
Шундай қаландарига.
Қарамай баланд-пастига,
Юриб душманнинг қасдига,
Ғиркўк отини ўйшатиб,
Чиққанди тоғнинг устига.
Ҳар тарафга назар солиб,
Боймоқ дев маъзилни кўриб,
Яна Ғиркўк отни миниб,
Шозаргарни ҳамроҳ қилиб,
Қаландарлар бораётир.
Кўкламтоғнинг дараси,
Қараса, мурдага тўлиб.
Излаб энди шаҳзодасин,
Кўрди-ку қўргон-қалъасин,
Боймоқ дев жойинга етиб,
Очиб кирди дарвозасин,
Ахтаради шаҳзодасин,
Девларнинг берар жазосин.

Ана шунда Шоқаландар билан Заргар иккови чопиб-елиб, гайрат қилиб, Кўкламтоғнинг устига — бир катта

чўққига чиқди. Қараса, Боймоқ девнинг макони — кўргони кўришиб турибди. Шоқаландар Шозаргар билан яна отига миниб, ғайрат қилиб, йўлга тушиб бораётган эди, бу тоғнинг у ёғи ҳам ўликка тўлиб қолган экан. Урушнинг кўп бўлганидан қаерда девлар билан уруш қилгани, қайси дарада чопиб юргани Шоқаландарнинг эсидап чиқиб кетган экан. Бўлмаса, девларни қувишиб, шу дараларга ҳам келиб, девларни ўлдириб, бир хилни ярадор қилиб, тагин орқасига қайтиб, кўп қиргинни қилиб кетган экан. ...Шунда Шоқаландар Шозаргар билан иккови чопиб-елиб, бедов отларини қистаб, йўлга кириб, Боймоқ девнинг кўргонига етди.

Шоқаландар билан Шозаргар кўргонга кириб, у ёққа бу ёққа қаради. Бу кўргонда девлардан ҳеч бир нишон-дарак топмади. Шунда икки қаландар Боймоқ девнинг манзилини, аркон-давлатини, кўшқу айвонларини, ҳамма қулфли жойларини ахтариб кўрди. Ҳеч бир нишон кўрмади. Ҳайрон бўлиб қолди. «Бу ёмон дев қайси ерда экан. Осмонга чиқиб кетганми ё мени келади, деб ернинг остига кириб кетганми», — деб жуда хаёли қочиб, қайси ерни ахтариб топарини билмай туриб эди. Шоқаландар бу маконни билади. Шозаргар бу маконнинг кимники эканини билмайди. Шунда, бундай яхши маконни, табладаги тулпор отларни, хазиналарни, кўшқу айвонларни — жамъи аслаҳаларни кўриб, бу қандай девнинг макони экан, — деб Шоқаландардан Шозаргар сўраб, бир сўз деди:

Худо қози, пайгамбарлар нойиби,
Йигитга панд берар отнинг майиби,
Бу манзилни юриб, хоним, қарадик,
Ким бўлади бу манзилнинг сойиби?
Кумушдандир қарчигайнинг жиғаси,
Олтиндандир кировканинг ёқаси,
Сўзимга қулоқ сол, юртнинг тўраси,
Ким бўлади бу манзилнинг эгаси?
Давлатимдан шоли-шолдам ўрайман,
Кеча кўрган тушим кундиз жўрайман,
Гул тарзим саргайиб сенга қарайман,
Бу манзил эгасин сендан сўрайман.
Арзимни эшитгин Чин-мочин шойи,
Мўминни бандам, деди қодир худойи,
Ё девмиди, ё парими, сўрайман,
Бу манзиллар қандай одамнинг жойи.
Хазон бўлмай богда гуллар сўлмаса,
Оллоҳ менинг ақлу ҳушим олмаса,

Сўрамоққа бунда жонзод бўлмаса.
 Мениб бирга юрдик араби тулпор,
 Юришинг билмайди мендай Шозаргар,
 Ахтариб бу манзилни қарайсан,
 Париларми, девларми, нима ишинг бор?
 Ғам билан саргайди гулдайин дийдор,
 Бу ишлардан мендай жўранг беҳабар,
 Агар билсанг, хабар бергин, қаландар,
 Юришинг баёни билсин Шозаргар.
 Ўз юртингда даврон сурган тўрасан,
 Душман кўрсанг, қора кунни соласан,
 Девни кўрсанг, қамсаб бошин оласан,
 Одамзодсиз манзилда нима қиласан,
 Бу ерда сен кимни излаб юрасан?
 Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
 Гулни кўрса маст бўп сайрар булбуллар,
 Одамсиз манзилда сенга нима бор,
 Бундайин саргардон бўлманг, қаландар.
 Чашманинг бўйида қолди парилар.
 Хабар топиб қолмасин-да зўр девлар,
 Ҳоли танг бўлмасин Аваздай шунқор,
 Бу юришинг қандай бўлди, Қаландар,
 Уларнинг ҳолидан бизлар беҳабар.
 Оҳ уриб тўкарман кўздан ёшимни,
 Турибман худога солиб ишимни,
 Девлар олиб кетмасин гул бувишингни,
 Қоронғи қилмасин ёзман қишингни.
 Билмадим мен сенинг бу юришингни.
 Кўп ҳалак бўлиб кимни излаб юрасан,
 Мен биламан, жуда сарсон бўласан,
 Хабар бергин, кимни қараб юрасан?..
 Билмайман жуда ҳам ақлингни олиб,
 Туганмас савдога бошингни солиб,
 Сен юрибсан энди кимни ахтариб?

Ана шунда Қаландаршоҳ: — Сенинг ишинг бўлмасин.
 Ҳали нима биласан, мен нимани ахтариб юргангани кўра-
 сан,— деб Шозаргарга қараб, бир сўз деди:

Излаб топсам ундан кейин биласан,
 Сўрамагин ҳозир, нима қиласан,
 Бекор сўраб ўзинг ҳалак қиласан,
 Излаганин топсам, аниқ биласан.
 Юришимни сен кўнглингга оласан,
 Нега ҳалак бўлдинг, деб изза берасан,

Сўраганинг билдим энди, Шозаргар,
Сенам бизни жуда аҳмоқ биласан.
Бу сўзларни айтди Шоҳиқаландар,
Сўзига уялиб қолди Шозаргар.

Ана шунда Шозаргар Қаландардан бу сўзни эшитиб, Шоқаландардан уялиб қолди. Уялиб, қаландарга гапирмасдан: «Айтса-айтмаса, менинг қилигим қизиқ бўлди. Юрса-ку, ўзим билиб қолар эдим», — деб турди. — Энди отдан тушайик, бу кўшкларининг ҳамма ерини ахтарайик, — деб отдан тушиб, Боймоқ девининг маконидаги ҳамма кўшқу айвонларни, печа хилдаги ичкима-ички жойларни, хазинахоналарни ахтариб кўрди, ҳеч нарсадан хабар топмади, жонзоддан кўрмади. Табладаги тулпор отларни кўрди. Бари эгасиз турибди, девдан нишон йўқ... Шосуца устига чиқиб, у ёқ, бу ёққа қаради. Шозаргар ҳам орқасидан эрганиб юрибди. Шундай қараса, олдидан бир ерда бир зинапоя кўринади. Ул зинапояга борса, эшиги бор. У эшикни очиб ичкари борди. Қараса, бу зинанинг таги жуда катта бир жой экан. Бу Боймоқ дев ўзи учун солдириб қўйган эди. У ёғини, бу ёғини қаради. Қараса, шу мазгилда Маликани ахтариб келган подшобачча юрибди. Подшобачча қаландарларни кўриб, отасини кўргандай бўлиб, югуриб келиб, қаландарларнинг оёғига бошини қўйиб, юраги ёрилгудай бўлиб, додлаб йиглаб: — Менинг отамсиз, энамсиз, қовму қариндошимсиз, — деб ҳар нимани бир нима, деб қолди.

Боймоқ дев «Бу бола одамзоддан бўлади, мабодо бирор ерда мендан айрилиб-ажралиб қолиб, Шоқаландарнинг қўлига тушса, бўлган ҳодисаларни қаландарларга айтар, бизларнинг ишимиздан воқиф бўлиб, бизларга бир катта қиёматни солар, бу бесоқол боламиздан айрилиб қолармиз», — деб бу — ер остидаги маконга яшириб қўйган эди. Бу девларнинг яшириб қўйиб кетганини Қаландарга шаҳзода айтган эди. Шозаргар бу ёш боланинг бундай бўлиб, девларнинг қўлида асирликда юрганини кўриб: — Шаҳзода, қайси шаҳардан бўласан, ўзинг одамзодсан, девнинг қўлида нимага бундай қамалиб турасан? — деб ёш боладан сўради. Шунда Шоқаландар Шозаргарга: — Далага чиқайик, — деди. Учови бирга-бирга настки томдан чиқиб, кўргоннинг шосупасига бориб, яхши либос тўшаклардан чиқариб солди. Унинг устига бу икки қаландар чиқиб ўтирди. Шаҳзода бола девларнинг ҳамма нарсаларини билар эди. Бу икки подшога овқат, дастурхон, ҳар хил таомлардан олиб келиб берди. Булар овқатлардан еб, қорни тўйиб, қовзаниб олди, сувдан ичди. Қаландарларнинг кўнгли тицди. Лекин Шозаргар: «Бу

қандай иш бўлди, булар иккови бундан илгари бир-бировини кўрганмикан, билганмикан, ё бўлмаса, бу бола ўзимизнинг шу юртлардан келганмикан. Қандай бўлса ҳам бу яхши бола экан. Бундай бола подшоликка муносиб бола экан. Бунда нима қилиб юрган экан», — деб кўнглига ҳар нима гаплар келиб, юртини, элини сўраб, бир сўз деди:

Баҳорда очилган боғнинг гулисан,
Сен ҳам бир дилбарнинг жони-дилисан,
Қай шаҳарда, қандай одам ўглисан,
Хабар бер, мард ўғлон, қайдан бўласан?
Қийғир деган қуш ўлтирар қиёда,
Хуснинг кўрган шоҳлар юрар ниёда,
Тарзингни кўрибман абгор, афтода,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Жамолнинг менгзайман осмонда ойга,
Қошингни менгзадим эгилган ёйга,
Тарзингни менгзайман бўз қарчигайга,
Ўзингни менгзайман минг қўйли бойга,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Бино бўлдинг қайси гавҳар донадан,
Сендай ўғлон бино бўлмас энадан,
Парвоз қилдинг қайси мазгилхонадан,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Бандага кўп яратганининг фармони,
Сени тукқапшларнинг борми армони,
Тарзингга қарайман, бир юртнинг хони,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Менга хабар бергин мамлакатингни,
Нима дейди сенинг исми, зотингни,
Хабар бергин униб-ўсган юртингни,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Хуснинг бордир ою кундан зиёда,
Абгор бўлиб етолмайсан мурода,
Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Тарзингга қарайман, пою ниёда,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Менга айтгин униб-ўсган юртингни,
Баён айла ўсган мамлакатингни,
Менга айтгин ўзингнинг ота-энангни,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?
Душманларга келиб дучор бўлибсан,
Девларнинг элинда ғариб бўлибсан.
Нима учун энди бунда юрибсан,
Хабар бергин, болам, қайдан бўласан?

Шозаргарнинг бу сўзини Шоқаландар эшитиб, ўзи индамасдан, ҳеч нима демай, телпаги қайқайиб, дамлаган танадай, дам бўлиб ўтирибди. Шозаргар бетоқат бўлиб, шахзодадан бу сўзларни сўраганига, у бачча ҳам Шозаргарга қараб, бир сўз деб турибди:

Отам Қавадшоҳдир, отим Маҳмуджон,
Бир ёр истаб, бобо, бўлдим саргардон,
Ёр ахтариб жудо бўлдим юртимдан,
Ҳасратман айрилиб мамлакатимдан.
Неча шаҳар эрди ҳукми фармоним,
Шу ғурбатга солди бир ғўзал золим,
Шоҳ эдим, гадо бўлиб қисматим,
Кунма-кун зиёда бўлди ҳасратим.
Неча беклар билан даврон сурганман,
Добил туйиб, кўлга қушим солганман,
Ховдак кўлда бир парини кўрганман,
Шу парини ахтариб бунда келганман.
Ўз элимда шоҳлик ғамин еб эдим,
Ўн саккиз минг лашкар билан кеб эдим,
Армон билан лашкаримдан айрилиб,
Армон билан дев қўлинда қоб эдим.
Шу аҳволда элдан жудо бўлибман,
Шу орада етти йиллар ўтибди.
Шундан бери дев хизматида юрибман.
Раҳм қилмас кўздан оққан ёшима,
Хафа фалак оғу кўшди ошима,
Қўшилолмай қовму қариндошима,
Ғариб бўлиб дев қўлинда турибман.
Девларнинг қўлида ғариб, мугойиб —
Энам, синглим йиғлар сочини ёйиб,
Тоғу тахтим, мулким бўлган бесойиб,
Абгор бўлиб бу ерларда қолдимман.
Девлар косагули бўлиб юрардим,
Кўтариб парвоз қилса ҳавога —
Дунё борин — мамлакатни кўрардим.
Бу мазгил эгасин Боймоқ дев дейди,
Кўкламтоғда Боймоқ девни шоҳ дейди.
Етмиш минг кўкқашқа жиловдори бор,
Бунинг қанча девдан кўп лашкари бор,
Мен билмайман қайга кетди зўрабор,
Девнинг қанча занги лашкарлари бор.
Бадбахт девни мен ҳам синаб кўрганман,
Ҳеч бир киши бўлолмаган баробар,
Шу девнинг қўлида мен ҳам хору зор,

Ўн тўрт йилдан бери мен ҳам хизматкор,
Ногаҳонда келар эдим муқаррар,
Девнинг тиззасида эдим мен абгор,
Шунда кўрдим гариб бўлиб қаландар,
Шу вақтида топишганмиз муқаррар,
Ваъдасига келган жоним қаландар,
Аҳду вафо этган менга зўрабор,
Ваъдасига келган жоним қаландар,
Ёқамни чок этиб, айладим фарёд,
Бузилсин, йиқилсин у чархи ношод,
Ҳар кун бўлар эрди ваҳми қиёмат,
Алҳамдилиллоҳ, кўрдим сизни саломат
Бундай кунда эгам бўлиб меҳрибон,
Кетгандай бошимдан қайгули туман,
Соғ-саломат сизни кўрдим, бобожон,
Юрагимдан кетди менинг юз армон.

Ана шунда шаҳзода билан Шозаргар бу сўзларни айтиб, бир-бирига меҳри-муҳаббати ортиб, яхши кўриб: — Энди ундай бўлса, болам, хафа бўлма, худонинг берадигани бордир, тақдир табдил бўлмайди, — деб ўтган ишларни гаплашиб, кулиб, ўлмасак иншооллоҳ, ўз юртингга бориб қоласан, гамама, деб сўрашиб ўтирдилар.

Шунда Шоқаландар буларнинг бу сўзини эшитиб айтди: — Эй болам, сени мингаштириб юриб бўлмас. Мен кўрдим, настки таблада девларнинг от-анжоми, кескир пўлат ханжарлари турган экан, шулардан бировини сайлаб, яхши тулпордан мишиб ол.

Унда ёш бачча айтди: — Ундай бўлса, бориб кўрайик, менинг ўз юртимдан мишиб келган отим ҳам бор эди.

Шоқаландар, Шозаргар, шаҳзода — учовлари бирга-бирга девнинг табласига бордилар. Таблани очиб кўрсалар, отларнинг ичида ўз мамлакатидан мишиб келган ўзининг оти турибди. Тулпор отини кўрди. Бу от шундай тулпор от эди: етти пушти тулпор ўтган, ўн пирнинг карами кетган. Тулпор ҳам қадимги эгасини кўриб, парвоз қилиб, сағриси тошиб, ёли қулогидан ошиб, учадиган қушдай, қулоқлари қамишдай, ҳар кўзлари таркашдай бўлиб, юлдузни кўзлаб, тараққос бойлаб, кишнаб ўйнай берди. Шунда подшобачча тулпорининг олдига бориб, сағрисиёни сийпаб, бўйинини қашлаб, жиловидан ушлаб, кўз-бурунларини суртиб, тамоми баданларини артиб: — Жонивор тулпор отим, сен ҳам мендай бўлиб турибсанми, деб кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, тулпор отини кўриб, ўсган юрти, шону шавкати эсига тушиб, аҳволи кўп вайрон бўлиб кетди. Бу шаҳзоданинг тулпори ҳам одамзоддай бўлиб, кўзини ёшартиб, шаҳзодага

бўйнин солиб, мунггайиб турди. Шаҳзода оти учун кўнгли бузилиб, йиғламоқчи бўлиб: «— Эй мен бундай раҳбарларни топиб, ишимнинг мушкули очилган вақтда димогим чоқ бўлмай, хафа бўлмогим мардларнинг ишига ўхшамайди», — деб тасалли бериб, тулпор отининг асли ўзи миниб келгандаги эгар-анжомларини девнинг хазинахонасидан олиб чиқиб, эгарлаб-созлаб, ҳамма асбобларини маҳкам тортиб, тилладан бўлган асбобларидан устига ёпиб, бўйнига тилла ўмилдириқларни осиб, анжом-асбобларини бир-бирига муносиб қилиб, яхши тилла ўтқизган юганларни бошига уриб, созлаб қанг-тариб, ташқарига табладан олиб чиқиб, девнинг кўшкисининг олдидаги мрамар тошдан бўлган якка михга бойлаб қўйди. Боймоқ девнинг хазинасига кириб ўзининг кескир исфахон қиличини топиб олди. Шундай қараса, Боймоқ девнинг хазинахонасида бир олмос ханжар турибди, жуда ўхшатган, ёмон кунда керак бўлар деган, йиғиб қўйган, ханжари уни ҳам олиб, ўзининг белига маҳкам осиб олди. Кескир исфахонни олиб бориб отининг эгарига осиб қўйди. Ўзининг тамом шоҳлик, сипоҳлик асбобларини ўзига бойлади. Бир хилини кийиб олди. Ҳеч бир еридан камсиз бўлди: «Энди маслаҳат Шоқаландарда, мин деса, минамиз, тур деса турамиз, ҳар нима буюрса қиламиз», — деб турибди. Шунда қаландар Шаҳзодага: — Энди девларнинг яхши-яхши керакли асбобларидан, сўйдиган нарсаларидан олинглар. Йўлдаги чашма олдидаги жўраларимиз билан овқатланишиб жўнаймиз, — деди. Шаҳзода кескир ханжарлардан, йўлда керак бўладиган асбоблардан олиб, учовлари отланиб, келган йўлларига қараб жўнаб кетдилар. У ердан чиқиб, йўл юриб кета бердилар, бирмунча йўл юриб чашманинг олдига яқинлаб етдилар. Шаҳзода шундай қараса, Ҳовдак кўлида кўрган паризодни чашманинг олдида кўрди. Кўрган ҳамон отидан ағдарилиб йиқилди. Буни кўрган Шозаргар: «Бу жининми, ё куёнчиқми, ё бировнинг кўзи тегдими, нимага бундай бўлди», деб турди. Сўнг, бир замон туриб эди, шаҳзода «ух» деб бошини кўтариб турди. Шаҳзода: «Мен бу ерга келиб, Маликани кўриб юрганимдан, девлар кўлида ўлиб кетганим яхши эди», — деб, шундай бўлса ҳам Шоқаландар билан Шозаргарга билдирмаган киши бўлиб турди. Шоқаландар индамади. Шозаргар шаҳзодага қараб, ҳолини сўраб нимага бундай бўлдинг, деб бир сўз деди:

Тарзинг кўрдим, бир мамлакат шунқори,
Ё тегдими деvu жинининг асари.
Ғариб бўлиб, болам, қаддинг букилди,
Кўзда ёшинг қатра-қатра тўкилди,

Ҳолинг кетиб сендай шуңқор йиқилди,
 Билмайман, жон болам, ҳолинг не бўлди?
 Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
 Ақлинг кетиб сенинг ҳушинг олдими,
 Ё деву жин сенга асар қилдими,
 Ул сабабдан ҳолинг забун бўлдими?
 Тарзинг кўриб менинг кўнглим бузилди,
 Дийдагирён бўлиб бағрим эзилди,
 Нима учун беҳуш бўлиб йиқилдинг,
 Сен йиқилдинг, менинг кўнглим бузилди.
 Ота-энанг юришингдан беҳабар,
 Элу халқинг сендай бекка интизор.
 Сен йиқилдинг, заргар бўлди дарҳайрон
 Кўнгил қалъасини айладинг вайрон,
 Сиру ҳолинг баён айла ёш ўғлон,
 Бошинга тушдими қоронғи туман,
 Не сабабдан гариб бўлиб йиқилдинг?
 Одам бўлиб ўз элигдан келгансан,
 Бир ўн тўрт йил дев қўлида тургансан,
 У девларда кўп жафони кўргансан.
 Ўз ҳолингга қилиб жабру зулми,
 Ҳеч кимга айтолмай сиру ҳолингши.
 Элу халқингни эсингга олдингми,
 Ул сабабдан, болам, кўнглинг бўлдингми,
 Девлар жодусидан асар кўрддингми,
 Ё бўлмаса бирор нарса кўрддингми?

Бу сўзни эшитиб, шаҳзода Заргарга билдирмаган киши бўлиб: — Эй мен элу халқим, қовму қариндошим, отам-энам эсимга тушиб, кўнглим беҳузур бўлиб отдан йиқилдим, — деди. Кўнгли сузилиб, Шозаргарга қараб, икки оғиз сўз айтиб турибди:

Излаганим пари менинг,
 Кўрганим тушмидир, недир?
 Қурибсан эгри камани,
 Кетмас бошимнинг тумани,
 Парисан, йўқдир гумони,
 Туманлик қишмидир, недир?
 Бизнинг билан боққа кириш
 Тақдир этса, даврон суринг,
 Борми, пари домонгиринг
 Ё бошинг бўшмидир, недир?
 Маҳмудшоҳ деб бийриборим
 Қолмайин сабру қарорим,
 Қўлдан кетди ихтиёрим,

Менга йўқдир гамгузорим,
Кўрганам тушмидир, недир?

Бу сўзни айтиб, мазаси қочиб, хаёли учиб, ақли паришон бўлиб: «Бу қандай, кўрганам тушимми, ўнгимми», — деб кўзи бўзариб, нашъаси учиб, кўзини ёшлаб, ўзини ерга ташлаб: «Эй яратган худойим, мени доғи хижронга ташладинг», — деб яна йиқилиб, юзтубан бўлиб, бошини ерга солиб қолди. Бу ишлардан Шозаргарнинг хабари йўқ, лекин Шоқаландар бу боладан унинг Маликага хушторлигини эшитган эди. Шоқаландар бу боланинг аҳволини ёмон билиб: — Эй болам, сен бундай бўлма! Улмасам, сени ҳам бу мамлакатдан қуруқ жўнатмасман, сен ёш боласан, сендан илгари одамлар бундай ишларни кўп кўрган. Сен бундай бўлсанг, ўзингни ўзинг бекорга овора қиласан, — деб печа насихат айтди:

Мен айтурман бир бошидан,
Қонлар оқиб тирноғиндан.
Белимда заррин пўтага,
Тилим кетмагай хатога,
Бобомиз Одам отага,
Аларга жон доғи тушди.
Ғуноҳларим эрур анбух,
Кечиргайму ани субух,
Жафолар кўрди ҳазрати Нух,
Анга тўфон доғи тушди.
Зўрлик билан урса босиб,
Барчаси айлади таассуф.
Ёқуб ўғли ҳазрати Юсуф,
Анга зиндон доғи тушди.
Кийган тўни ҳарир-ҳалил
Ўглин қурбон қилди Халил,
Исмоилга жон доғи тушди.
Ҳақнинг дўстидир Муҳаммад,
Маҳшарда айлар шафоат
Анга уммат доғи тушди.
Дилим бирён, кўзим бирён,
Абубакиру Аҳмад, Усмон
Аларга дин доғи тушди.
Борисиз девнинг элига,
Қолибсиз золим қўлига,
Расулга домад Алига,
Анга газо доғи тушди.
Қатор-қатор юрган норлар,

Нор устига юклар зарлар,
Олмакўз югрук бедовлар,
Анга йўлнинг доғи тушди.
Қулоқ солгин айғон сўзга,
Бедов чопсанг қулотузга,
Подшобачча, иккимизга,
Билгин, ёрнинг доғи тушди.

Шоқаландар айтди: — Эй шахзода, сен бундай олиқ-толиқ бўлма. Сендан илгариги одамларга ҳам қанча доғ тушган. Мен сенга айтдим, сени бу мамлакатдан қуруқ-тоқ бошингни жўнатмайман. Сенга ҳам яраша бирор парилардан тақдир қилгани бордир. Сен бу Маликага хуштор бўлиб келган бўлсанг, мен ҳам шу Маликага хуштор бўлиб ўзим оламан, деб келган эдим. Менга тақдир қилмади. Мен кўнганда, сен кўнмайсанми? — деди.

Шоқаландардан шахзода бу сўзни эшитиб, пичигина уялиб, қизариб қолди. Бошқалар тушунмагандай бўлиб турди. Шунда Шоқаландар айтди: — Эндиги гап шу: бу ердан кетмоқ лозим. Йўл йироқ, йўл олмоғимиз яхши. «Кетар кишига йўл яхши», дейди. Турингизлар, отларингизнинг эгар-анжомларини созлангизлар.

Шунда Шозаргар Бўзтулпорини сошлаб, эгарлаб, анжомларини солиб, тайёрлаб олди. Шозаргар билан Тиллақиз мингашди, Қоратулпорни эгарлаб, сошлаб, ҳамма анжомларини тайёрлаб, Авазжон билан Малика мингашди. Шоқаландар Ғиркўк отни миниб олди. Шахзода ўзининг тулпор отини миниб олди. Шоқаландар бош бўлиб, Кўкламтоғдан отланиб йўлга тушиб, жўнай берди. Юришда Шозаргар билан Авазжонни илгарига солиб, Шоқаландар билан шахзода орқасидан юрди.

Шоқаландар: — Ҳай аттанг, Асад мерган билан Шодмон мергандан айрилдик, — деб кўп афсус қилиб, йўлга тушиб кета берди. Булар шу кетганларича йўлларида кета берсинлар, эндиги сўзни Боймоқ девдан эшитинг.

Боймоқ дев аввалги урушнинг қўрқинчилигидан қўрқиб, Шоқаландарнинг урушига тоқат қилолмайдир бир ёққа қочиб кетган эди. Девларига: «Журинглар, бориб Шоқаландарнинг урушини кўриб келайик, уруши қандай бўлар экан, билиб келайик», — деб қочиб кетган ёғидан учиб, Кўкламтоғига келиб қараса, Кўкламтоғининг у ёғи, бу ёғи ҳамма дараси ўликка тўлиб кетибди. Кўкламтоғида жон ўлмайдир қолмабди. Боймоқ дев хизматкорларига айтди: — Қаландарлар ҳаммасини ўлдирибди, ўлмаган дев бизлардан бошқа қолмади. Магар қолган бўлса, бизнинг маконимиз омон қолган. Энди

бориб тахт-бахтимизни кўрайик. Бесоқол боламизнинг ҳоли қандай бўлди, — деб ўзининг манзили-маконига борди. Маконини кўрди. Қараса, манзилининг эшиги очиқ, анғқайиб турибди. Боймоқ дев буни кўриб, хаёли қочиб, ҳуши калласидан учиб, «Бизнинг бу маконга ҳам қаландарнинг қадами етган экан, бола омон бўлса шу-да», — деб осмондан қуюлиб манзилига тушди. Ҳамма ернинг эшиги очиқ, хазинахоналар ҳам очиқ, ичидаги яхши олмос ханжарлар йўқ. Чошиб, шошиб-пишиб отхона, таблаxonани кўрса, шахзоданинг оти ҳам йўқ. Юраги ёрилиб, пастки манзилининг олдига борди. Кўрса, унинг ҳам эшиги очиқ, «оҳ-воҳ» деб ичкари кирди. Қараса, шахзода бола ҳам йўқ. Ранги ўчиб, туси қочиб хаёли ҳар тарафда бўлиб: «Бу қаландар менинг ҳам манзилимга келган экан, менинг ишимни қилган экан. Бунинг орқасидан бориб, бир дўғилишиб қолмасам бўлмайди. Ҳар қапча юрса етиб оламиз, Қаландар билан ҳар нима бўлсак бўламиз», — деб етмиш минг кўк қашқа девларга қараб: — Журинг, ҳаммамиз бораёик, қаландарни ўлдирайик, ё бўлмаса бизлар ҳам қаландарнинг қўлида ўлайик! — деб қанча гапларни айтиб, шердил қилиб: «Бу қандай золимлик. Отимизни олса, боламизни олса, хазинамизни олса — бизни талабди-ку. Бу қандай золимлик. Бундан ўлиб кетганимиз яхши эмасми», «уйда кишиси борнинг тузда уролмас» деган гап бор одам-зодларда. Шунга ўхшаб Шоқаландар бизни кўзга илмабди. Бизларнинг йўқлик вақтимизда бундай ёмон ишларни қилибди», — деб девларнинг ҳаммасини чоқлади, созлади. Ўзи бош бўлиб, маконидан учиб, «Кўкламтоғ, қайдасан? Қайда бўлсанг ҳам, устингдан қаландарларни жўнатиб юборма», — деб кела берди. Учиб юргувчи кўкқашқа девлари учиб, ерда юрадиган пиёда занги-қора девлари пастда ерда яёв юриб, қистаб кетаёттир. Боймоқ дев ўзига қарашли хизматкор, айёр, жодугарлари билан учиб, Кўкламтоғга келиб шундай қараса, Шоқаландарлар Кўкламтоғдан пастга тушган, Қизилкумда бораёттир. От-ажамли бўлиб, тулнорларни миниб, Маҳмуджон ҳам булар билан бирга бораёттир. Шоқаландарлар ҳам Боймоқ девнинг осмонда учиб келаётганини кўриб, Шоқаландар Шозаргарга қараб бир сўз деди:

Кейинимиздан етиб келди кўп девлар,
Душманининг чангига бўлма гирифтор,
Таиҳо бориб уруш қилар Қаландар,
Сен булардан хабардор бўл, Шозаргар,
Фалакда учади, жодугар девлар,
Англамайсан, бу девлардир хийлагар,
Бу ишлардан Аваз ўғлон беҳабар.

Қўлингдан кетмасин олгап нарилар,
Албатта, хабардор бўлгин, хабардор!
Армон билан билмаганинг, билдирма,
Дўст йиғлатиб, душманингни кулдирма,
Албатта хабардор бўлгин, Шозаргар,
Дев жангида бу ўғлонни ўлдирма.
Ер юзида уруш қилар қаландар,
Фалакдан чапг солар жодугар девлар,
Агар дев чапгига бўлса гирифтор,
Бу ўғлонни бадбахт девлар ўлдирар,
Албатта Шозаргар бўлгин хабардор.
Кейингига мингашган зулфакдор дилбар,
Бунинг ҳам пайида юрган кўп девлар,
Ҳийлагар девлардан бўлгин хабардор.
Яхшилик кўр, ёмонликни кўрмагин,
Бу дилбарни сен қўлингдан бермагин,
Ваҳм босиб гафлат ичида қолмагин,
Девларнинг чапгига дучор бўлмагин.
Эгам раҳм айласин қонли ёшинга,
Айёр девлар жилва берар қошинга,
Қўл узатмасин гул бувишинга,
Қойил бўлсин бадбахт девлар ишинга,
Албатта хабардор бўлгин, Шозаргар.
Қўлга тушса Аваз ўғлон ўлади,
Албатта хабардор бўлгин, Шозаргар!
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Хаёлингни ҳар тарафга бўлмагин,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Бу ишлардан Аваз ўғлон беҳабар,
Кейинига мингашган Малика дилбар,
Бунинг ҳам пайида неча девлар бор,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Бадбахт девлар қора кунни солмасин,
Гафлат тошиб сенга зарар қилмасин,
Девларнинг чапгида Аваз қолмасин,
Армон билан Аваз болам ўлмасин,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар!
Девлар келар вақтин тошиб ёнашиб,
Албатта, буларнинг ақили шошиб,
Шу вақтда сен тургин дарёдай тошиб,
Шундай қиб сен бўлгин булардан хабардор,
Танҳо бориб уруш қилар қаландар.
Албатта, сен булардан бўлгин хабардор.
Қандай бўлса девлар қилмасин зарар,
Сенга тайин қилар Шоқаландар,

Ўзингга бохабар бўлгин, Шозаргар,
Қўлга тушсанг, ўлдиради бу девлар.
Биттангни тирик қўймас муқаррар,
Кўп ҳийлагар, ёмон девдир, кўп айёр,
Албатта, хабардор бўлгин, Шозаргар,
Тайин қилди сенга Шоҳиқаландар.

Шозаргарга Авазжонни қўшиб, шаҳзодани орқасидан ҳамроҳ қилиб: — Энди сизлар Қизилқумнинг ичига қараб, жўлаб кета беринглар, — деб кўп гапларни айтиб, жўнатиб юборди. Шозаргар билан маликалар, Авазхон, шаҳзода Қизилқумга тушиб жўнай берди. Шоқаландарнинг ўзи Гиротнинг бошини буриб, Боймоқ девнинг ўзига, лашкарига қараб тайёрланиб, чоқланиб турди. Девларнинг лашкари байроқ-байроқ бўлиб, қаландарга қараб кела берди. Шоқаландарнинг буларга қараб турганини девнинг лашкари кўриб, босиб келолмай тўхтаб қолди. Шоқаландар уларга қараб сўзлаб турибди:

Тоғ аскарин чалиб туман,
Сенга бермай энди омон,
Сенга солай охир замон,
Излаб кебсан, деви нодон,
Бошинг кесар Қаландархон!
Иргитай аспи қушни,
Илгарида кўрмабмидинг
Қаландарнинг савашини?
Кўкламтогда билмадингни?
Ётган девларнинг лошини?
Талаб қилсанг, туш майдонга,
Кўргин Қаландар ишини.
Аҳмоқ бўлиб девлар келар,
Қизилқумда мурданг қолар,
Шоқаландар саваш қилар,
Қизилқумни тўзон олар,
Сендай неча девлар ўлар,
Балки охир замон бўлар.
Бекор ҳалок бўлгин, девлар,
Қаландарни кўргин, девлар,
Ажал етиб ўлгин, девлар,
Уруш қилсанг келгин, девлар,
Нима бўлсанг бўлгин, девлар.
Мени бунча қантармайин,
Урушимни кўргин, девлар!
Хон Қаландар уруш қилди,
Девларга қараб юриш қилди,

Ғиротига қамчи уриб.
Жилов тортиб юриш қилди.
Майлинг бўлса кел-ҳа, деди,
Қараб бунда турасанми,
Менинг билан бўл-ҳа, деди.
Боймоқ дев лашкарин кўрди,
Ғайрат қилиб Шоқаландар,
Ғиротига қамчи урди.
Девга қараб отин бурди.
Қарамай баланд-пастига,
Душман девларнинг устига,
Шоқаландар қистай берди.
Кўкқашқа девнинг қасдига,
Кескир ханжари дастида.
Биринг кўрқсанг, тўплаб келинглар,
Тўпинг кўрқсанг, саф бўб келинглар,
Мен бир ёлғиз — Шоқаландар,
Турмай, унда, ҳаммаңг келинглар.
Келмас бўлсанг мен борарман,
Сарингни бошдан оларман,
Ўзларингни мен ўлдириб,
Ёмон девлар, бадбахт девлар,
Охир замон мен қиларман.
Қарамай баланд-пастига,
Бадбахт девларнинг қасдига,
Қаҳр билан Шоқаландар,
Олди ханжарни дастига.
Урди девларнинг бошига,
Қойил Қаландар ишига,
Етмиш минг Кўкқашқа девдан
Баробар чиқмас бу кишига.
Тўплаб-тўплаб қираётир,
Девни қириб бораётир,
Ажаллисин қувиб бориб,
Шириллатиб ураётир.
Уруш қилди Шоқаландар,
Чидамайди сатта девлар,
Қаттасини сайлаб олиб,
Бошин кесар Шоқаландар.
Бигирлатиб ташлаётир,
Яхши уруш бошлаётир,
Улугрогин сайлаб олиб,
Ажабдайин ишлаётир.
Девлар қилар оху войди,

Қаландар девга қарайди.
Тўплаб-тўплаб Шоқаландар,
Бу девларга гофил бўлма, деб
Менга Боймоқ девни кўрсатгин,
Менинг ўзимга кўп уят,
Уялмасанг, келгин, девлар,
Менинг қўлимда ўлинглар.
Ҳар на бўлсанг, ёмон девлар.
Ажал шаробини ичинглар.
Ўлик қолди айқаниб,
Девлар кўрқиб ҳа-ҳалашиб,
Гиротини қистай берди,
Хон Қаландар тўлиб-тошиб.
Дарёдай бўлиб қонлар оқди,
Ёмон девлар ўлиб қолди.
Қаландаршоҳ гайрат билан
Тўп-тўпига бориб қолди.
Ажаллисин ураётир,
Гиротини сураётир,
Қистаб, бадбахт девни ушлаб,
Ханжар билан солаётир.
Ажаллиси ағдарилиб,
Итдай бўлиб ўлаётир.
Жуда қизиқ бўлди бозор,
Ушлаб олиб Шоқаландар.
Бир хил девнинг бўйини сузар,
Гиркўкдаини бул жонивор,
Ғазот қилиб бўйини чўзар.
Гирот билан Шоқаландар,
Девга қараб қўлин ёзар.
Уруш бўлди чапараста,
Девлар турар даста-даста,
Қўймай девни ўлдирсам, деб
Хон Қаландар кўнгли хаста.
Гиркўк от оғзини очди,
Тиззасидан қон кечди,
Банг-банглаб юрган катта девлар
Ажал шарбатини ичди.
Қувиб-қистаб мард Қаландар,
Қўймай катта, зўр девларни,
Қора ерга кафан бичди.
Бадбахт девлар ўлдик, дейди,
Тоза гулдек сўлдик, дейди.
Боймоқ девнинг зулми билан,
Бул урушга келдик, дейди.

Қаландарлар бу урушди беҳад юрди,
 Кўп девларни (улар) қирди.
 Кўп девларнинг ақли шошиб,
 Юрар йўлидан адашиб.
 Қаландар зарбини кўрган,
 Қизилқумда қон тўкилган.
 Ҳар на бори қолган девлар
 Қочиб энди йўлга кирган.
 Бунда турсак ўлармиз, деб,
 Беҳад нобуд бўлармиз, деб,
 Энди қочсак қутулармиз, деб
 Қоча берди қолган девлар.
 Орқасига қарамайин,
 Кетаберди қочиб девлар.

Шоқаландар девларнинг қочганини кўрди, лекин Боймоқ девни урушиб ётганда бир кўрган эди, сўнгра қистаб уруш қилди, Боймоқ девни кўрмади: «Бу бадбахт Боймоқ дев урушда йўқ, тағни Шозаргар билан Авазхоннинг олдига бориб, уларга бир ишни қилиб ётган бўлмасин. Бу ерда урушаман, деб Аваз билан Шозаргар, маликалардан айрилиб қолмайин» деб отининг бошини бурди, девларга қарамай кела берди. Бир хили қочиб кетди, бир хилини катта девлар қайтарди. Шунда девларнинг лашкар бошлиқлари қаландарнинг бурилиб келаётганини кўриб: — Қирилгур, девлар, қаёққа борасизлар? Қаландар қайтди. Сизлар қочманглар, орқасидан борамиз,— деди. Бир хили қайтиб саф-саф бўлиб, Шоқаландарнинг орқасидан кела берди. Шунда девларнинг лашкарбошилари Боймоқ дев борми-йўқми, деб у ёққа, бу ёққа қаради. Боймоқ кўринмади. «Боймоқ дев подшомиз йўқ экан. Энди бу лашкарни Боймоқ келганча жўнатмайин. Жўнатсам, Боймоқ дев қаҳр қилар», — деб қолган девларни тўплаб Қаландарнинг орқасидан қорамақора олиб бора берди. Шунда Шоқаландар орқасига қайтиб, йўлга тушиб, Заргар билан Авазхоннинг эсон-омонлигини тилаб, Ғиротни қистаб бора берди. Қизилқумнинг йўлига тушиб бориб қараса, Шозаргар билан Авазхон Қизилқумда жуда чанқаб, сувсаб, ҳолатдан кетибди. Олдида бир меш сув чиқибди.

Авазхон билан Шозаргар мешининг оғзини очиб, ичмоқчи бўлиб туриб эди, Шоқаландар буларнинг бу ишидан хабардор бўлиб: — У мешдан ичманглар! Ўласизлар,— деб бақириб-бақириб бора берди. Авазхон, Шозаргар, шаҳзода — учови Шоқаландарнинг товушини эшитиб, анг-танг бўлиб, бу нима гап бўлди, деб қараб қолдилар. Шоқаландар буларга қарамай, сўйламай, қўлидаги сўтасини Сулаймон пай-

гамбар нафаси деб мешга урди. Меш ёрилиб, қизил, яшил бўлиб ўтдай ёниб, бир тўп яшин бўлиб, ёниб чирқираб, осмонга чиқиб кетди. Буни Шозаргар билан Авазжон, шаҳзодалар кўриб ҳайрон қолдилар. Шунда булар: — Шоқаландар айтмаганда, бизлар бу мешдан сув деб ичсак, ҳаммамиз куйиб-ёниб ўлар эканмиз, — деб Шоқаландарга буларнинг меҳр-муҳаббати бурунгидан ҳам зиёда бўлди. Шоқаландар: — Юра беринглар, — деди. Булар йўл юриб кета бердилар. Боймоқ девнинг пиёда лашкари ҳали ҳам буларга қорама-қора эргашиб кела берди. Боймоқ девнинг айёр жодугарлари буларнинг бошида, ҳавода учиб, Шоқаландарга қараб, гапириниб юрибди:

Давлатимдан адрас-кимхоб кийдим-да,
Ҳақдан келган ишга бўйин қўйдим-да,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Айрилиқ ўтига бағримни доғлаб,
Қайда борсанг, бизни юрдинг сўроғлаб,
Сенинг зарбингдан мен ҳам қон йиғлаб,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Илгаридан кўриб эдим ишингни,
Девлар билан қилган ул савашингни,
Эрамбоғда юрган ул хуришингни,
Парилар билан қилган ўтиришингни,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Дод айласа эшитмадинг сўзини,
Саргайтдинг шоҳнинг гулдай юзини,
Кўп девларга зўрлигингни ўткариб,
Олиб қайтдинг Қосимшоҳнинг қизини.
Малика айёр пари, дейди ўзини,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Кўкка отиб Оқдевшоҳнинг ўзини,
Армон билан ўйдинг унинг кўзини,
Олибсизлар шоҳнинг Тиллақизини.
Миндирибсан шундай сарвинозини,
Ўлдирибсан кўп девларнинг ўзини,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да.
Кўп девларни Кўкламтоғда ўлдириб,
Ҳар дарасин сен ўликка тўлдириб,
Қизилгулдай рангларини сўлдириб,
Оллоҳ, Шоқаландар, сандан куйдим-да,
Шоҳнинг зулмидан девлар келгандир,
Излаб келиб сенга дучор бўлгандир.
Ғам билан сарғайди гулдайин дийдор,
Сиз билан бўлолмайди баробар,

Кўп лашкарга танҳо теккан қаландар,
Излаб келиб ўлиб кетди кўп девлар.
Ўғил-қизи бўлиб қолди интизор,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Қанча девни бунда нобуд қилибсан,
Гузар солиб манзилима борибсан,
Косагули бир боламни олибсан,
Баччагар, менинг ҳам корим қилибсан,
Оллоҳ, Шоҳиқаландар, сендан куйдим-да.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса саҳар сайрар булбуллар,
Армон билан жувон баччам олибсан,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Сен эшитгин менинг айтган ноламни,
Сен ўзингга ҳамроҳ қилдинг менинг боламни,
Вайрон қилдинг менинг кулбахонамни,
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.
Қандай бўлса, Шоқаландар, куйдирдинг,
Бу боламни олиб қобогим уйдирдинг.
Оллоҳ, Шоқаландар, сендан куйдим-да.

Боймоқ дев ҳавода учиб бир сўзларни айтиб юрибди. Шоқаландар «Сен гапирдингми, гапирмадингми», демасдан, кулоқ солмай, келсанг, кўраман-да, деб Боймоқ девга ҳеч нарсa демасдан кета берди.

Ана энди Қизилқумнинг ичидаги Қалайи кўрғон, аввалги ёлғиз чинорнинг олдига етиб, сарҳовузнинг олдига келиб қўнди. Ҳаммалари отдан тушиб, ечиниб, ҳовузнинг бўйидаги шосупанинг устига чиқиб ўтирди, сувларидан ичди, димоқларини чоқлади. Бу ер, бу чинор, сарҳовуз ҳам Маликанинг бир қўноқ жойи эди. Малика бир ерга борар бўлса, шу чинорнинг олдидаги шохсупада ўтириб, овқатланиб, дамани олиб кетар эди. Бу ерга тўртови маликалар билан келиб ўтирди. Овқат еди. Боймоқ дев ҳавода учиб юрибди. Гоҳ осмонда учади, гоҳ орқадаги лашкарларининг олдига бориб хабар олиб келади. Шундай қилиб булар: «Ҳар нима бўлса бораёйик, бирон ерда буларни бирор иш қилармиз. Қўйманглар, хабардор бўлинглар»,— деб лашкарларига қараб тайинлаб, Боймоқ дев ўзи тагин келади. Шоқаландар билан маликаларни пойлаб юради.

Ана шунда Шоқаландар, Шозаргар, Авазжон, шаҳзода Маҳмуд — тўртови шосупада ўтириб қолди. Малика билан Тиллақиз ўрнидан туриб, ажойиб яхши ерларни томоша қилиб, чинорнинг остига бориб қаради. Чинорга қараса, чинор шохлаб кетган, остида ҳар хил гуллар очилиб ётган, тўти, майна, қумри, булбуллар уя қўйиб, бола очиб, сайраб

ётган. Шунда Малика паризод бу чинорнинг шаънига икки
огиз сўз айтиб турибди:

Йўл устидан манзил солган,
Ҳамма сени сўраб келган,
Балли чинор, балли чинор.
Тўти, майна сайраб ётган,
Булбуллар болалаб ётган,
Овозанг Чамбилга кетган,
Балли чинор, балли чинор.
Узоқ юртда қолди жойим,
Бехабардир қиблагоҳим,
Сенсан менинг сайлгоҳим,
Энди Чамбил бўлар жойим,
Балли чинор, балли чинор.
Устимдаги яшил-кўкдир,
Нечов изимда интиқдир,
Мендай ойим Чамбил кетди,
Яна қайтиб кўрмак йўқдир,
Балли чинор, балли чинор.
Неча марта бунда келдим,
Париларман суҳбат қурдим,
Энди мен ҳам кетар бўлдим,
Балли чинор, балли чинор.
Тақдири давронлар ўтди,
Мендай ойим Чамбил кетди,
Қайтиб келиб кўрмоқ йўқди,
Балли чинор, балли чинор.
Қулоқ сол пари тилига,
Тушибман зўрнинг қўлига,
Тақдирим Чамбил элига,
Балли чинор, балли чинор.
Ҳамроҳ бўлди Шоқаландар,
Устимизда қон тўкишиб,
Ўлиб кетди неча девлар,
Иш кўрсатиб бунда беклар.
Балли чинор, балли чинор.
Энди бундан кетар дилбар,
Бунда қоларсан сен чинор.
Элда канизлар беҳабар,
Қон йиғлашиб неча қизлар,
Жийин берган неча беклар,
Балли чинор, балли чинор.
Сўз айтар сенга гажақдор,
Кўнгилда қолмасин губор,
Сайир этади ҳамма қушлар,

Балли чишор, балли чишор,
Балли чишор, балли чишор.

Ана шунда Малика айёрнинг айтаётган сўзини Шоқаландар, Шозаргар, Авазхон, шаҳзода Маҳмуд эшитади. Бошқалар дим индамай турди, лекин шаҳзода Маҳмуд Маликанинг сўзини эшитиб, кўнглига неча гаплар келиб, ўз шаънига бир неча сўзларни айтди:

Мен келганман ёрни излаб,
Бу жароҳат бағрим тузлаб.
Йиғларман бўтадай бўзлаб,
Бўлмас бунда ёрим менинг.
Булбулдайини полондаман,
Доғу ҳасрат, армондаман.
Азалда куйган бандаман,
Ёр ахтариб шармандаман,
Кетди номус, орим менинг.
Яхши куним, туним қора,
Юрагим бўлиб садпора,
Мансурдай осдилар дора,
Йўқдир харидорим менинг.
Ҳаққа етгай айтган зорим,
Сабил бўлиб кирдикорим,
Белимда йўқдир мадорим,
Жафо солди деғу золим.
Бирга юрган йўқдир ёрим,
Ёрга етмас менинг зорим.
Бўгинларим тол-тол бўшаб,
Хазон бўлган гулга ўхшаб,
Мен йиғларман бу кун қақшаб,
Етишмасми зорим менинг.
Ҳамроҳ бўлган бу қаландар,
Кўнглим сўрар ҳам Шозаргар,
Ўзимда йўқдир ихтиёр,
Жабру жафо солди дилбар,
Қолмай менда сабру қарор,
Йўқдир қарорим менинг.
Малойик сувратли, гул юзли дилбар,
Сенинг ишқинг мени қилди дарбадар,
Ҳар замон олариб қарар қаландар.
Одамман деб чиқиб ўсган элимдан,
Ғариб бўлдим ҳеч иш келмас қўлимдан,
Бир пиёла чой куймадинг қўлингдан,
Кетди дармоним менинг,
Қолди армоним менинг.

Бу сўзни Маҳмуд айтиб турди, Шоқаландар олайиб қарагандан кейин, Қаландарнинг авзойини ёмон кўриб, гапирётган тилини тортди. Лекин Маҳмуднинг Малика учун овора-сарсон бўлиб юрганини, бу байтни Малика учун айтганини Авазхон билмайди. Бунинг билан гаплашгани йўқ. Шоқаландар эшитган, бошқаси эшитгани йўқ. Шунинг учун бу сўзларни эшитса ҳам, бунинг сўзига тушингани йўқ. Лекин бунинг сирини Малика билади, лекин Малика ҳам Шоҳзодага қарамайди. Авазхон билса, Малика учун сўйлайди, шаҳзоданинг бошини санчадай узар эди. Билмагандан «Бу ҳам бир ов учун овора бўлиб юрган бир шўрлида», — деб сўзига эътибор бермай ўтирар эди.

Боймоқ девлар ҳам кўз кўриниб турадиган ерда ҳамма аскар-лашқари билан тушиб, «Ўлмай, айрилмаймиз. Сира қўйманглар, бу ердан жўнар бўлса, баринг бирдан от қўйинлар, ё ўлайик, ё Маликани олиб қолайик. Бу қандай гап, бир қаландардан мунча кўп дев лашқари қўрқиб, Қаландарнинг ситамидан Маликадан айрилиб, унинг устига жувои боладан айрилиб қолсак. Сизлар тўпланиб уринглар, мен бир ёқдан ўзимни ураман», — деб лашқарларига кўп сўзларни тайинлаб турар эди.

Ана энди Шоқаландар шаҳзодага кўзини олайтириб эди, шаҳзода оғзини тортди. Шоқаландар айтди: — Энди бу ердан жўнамоқ керак, дамларингни олдиларинг, энди туринглар, от-анжомларингни созланглар!

Ҳаммалари ўрнидан туриб, ўз отларини эгарлаб, анжомларини қайта бошдан солиб, Шозаргар Тиллақиз билан Бўзтулпорга мингашди. Авазхон билан Малика Қоратулпорга мингашиб олди. Шоқаландар Фирқўк отга, шаҳзода ўзининг тулпорига минди. Авазхон илгари, Шоқаландар орқани олиб чипорнинг олдидан жўнай бердилар.

Буларнинг жўнаганини девлар кўриб, бир хили пиёда, бир хили ҳавода учиб гуруллаб, буларнинг тўрт тарафини олиб туша берди, қуршаб, қамсаб кела берди, ўнгу сўлни ола берди. Шоқаландар: — Энди ҳар қайсиларинг ўз ойимларингга, ўз маликаларингга хабардор бўлинглар. Булар ўлмай, бизларни қўймайдиганга ўхшайди. Сизлар ҳар нима бўлса ҳам, йўл ола беринглар, ёмон йўлдан бир қадам ўтсак ҳам яхши. Сизлар юра беринглар, мен бу бадбахт девларга ўзим танҳо сўғиш қиламан, ажаллисин уриб ўлдираман, — деб уларни жўнатиб, отнинг бошини буриб, наъра тортиб, девларнинг устига қараб от қўйди.

Икки дунёда раҳбарим,
Марди майдоним, ё Али.

Изларман сиздан шафоат,
Чобуксуворим, ё Али.
Етти ёшда эр атанган,
Тогларни отиб юборган,
Марди майдоним, ё Али.
Йигит пири Шоҳимардон.
Мадад берса шери Яздон,
Чобуксуворим, ё Али.
Қарамай баланд-настига,
Олмос олгандир дастига,
Халидуллоҳ оллоҳу акбар,
От қўйди девнинг устига.
От чопилиб баланд-наста,
Девлар турар даста-даста,
Уруш бўлди чапараста,
Урушмоққа кўп ҳавасда,
От қўйди девнинг устига.
Соҳибқироним, ё Али.
Уруш қилар алаф-ялаф,
Ғамли кўнгил истар тараф,
Бу девларга қилар талаб,
Шери Яздоним, ё Али.
Отни суриб ҳар тарафга,
Етқарсин худоё талабга,
Девлар кўндир, будир якка,
Даври-давроним, ё Али.
Кўндир девлар, даста-даста,
Бошлар кесиб чапараста,
Қон тўқар майдон ичинда.
Атрофини олиб душман,
Девлар от солиб ул замон,
Шу сифатда қаландархон,
Қон тўқар майдон ичинда,
Шердай бўлиб душман устига етди,
Қўлига тушганини ҳавога отди,
Қўлига олгани кескир пўлатди (р),
Сермаганда девларни кесиб ўтди.
Не зўр девларни қийратди,
Қизилқумида нуратди,
Қаландарбек қилди ғайратди,
Неча бир девларни нуратди.
Кўп девларнинг ақли шошиб,
Қаландарбек ўзи танҳо савашиб,
Мурда деган қолди бунда айқашиб.
Тинмай оқар кўзнинг ёши,

Кесилди девларнинг боши,
 Қизилқумда қолди лоши,
 Шулдир Қаландар савашини.
 Остида ўйнайди тулпор,
 Ғайратидан девлар йиғлар,
 Танҳо қилиб уруш ўзи,
 Кесилиб девларнинг бўғзи.
 Бекларнинг қўлига тушган
 Қосимшоҳнинг барпо қизи,
 Миндирган Чамбилнинг добилбози,
 Ҳамроҳ бўлган Тиллақизи,
 Ҳар тарафга назар солиб,
 Қарайди Заргарнинг ўзи.
 Аланглади Шоҳизаргар,
 Етишди жодугар девлар,
 Ҳар тарафни девлар олиб,
 Ўртада қолди бу беклар.
 Бу урушдан хабардорди
 Уруш қилган Шоқаландар,
 Остида Ғиркўкдай тулпор,
 Қамчи ургандир бу зўрабор.
 Айрилиқ ўтига бағрини доглаб,
 Келган девлар шахзодани сўроглаб.
 «Неча савашларни бизга қилганди,
 Кўп девларнинг танҳо бошини олганди.
 Қора кунни оша бизга солганди,
 Қанча девлар бу урушда ўлганди,
 Танҳо туриб кўн ишларни қилганди.
 Бизга бермади-ку баччагар омон,
 Улмай қайтманг, энди бўлган охир замон».
 Майдонда Қаландар сўзни эшитди,
 Қаландар ўтдаини тутаниб кетди,
 Қўлида ярқиллаб кескир пўлати,
 Оша келди Қаландарнинг ғайрати,
 Қизилқумда қолди девнинг жасади.
 Қулоқ солмас девлар айтган нолишига,
 Қилич солди зўр девларнинг бошига.
 Қизилқум тўлганди мурда-лошига,
 Бир хил девлар қойил бўлди ул замон
 Қаландарнинг танҳо қилган ишига.
 Не бир девлар парвоз қилиб келади,
 Шамшир пўлат билан уни уради,
 Ўлчагандай икки нимта бўлади,
 Буни кўрган ҳайрон бўлиб қолади,
 Девларнинг рангги гулдай сўлади,

Ажаллиси шунда ўзи ўлади.
 Уруш қилиб, девнинг кўнгиин сизади,
 Бир хил девлар кўзин ёнин тизади.
 Ғайрат қилиб отин солиб қаландар,
 Оғир сафини, лашкарини бузади.
 Қанча девлар бўлолмайини баробар.
 Омон топмай ўлармиз, деб бу девлар,
 Бизнинг шўримизга келган қаландар,
 Бунинг билан ҳеч ким бўлмас баробар,
 Чувлаб от қўяди ул замон девлар,
 Шердай бўлиб сира қайтмас қаландар.
 Неча у девларнинг ақили ношиб,
 Бир нечаси такбиридан аданиб,
 Қизилқумда шундай уруш қилганди,
 Девлар яроғини рад бериб, қайтариб.
 Уруш тилини билиб юрганди,
 Қизилқум даласи ўликка тўлиб,
 Мурда деган бовдай қийраб қолганди.
 Боймоқ дев — зўрабор уруш қилади,
 Тургандан қочганин кулай биллади,
 Ажал етган бу майдонда ўлади,
 Бекларнинг атрофини олов олади,
 Ўрталикда Аваз, Заргар қозади.

Ана шунда Заргарбек билан Авазхон, Малика, Тиллақиз, Маҳмуд йўлда кетиб бораётиб эдилар, бир олов қизил, яшил бўлиб ёниб, бир боши ерда, бир боши осмонда ёниб, қуйдириб кетадигандай бўлиб, буларнинг гир тевараги — тўрт тарафига ёйилиб олди. Шунда Заргарбек, Авазхон ўз жонини бу оловдан қутултирадиганга ўхшамай қолди, ҳоли таит бўлди, тириклай жаҳаннамга кетадигандай бўлди. Авазхоннинг кўнгили бузулиб, юрак-бағри эзилиб, бу Қизилқумда ғариби ғўристон бўлиб ўлиб кетадиганга ўхшаб, қаландарни ёд қилиб: «Шоқаландар мени бу ўтдан ажратиб қутултирмаса, энди мен ўлдим, Маликадан айрилдим», — деб Авазхон бир сўз деди:

Бир навжувон эрди, ўзи хиромон,
 Ҳар ким кўрса, бўлди ҳуснига қурбон,
 Бу сўзини айтиб, йиғлаб турар Авазхон,
 Менга йўқдир ғарибликда меҳрибон.
 Тириклай жаҳаннам кетиб бораман,
 Дардли қул дардимни кимга ёраман,
 Айролиқ ўтига бағри нораман,
 Қани энди Шоқаландар меҳрибон.

Бошимга тушганди қайгули туман,
Бу оловдан энди қолмасман омон,
Ғариблиқда хабар олса бобожон,
Тириклай жаҳаннам кетиб бораман.
Жилва қилар бу кўнглимда элатим,
Тайрилди бошимдан тожу давлатим,
Ажал етиб, энди тўлди муҳлатим,
Бу оловда ёниб кетар жасадим,
Остимда бўлмади менинг Ғиротим,
Ҳеч кимсага етмай қолди қувватим.
Ғам билан сарғайди гулдайн дийдор,
Бир нечалар ўз ҳолидан беҳабар,
Мендай бўлиб ёниб кетар Шозаргар,
Қани биздан хабар олса Қаландар.
Мендайн ночорнинг кўнглин бўлади,
Ҳийлагар дев бундай ишни қилади,
Бунда турган беклар тайин ўлади,
Аваз ўғлон худо, дейди, жилади.
Бизларга мингашган Малика дилбар,
Бу ишларни қилган девлар — жодугар,
Подшобачча, сен ҳам ўлдинг хору зор,
Айёرنинг қўлига бўлдик гирифтор.
Қани бўлса бобом — Шоҳиқаландар,
Кўрса титраб кетар ёнган оловлар,
Ҳеч баробар бўлолмади бу девлар,
Йиглай бергин, энди ўлдик хору зор.
Айёр девлар бизга қилди зулмди,
Кўролмасман ўйнаб-ўсган элимди,
Бизга солди бунда ёмон ўлимди,
Шозаргар, сен ҳам назар сол энди.
Сенинг ҳам қолмади энди тоқатинг,
Етмай қолди ўхшар сенинг қувватинг,
Биздай бўлиб куяр сенинг жасадинг,
Қандай бўлди, кетди сенинг ҳолатинг.
Баҳодирлик таъма қилиб юраман,
Назар топиб бу ерларга қеламан,
Армон билан энди ўлиб бораман,
Йиғлаганман нима илож қиламан.
Жодугарликка қойил қоламан,
Жонимдан умидим узиб бораман.
Садағанг бўлайин султони Аброр,
Бу жафони солди айёру жодугар.
Қани бобом бўлса Шоҳиқаландар,
Ёмон кунда бўлар эди хабардор,
Кўрса қочар эди бу замон девлар,

Каттиқ кунда ўлар бўлди хору зор.
Ўз жонимга ўзим қилиб зулмди,
Кимга айтай энди ўлар ҳолимди,
Узоқ турма, Заргар, бери кел энди,
Қўл кўтариб ҳамманг дуо қил энди.
Шундайин марднинг кўнглин бўлади.
Подшо бачча, Заргар дуо қилади,
Аваз ўглон бу ерларда зор йиғлаб,
Ҳожатини яратгандан тилади.
Қодир оллоҳ, сен биласан ҳолимни,
Доно эгам, бевақт берма ўлимни.
Холиқсан, каримсан, қаҳрингдан қутқар,
Гуноҳкор бандангни мақсудга етқар.
Чувлаб дуо қилар бул замон беклар,
Олов бўлиб қамсаб олди жодугар,
Дуога кўз тутиб давлатли шунқор,
Бу урушда етолмайди қаландар.
Бу ишларни билиб турар Шозаргар,
Икки пари ҳамма ишдан хабардор.
Остида ўйнайди бу тулпор оти,
Ҳеч нимага келмаётир Заргар қуввати.
Айролиқ ўтига бағрини доғлаб,
Ўлдик дейшиб бундай кунда қон йиғлаб,
Жонимдан умидин узган Авазхон,
Шоқаландар келса деди сўроглаб.
Бағримдан ўт чиқиб, таним туташди,
Ажал етиб, ўлар вақтим етишди,
Қани бобом бўлса — Шоҳиқаландар,
Айёрлар зулмидан ақилим шошди.
Унда обод эди ўсган элатим,
Остимда бўлмади менинг Ғиротим,
Бу оловда куйиб кетар жасадим,
Ўт туташиб, зиёдадир кулфатим,
Шоқаландар эди ҳамроҳ-улфатим,
Қаландарман бирга эди Ғиротим.
Энди оловда жасадим куйиб кетар,
Остимда бўлсайди Ғиркўкдай тулпор,
Урушнинг тилини билган жонивор,
Қочар эди кўрса жодугар-айёр.
Жафоларга тушиб энди танда жон,
Бу сўзларни айтар эди Авазхон,
Бу жонимдан умид узиб бораман,
Бу оловдан энди қолмайман омон.
Атрофимни олди жодугар душман,
Чувиллашиб йиғлашади бу замон,

Дев кўлидан қутулмогим даргумон.
 Фалак титраб Авазхон полишига,
 Кўзлар губор бўлиб оққан ёшига,
 Яхши одам кўнар таңгри ишига.
 Худо, деб йнглашиб беклар бу замон,
 Ёниб кетар эди бу беклар,
 Тилсимотдан дуо ўқиб Шозаргар,
 Шу сабабдан келолмайди бу душман.
 Безовта бўлиб шуидайин беклар,
 Шайдулло деб бориб қолди қаландар.
 Безовта бўлди бу замон беклар,
 Урушда шошибди Шоҳиқаландар.
 Ғиротига аччиқ қамчи уради.
 Беклар ҳоли забун бўлди, билади,
 Раббим, деди, девга қилич солади,
 Йўл бермайин девлар йўлни олади.
 Қанча девлар байдоқ-байдоқ зўрабор
 Ўлиб кетди кўтарган не девлар,
 Неча номард девнинг кўнглини бўлади,
 Аламдор девларнинг бошини олади.
 Тургандан кетганин яхши билади,
 Неча девлар буида бўзлаб жилади.
 Худо деб Ғиротга шиддат қилади,
 Неча девлар қочиб йўлни беради,
 Қаландардан девлар ҳазар қилади,
 Дучор бўлган девлар буида ўлади.
 Бу оловга энди етиб боради,
 Еру осмон кўринмайди кўзига,
 Улар вақти яқин етиб боради.
 Булар қолиб энди қаттиқ қуиларга,
 Етиб Шоқаландар шуида боради.
 Сулаймон пайгамбар нафаси, деди,
 Сўта билан бу оловни уради,
 Етган олов гойиб бўлиб боради,
 Тилсимот дуони ўқиб қаландар,
 Кўзини очиб қарар Авазман Заргар,
 Бошидан кетибди қайғу, туманлар,
 Олдида кўринди Шоҳиқаландар,
 Қаландарни кўриб шу замон беклар,
 Отдан ташлаб кўришади бу беклар.

Ана шуида Боймоқ девнинг кўп зўр девлари урушиб,
 Шоқаландарни бекларига қараб юргизгани сира қўймайди.
 Шоқаландар Ғиркўк отни қистаб, қўшинга яшиндай қилиб
 ҳайдайди. Девларнинг бир хили ўлади, бир хили қочади,

яна Шоқаландарнинг орқасидан ёнашади, Шоқаландарни ўртага олади. Шоқаландар ҳар замонда дев лашкарига қараса, Боймоқ дев ҳеч ерда кўринмайди. «Бу бадбахт Боймоқ дев бу ердан кетган экан, Авазхон билан Заргарбекка борган экан, ҳар қандай бўлса ҳам булар омон-эсон бўлса шу-да», — деб кўнглини бу бекларга бўлиб, қичаб йўлини олмоқчи бўлади. Девлар ўлгани ўлиб, қолгани тағи тўпланиб келиб, Шоқаландарни сира юргизгани қўймайди. Шундай қиргиннинг устида эди, Авазхоннинг: «Бизлар ўлдик, куйиб ғариб бўлдик», деган товушини Шоқаландар эшитди. Шоқаландар, худо, деб жонини жабборга топшириб, Ғирқўк отнинг бошини буриб, олдини олган девларни уриб, ўлдириб, қириб-жуйиб, олдини тўсат қилиб очиб олди.

Ана бадбахт девлар, мен етдим, — деб олдига яқин бориб, бу ҳам тилсимот ўқиб, пайғамбарнинг нафаси, деб қўлидаги сўтасини ёниб турган оловга урди. Бу олов ёниб турганича ёниб осмонга чиқиб кетди. Қанча говур-шувур, талотўп-тўполон бўлиб ётган девлар, ўт — ҳаммаси зимзиё йўқ бўлиб кетди. Шозаргар, Авазхон, Маҳмуджонларни кўзлари чойдай очилиб қолди, ҳамма девлардан қутулиб қолди, буларнинг бошидан губор кўтарилди, кўзлари ёруғ бўлди. Шундай қарасалар, Шоқаландар маст туядай бўлиб гуркираб, у ёқ-бу ёққа қараб эниб, талшииб турибди. Шоқаландарни кўриб: «Ўлмай омон-эсон бир-бировимизни кўрдик», деб ҳаммалари отларидан тушиб, Шоқаландар билан кўришиб, топишиб, ҳол-аҳвол сўрашиб димоғлари чоғ бўлди.

Ана шунда буларнинг димоғини чоқликда қўйиб, Боймоқ девнинг ўзидан, лашкарларидан эшитинг.

Боймоқ дев Шоқаландарнинг келганини билиб, айёрлиги, жодугарлиги Шоқаландарга таъсир қилмай, ўз жонидан кўрқиб: — Эй ҳамма айёр, жаррор девларим! Энди иш бўлмади. Бу ишни биздан худо кўтарди, — деб Шоқаландарни, Шозаргарни, Авазхонни ўлдирмоқдан, шаҳзода Маҳмудни ажратиб олиб кетмоқдан, Малика айёр билан Тиллақизни буларнинг қўлидан айириб олмоқнинг умиди узилди, кўнгли бузилди. Бу иш бизнинг қўлимиздан келмади. Ўзимиз ўлмай қолдик, бўлди. Ўлган ўлди, қолган қолди. Қолгани ҳасратли бўлиб йўлга кирди, ўзларининг жонини қутқазмоқни ғанимат билди. Ўз чегарамизгачайин қувиб келдик, бизга шу давлат бўлди. Кўп ғайратларни қилдик. Булардан Маликани, Тиллақизни ажратиб оламизми деган умидимиз бор эди, бўлмади. Энди бизлардан Малика, Тиллақиз ўпка қиллолмайди, нима бўлса бизлар маликаларнинг тузини ҳақладик. Ҳарчанд қилдик, бўлмади. Бекорга буларнинг орқасидан қувиб юрганимиз билан иш бўлмайди, буларга кучимиз

етмайди. Ўз чегарамиздан ўтсак, бизлардан катта девларнинг подшолари, аввалги ўтган подшоларга, кейинги келадиган подшоларга бизлар кулги бўламиз, бизларга таъна қилади. Бу ердан қайтмоқ керак, — деб қанча афсус-надоматлар қилиб қайтди. Ўз манзилларига бориб, етти йилдан бери косагули қилиб юрган боласидан айрилган Боймоқ дев кўкрагини нам ерга бериб ёта берди. Бошқа девлар ҳам ҳар қайсилари ўз манзилжойларига бориб, ўз тирикликларига киришиб ёта берди. Ана, бу девларни ётмоқда, тирикчиликда қўйиб, эндиги сўзни Шоқаландар билан Шозаргар, Авазхон, шаҳзода Маҳмуд, Малика айёр, Тиллақизлардан эшитинг.

Шоқаландар девларни қувди, беклар билан топишди. кўришди, сўрашди, бирор соат дам олиб, улай-булай қилиб, отларини, эгар-анжомларини созлаб: — Тайёр бўлинглар, ҳа денглар, шоввозлар, энди ёмон йўлдан жўнамоқ лозим, отланинглар, — деб Шоқаландар ўзи улардан илгари отига минди. Шозаргар, Авазхон — ҳар қайсилари ўзларининг Маликалари билан мингашиб олди. Шаҳзода Маҳмуд ўзининг тулпорига минди, Қаландар «энди гурбат қолмади», — деб бекларнинг олдига тушиб, йўлни бошлаб кета берди. Шунда Шоқаландар йўлда бекларга қараб бир сўз деб бораётир:

Журиинг энди, улфатлар,
Бошдан кетди ғам-кулфатлар.
Остингизда бедов отлар,
Сизга теккан паризодлар,
Ҳақ таола берди омон,
Кетди биздан қайғу, туман.
Ўлиб кетди неча душман,
Пари олган бол Авазхон,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолин билмаган бир неча,
Мингаштирган Аваз бачча,
Журиинг, беклар, йўл олайик,
Ҳамроҳ бўлган, эй Шозаргар,
Сенга теккандир ғажакдор,
Жилва қилар бу зулфакдор,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Богда очилиб гулгунчалар,
Ўйнаб-қулган ойимчалар
Миндиргандир бекваччалар,
Журиинг, беклар, йўл олайик.
Шоҳасан дер элдан келиб,
Ер ишқида Заргар бўлиб,

Хизмат қилиб ёрни олиб,
Ёри билан даврон суриб,
Икковингиз ўйнаб-кулиб,
Юринг, беклар, йўл олайик.
Подшоваччаман қаландар,
Сизларга бўлиб хизматқор,
Олдимиздан чиқса қизлар,
Биз ҳам олсак шундай дилбар,
Пари олган навжувонлар,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Баҳодирлик даъво қилиб,
Ҳар қайсингиз шердай бўлиб
Унглай қилиб ёрни олиб,
Текин қизларни миндириб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Қизилқумда девлар келиб,
Атрофингни олов олиб,
Баҳодирлар забун бўлиб,
Хон Қаландар хизмат қилиб,
Мендай беклар сабаб бўлиб,
Ўлар вақтингдан қутқариб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Мишганинг тулпор, бедов от,
Ҳар қайсинг элда валлаMAT,
Қаландархон қилиб хизмат.
Журинг, беклар, йўл олайик.
Беклар йўлда кўнглин хушлаб,
Бедов отлар кокил ташлаб,
Беғу хонлар қўл узатиб,
Ўйнаб-кулиб паризодман —
У ер, бу еридан ушлаб,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Узоқ йўлда мамлакатим,
Кўндир сизларга хизматим,
Қўлга теккан паризотинг,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Тиллақиздайин гажакдор,
Англади Малика айёр,
Бу сўзларни мот қиб айтди,
Бекларга шундай қаландар.
Юринг, пари олган беклар,
Журинг, беклар, йўл олайик.
Кийгани гулгун қирмизи,
Ақлингни олар жоду кўзи,
Сизга теккан шохнинг қизи,

Чамбилбелнинг добулбози,
 Қистаб юринг, йўл олайик.
 Ёр учун бўлгансан Заргар,
 Сенинг отинг Ҳасан қайсар,
 Ақлингни олгандир дилбар
 Сенга мишгаши гажақдор,
 Журинг, беклар, йўл олайик.
 Сайир этиб ўйнаб-қуларсан,
 Бир куни элга борарсан,
 Шундай ёрни обкелдим, деб
 Бекларга таъриф қиларсан,
 Журинг, беклар, йўл олайик.
 Шоқаландар йўлни бошлаб,
 Қаландарнинг айтган сўзига
 Паризодлар кула бошлаб.
 Қаландарнинг айтган сўзига
 Бу беклар бармоғин тишлаб.
 Сўзларим бекларга таъсир қилди, деб
 Қаландар борар йўлни бошлаб.

Беклар бу сўзларга бошини кўтаролмай, пастга солиб, уялиб, ҳеч нима деёлмай кетиб бораётир. Лекин Малика айёр билан Тиллақиз иккови бекларга таъна қилганини билиб, билдирмай табассум қилиб, кулишиб бораётир.

Шоқаландар: «Бу бекларни уялтирдим», — деб бекларнинг олдига тушиб, йўлда кетиб бораётир эди, шундай қараса, узоқдан бир тўп одамзод қиз кўрипти, йўлнинг ёқасида саф-саф бўлиб турибди. Шоқаландар тиклаб қараса, ҳаммаси қиз, шохлик шаъни-шавқати билан турибди. Шоқаландар буларни кўриб, димоғи чоғ бўлиб: — Бу иш жуда яхши бўлди, «Йўли бўлган йигитнинг янгаси олдидан чиқади», дегандай бу санамлар бизларнинг олдимиздан чиқиб қолди. Йўлимиз бўлди. Бу беклар битта-битта олди, бизлар энди икковимиз бу қизларни отга сиққанча мишгаштирак ҳам бўлади, бизга бу қизларни худо берди, — деб шаҳзодага шўхлик қилиб айтди: — Бу қизлар бизларга интиқ бўлган, йўлга чиқиб турган. Худо ўз қудрати билан бизларга бу қизларни берган. Қанча хотин олмоқчи бўлсанг, олабер, — деб шўхлик қилиб бу сўзларни айтиб, қичаб қизларга қараб йўл босиб бораберди. Қизлар Шоқаландарнинг ҳайбатидан, сиёсатидан қўрқиб, йўлни қоқ ёриб, йўл бериб турдилар. Булар билан келаётган Малика паризодларни кўриб, буларга қараб, таъзим қилиб турдилар.

Шоқаландар: — Сизлар қандай қизсизлар, нима қилиб турибсизлар? — деди. Авазжон бу қизларни кўриб, отининг

жиловини тортиб, қизларнинг ичида Мисбелим, Гулзамон деган канизларни таниб, отининг бошини буриб турди.

Шунда Шоқаландарнинг сўзига жавоб бериб, йўлдаги қизлар бир сўз деди:

Сизлар кебсиз паризодни узатиб,
Жой ораста, манзил жойлар тузатдик.
Сизларга етарми қизларнинг сўзи,
Биз бўламиз Гулқизойнинг канизи.
Пешвоз чиқ, деб ойим буюрган бизни,
Келсин, деб чорлайди бувишим сизни.
Элчи қилиб юборди биздай канизни.
Олдимизда сиёсатли Қаландар,
Алар билан бирга шавкатли қизлар,
Ул сабабдан пешвоз чиқди канизлар,
Келсин, деб чорлайди, бувишим, сизни.
Олдингизда югуриб хизмат қилади,
Кўнгли келса, боз қўйнига олади,
Журинг, беклар, йўлинг бўлиб қолади.
Бу сўзларни айтар биздай канизлар,
Вақтингизни хушлаб гул юзли дилбар,
Бирор кеча меҳмон бўлсин парилар,
Биз билан йўл бошланг, турган қаландар.
Ҳар на деб амр этсанг, бизлар қилармиз,
Тонг отгунча хизматингда турармиз,
Бирор кеча сизни меҳмон қилармиз.
Паризодлар билан суҳбат қурарсиз.
Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
Сизга маҳтал бўлиб тургандир дилбар,
Сизларга мингашган икки парилар,
Гулқизойим йўлингизга интизор,
Бирга-бирга юринг, давлатли беклар.
Париларман бўлар, беклар, суҳбатинг,
Сизларга кўп қиладиган хизматим,
Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
Эшитинглар айтган сўзни,
Маҳтал қилманг кўп канизни,
Қўймай оп кетармиз сизни,
Журинг, беклар, бирга-бирга борайик.
Журингиз сатта беквачча,
Меҳмон бўлингиз бир кеча,
Хизмат қилар қиз-келинча,
Сизларга интиқдир ойимча,
Худойим берган тарбузча,

Бир тиликни тотиб кетинг, беквачча,
 Қандай бўлса ётиб кетинг бир кеча.
 Журинг, беклар, бирга-бирга борайик.
 Дарвозада йўлга қараб,
 Пешвоз чиқдик сизни сўраб,
 Келмасмикан деди Ойим,
 Юринг Гулистонга қараб.
 Бандам десин бир худойим,
 Яратган қодир илойим,
 Кўп интизор сизга ойим,
 Журинг, беклар, бирга-бирга борайик.
 Кўп интизор сизга дилбар,
 Йўлни бошланг, Шоқаландар,
 Қараб турар Шоҳизаргар,
 Канизлар бўлди кўп мустар,
 Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.
 Келинг энди йўлни бошланг,
 Гулқизойим кўнглин хушланг,
 Бундай қилиб турасизми,
 Беклар, энди йўлни бошланг.
 Юринг, беклар, бирга-бирга борайик.
 Бувишимиз келмиш боққа,
 Қараб турган шу равоқда,
 Уйнаб-қулинг бу чорбоқда,
 Журинг, беклар, бирга-бирга борамиз.

Шоқаландар бу сўзни эшитиб, бекларига қараб: — Борсак борайик, худонинг ҳикмати кўрайик беклар. Ҳар кимни биров чақирса, борган яхши, бу ерга борсак, вақтимиз хуш бўладиганга ўхшайди. «Эр тилаган ерда азиз», деган сўз бор. «Чақирмаса борув йўқ, чақирган ердан қолув йўқ» деган экан, юринглар! — деб отнинг бошини буриб, беклар билан бирга-бирга Гулшанбоққа қараб кела бердилар. Буни кўрган канизлардан бир нечаси чошиб, беклар келаётир, деб Гулқизойимга хабар берди.

Гулқизойим кўшкларини яхши ораста қилиб, яхши либос-тўшаклардан солдириб, хизматкор санам қизларга буюриб, ўзи Гулшанбоғнинг дарвозасига чиқиб қараса, беклар, парилар канизлар билан келаётир. Гулқизойим қирқин қизлари билан, неча жоду кўзлари билан пешвоз чиқиб, бекларнинг кўнглини хушлаб, отларини ушлаб, Гулшанбоққа эргаштириб, дарвозадан ичкарига олиб кирди. Шоқаландар бош, беклар, Маликалар одан тушиб, Гулқизойим билан кўришиб-сўрашиб, димоғлари чоғ бўлишиб, Гулқизойим буларни кўшикка эргаштириб, йўл бошлаб олиб чиқиб,

жой тайин қилиб, ҳар қайси ўз мартабаларига яраша жой олиб ўтирдилар. Бу бекларнинг бедов отларини, тулпорларини таблаҳоналарга боғлаб, айил-пуштанларини бўшатиб, сайислар терисини қашлаб, ўхшатиб, созлаб, боқиб қола берди. Шунда Гулқизойим бу бекларнинг омон-эсон қайтиб келганини узоқдаги-яқиндаги паризод қизларга хабарини юборди. Ҳаммалари эшитиб, бу бекларни, маликаларни кўрмоққа йиғилишиб келдилар. Ҳамма келган қизларни мунаққаш яхши кўшкларга бошлаб, остига яхши либос-тўшаклардан ташлаб, жой тайин қилиб, ўтқизиб, зиёфат устига зиёфат, қанд устига шарбат, ширин устига шароб, таом устига таомлардан торта берди. Ранг-баранг турган паризод, қилиб ётир Гулқизойим хизмат, қуриб ўтирган дир суҳбат, қизларнинг бу қилаётган хизматига хурсанд бўлаётир Малика паризод.

Ҳар чорвоқдан қизлар келиб,
Ҳар алвонда ўйин қилиб,
Буида келган паризодлар,
Бу ўйиндан хурсанд бўлиб,
Гулқиз ойнинг ишин кўриб,
Ҳар тарафдан қизлар келиб,
Кўшқининг пастда туриб,
Саф-саф турган барно қизлар,
Сибизиқ, найларни олиб,
Сетор-меторини чалиб,
Ҳар алвонда нағма қилиб,
Паризодлар ўйнаб турар,
Нозик беллари буралиб,
Шундай бўлди ўтиришлар,
Паризодлар ўйин бошлар,
Баланддаги кўшқиди туриб,
Меҳмонларнинг кўнглин хушлар.
Қизларнинг ўйинин кўриб,
Гулқизнинг қилган ишига,
Меҳмон қизлар қойил бўлиб,
Бу баландда жоду кўзлар,
Ойдаи тўлган қизил юзлар,
Томоша қилиб сарвинозлар,
Пастда ўйин қилиб ётар,
Ўйин-кулги қилиб қизлар.
Ўйинидан кўнгли тўлиб,
Бу парилар табассум қилиб,
Гулқизнинг ишини кўриб,
Ҳаммаси вақти хуш бўлиб.
Гулқизойим иш бошқарган.

Жами қизларга бош бўлиб,
Гулқиз қилган хизматидан
Меҳмонларнинг кўнгли тўлиб.
Қаландарман Шоҳизаргар
Париларга назар солиб.
Ҳамроҳдир Аваз зўрабор,
Подшовачча бул муқаррар,
Париларман қатор туриб,
Қизларнинг ўйинини кўриб,
Вақти хуш бўб Шоқаландар,
Жилва қилиб ақлин олиб.
Ою кундан хусни голиб
Сарвинозлар ўйин қилиб,
Бу бекларнинг кўнглин олиб,
Сатти барно санам қизлар
Ўйин қилдилар буралиб.
Ўйин қилди чувиллашиб,
Гулқиз кетди пастга тушиб,
Қизларнинг қошига бориб,
Кўп қизларга оро бериб.
Ўртага тушгандир қизлар,
Иш кўрсатсак дейди бизлар.
Хизматни бажо қилинглар,
Бунда турган санам қизлар.
Маликаман Тиллақизни
Чақириб олди Қаландар:
— Пастга тушиб кетма, қизлар,
Кўнглинг бўлмагин ночор.
Сен ўрнингдан тура келиб,
Шу мажлисга боргин, қизлар,
Гулқизойман бирга тургин.
Учовинг ҳам бирдай бўлиб,
Янги очилган гулдай бўлиб,
Беҳишдаги хурдай бўлиб,
Оқ баданинг қордай бўлиб,
Лабинг сўрса болдай бўлиб,
Кўрган қолсин андай бўлиб.
Сенга Қаландарнинг сўзи,
Гулшанбоғнинг сарвинози,
Бир йигитнинг суйган нози,
Гулқизойга ошиқ бўпти,
Қаводшоҳнинг добулбози.
Шу сўзимни Гулқизойга билдиргин,
Қабул қилсин Гулшанбоғнинг сарвинози.
Шаҳри Зебит элига борар,

Подшолик шавкати кўрар,
Ўйнаб-кулиб даврон сурар,
Ўйнаб-кулса кўнгли тўлар.
Ҳаммалардан ҳусни голиб,
Гулқизой деб сарсон бўлиб.
Ногаҳондан бизни кўриб,
Сиру аҳволин билдириб,
Қизил юзини сўлдириб,
Ошиқ бўлиб излаб келган,
Бу сўзимни айтиб бориб,
Сен Гулқизойимга билдириб.
Бу сўзни айтди қаламдар,
Ўрнидан турди парилар,
Настки кўшкига раvon бўлди,
Югуриб етди неча қизлар.
Қўлтигидан суяб олиб,
Олиб борди сарвинозлар,
Гулқизининг олдига етди.
Маликанинг келганини
Гулқизойим кўриб билди.
Томошани кўринг, деди,
Келинг бундай, келинг, деди,
Хурсанд бўлиб туринг, деди.
Бир тарафинда Тиллақиз,
Анга ҳамроҳ бўлиб Гулқиз —
Учовлари бирдай бўлиб,
Янги очилган гулдай бўлиб.
Қизлар турар ўйин қилиб.
Бир-биридан ҳусни голиб,
Бир-бирининг бўйинига
Паризодлар қўлин солиб.
Маликадаини гажакдор
Қаламдарнинг айтган сўзини
Аста-аста билдиради,
Гулқизойга овоз қилиб:
— Қулоқ сол сўзга ойимча,
Жафо тортгандир бир неча,
Кўрмайсизми ошиқ бўлиб,
Сўраб келган бу беквачча.
Шаҳри Зебит дейди жойи,
Қаводшоҳдир қиблагоҳи,
Зебит элнинг бу подшойи,
Ўз юртида даврон сурибди,
Бир кеча тушида сизни кўрибди,
Сиздай ойим кириб бунинг тушига,

Отим Гулқизойим деб хабар қилибди,
 Ота-энаси беҳабар қолибди.
 Сизни кўриб бежай хуштар бўлибди,
 Девларнинг чаңгига тушиб қолибди,
 Ишқингиз ўн тўрт йил хафа қилибди,
 Девларнинг қўлидан жудо қилибди,
 Сизни об бораман деб ваъда қилибди,
 Хозирликда жамолингизни кўриб,
 Сўзламакка қуввати йўқ турибди.
 Кўп йиғлади йўлда шундайин номдор,
 Тасалли бергандир Шоҳиқаландар.
 Неча сўз айтарман мендай гажакдор,
 Кўнглингни бўлмагин, давлатли шунқор.
 Далолат қилади мендай зулфакдор.
 Бориб кўрсанг жуда вақтинг хуш бўлар,
 Кўндирар ихтиёр, билсанг, бизда бор,
 Кўнглингда кетсин, деб чер билан губор.
 Неча сўз айтгандир мендай парилар,
 Хафа бўлма мендай ойим кўндирар,
 Бу сўзларни айтар Малика айёр,
 Табассум қиб кулди гул юзли дилбар.
 Сўзимни қайтарма, жоним, гажакдор,
 Кўшкига қаради шундайин дилбар.
 Подшозода қараб турар муқаррар,
 Маликага қараб Гулқиздай дилбар:
 Эр изласанг, мамлакатдан топилар,
 Бемаънига мингашиб бизга нима бор,
 Ундай деманг, менинг кўнглим қабарар,
 Бу сўзни эшитиб Малика дилбар:
 Эрга хотин, хотинга эр даркор,
 Ўтмасин, ғанимат билгин давронлар.
 Сенга ёқар мендай ойимнинг сўзи,
 Ошиқ бўлган Қаводшониинг ёлғизи,
 Эркак десанг, ҳар жойлардан топилар,
 Ҳар кимга дуч келмас буларнинг изи.
 Ўз юртининг булдир соҳибтамизи,
 Айтган сўзга кўнинг, Шоҳболшоҳ қизи.
 Сизни излаб жафо тортиб келибди,
 Харидоринг сендан зиёд турибди.
 Давронни ўтказмагил, гулюзли дилбар,
 Англайман, сенинг ҳам бунга кўнглинги бор,
 Ғанимат бил то ўлганча давронлар,
 Қабул қилгин, жоним сендан, гажакдор.
 Буни эшитиб Гулзамон келди,
 Буларнинг сўзини англади, билди,

Бу яхши иш кўнинг парим, деди Гулзамон,
Қистай берганидан Гулқизой кулди.

Ана шунда Малика айёр билан Тиллақиз иккови Гулқиз парининг олдига келиб, шаҳзода Маҳмуднинг жамолини таъриф қилиб, Гулқизой парига мақтаб, қизларнинг катта сардори Гулзамон Гулқизга қараб, бир сўз деди:

Оҳ урсам тўкилар кўзимдан ёшим,
Сўзимни эшитинг, жоним, бувишим.
Богбон бўлиб қизилгулни термакчин¹,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулмакчин¹,
Холис ваъда қилиб эдик биз йўлда,
Маҳмудхонга ойим сизни бермакчин¹.
Қийгир деган қуш ўтирар қиёда,
Не кўриб кечирдинг фоний дунёда,
Жамоллари ою кундан зиёда,
Ғайратидан шоҳлар юрар пиёда,
Хусин кўрсанг, хоним, сиздан зиёда.
Қовму қариндошинг қолсин беҳабар,
Сайирбоққа ўйин қилган санамлар,
Ора тушиб турар Малика айёр,
Буларнинг айтганин қилмогинг даркор.
Шоду хуррам бўлгин, гул юзли дилбар,
Инжилмайин қила қўйгин ихтиёр,
Кўнгилига оғир солса бу беклар,
Зарб айласа, вайрон бўлар неча шаҳар.
Сизга далолатда шавкатли қизлар.
Ўйнаб-кулсанг, кетар кўнгилдан губор,
Сизга керак, билсанг, шундайин шунқор,
Дод айласа, изин топмай кўп қизлар.
Гулқизойнинг билмаганин билдирди,
Вақтин хушлаб, шодиёна кулдирди,
Маҳмудхонга Гулқизойни кўндирди,
Далолатни қилган Малика айёрди (р),
Аввалдан ўзининг ҳам кўнгли бор эди.
Ноз қилиб туриб эди бундай дилбар,
Ахтаргани бунинг ҳам шундай шунқор,
Кўнди, дейишиб маликалар, парилар,
Қаландарга етказди энди хабар,
Баландги кўшкка бошлади дилбар.
Бекларнинг ёнинда бир-бир парилар,
Танҳо турар шундай Шоҳиқаландар.

¹ Термоқ учун, кулмоқ учун, бермоқ учун.

Бу бекларга хизмат қилар қаландар,
Ўйин қилиб ўтиргандир парилар.

Ана шунда Малика билан Тиллақиз, Гулзамон учови Гулқизойимни Маҳмудхонга кўндириб, қилган ишларини тиндириб, пастки кўшкдан юқори кўшкка эргаштириб олиб чиқиб, буни Шоқаландарга маълум қилиб, Шоқаландар буни эшитиб, кўп вақти хуш бўлибди. Бу бекваччани ҳам қуруқ юбормайман,— деб катталиқ қилган эди, худой мени ўтирикчи қилмади, деб шукурлар қилиб, шахзода Маҳмуд билан Гулқизойимга қуллуқ бўлсин, деб ўтиришди. Қайта бошдан ўхшатиб базм устига базм, томоша устига томоша, беклар малика парилар ўтирар ёнаша. Шу оқшом ўйнаб-кулиб, беклар париларнинг у ер, бу еридан ушлаб, димоқларини чоқлади. Пастдаги санам қизлар ўйин устига ўйин, қилиқ устига қилиқ, бирови бировидан типик, ҳаммалари бир-бирига бўйин солиб, ноз билан бир-бирига боққан, кулган, ўйнаган, қилиги кўрганга ёққан, ярашиққа бўйнига гавҳар таққан, ўйнаган қизлар бирови бировидан чаққон, бир-бирига қарашган, зулфларини тарашган, ошиқ-маъшук бир-бири билан топшиган, ўйин жуда қизиган. Қиз-санамларнинг вақти хуш бўлиб, ўйин-томоша қилиб ўтира бердилар.

Ана шунда базм жуда қизиқ бўлди, бекларнинг димоғи Гулқизойимнинг хизматига чоқ бўлди. Тундан анча ўтди. Шоқаландар айтди: — Энди бафасл истироҳат яхши. Ўзимиз неча кундан бери тинмай келаётимиз. Беклар, пичигина дам олингизлар, ётингизлар. Шунда беклар, маликалар, қизлар — ҳар қайсилари ўз жойларида шу оқшом ётди, эрта билан тонг отди. Тонг отган сўнг, жўнамоқ керак,— деб йўлнинг керакли анжом-асбобларини тайёрлаб турди. Шоқаландар: — Энди бундай ўтирманглар, бўлинглар беклар,— деди. Шунда Гулқизойимни шахзода Маҳмуд мингаштирди. Шозаргар Бўзтулпорга Тиллақизни мингаштирди. Авазхон Маликани Қоратулпорга мингаштириб олди. Шоқаландар Гиротни миниб олди, ҳаммалари жўнамоқчи бўлдилар. Отларини мингандан сўнг Гулқизойим: — Энди бу юртимдан, униб-ўсган мамлакатимдан кетадиган бўлдим,— деб кўнгли бузилиб, юрак-бағри эзилиб, бирга юрган канизларини кўзи қиймай, ота-энасини бу ерда кўра олмай, улардан розичилиқ сўрай олмай, хафа бўлиб, бир сўз айтаётибди:

Ёшга тўлди бунда бу жоду кўзлар,
Айрилиқнинг ўти бағримни тузлар,
Олдимизда хизмат қилган канизлар,
То кўргунча, қирқин қизлар, хўш эди.

Оҳ уриб тўқарман кўздан ёшимни,
Ёт элларга гариб қилдим бошимни,
Кўролмадим ўйнаб-ўсган дўстимни,
Ўйнаб-ўсган тенггу тўшим, хўш энди.

Шундай бўлди менга ҳақдан фармонлар,
Юрагимда бордир гаму армонлар,
Сирли устун, бунда кўшқу айвонлар,
Ўйнаб ўсган сайиргоҳим, хўш энди.

Во ҳасрато, тушиб зўрнинг қўлига,
Энди миқдим, мен ҳам отнинг белига,
Тақдирим тортибди Зебит элига,
Ўйнаб ўсган тенггу тўшлар хўш энди.

Ҳеч кимнинг фарзанди мендай кетмасин,
Гўру гўристон узоқларга кетмасин,
Ҳасрат билан бу эллардан кетарман,
Юрган кунлар эсга тушса нетарман,
Ўз ҳолима қонлар йиғлаб кетарман,
Шоду хуррам манзил жойлар, хўш энди.

Қайтайин йиғлатиб мендай санамни,
Солиб юрагимга доғу аламни,
Розилашиб мен кўрмадим энамни,
Меҳрибоним, қирқинларим, хўш энди.

Худойим кечиргай қилган хатомни,
Жўнар вақтда мен кўрмайин отамни,
Билмайин боғладим зарли нўтамни,
Қирқин қизлар, канизларим, хўш энди.

Гап эшит, канизлар, айтган тилимдан,
Мен ҳам кетдим ўйнаб-ўсган элимдан,
Муштипарман, иш келмайин қўлимдан,
Хизмат қилган қирқин қизлар, хўш энди.

Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-қулинглар,
Дуённинг даврини бунда сурунглар,
Менинг учун сиз суҳбатни қурунглар,
Жоду кўзли жононларим, хўш энди.

Ҳар на амир этса, шуни қилинглар,
То кўргунча сизлар омон бўлинглар,
Шоду хуррам бўлиб ўйнаб-қулинглар,
Хизмат қилган қирқинларим, хўш энди.

Кетар бўлдим, менинг кўнглим бузилди,
Кўздан ёшим мунчоқ-мунчоқ тизилди,
Кетаримни билиб бағрим эзилди,
Хизмат қилган канизларим, хўш энди.

Худойим сақлагай бандани омон,
Қолмасин бошимда қайгули туман,
Бу элларни қайтиб кўрмаклик гумон,
Сарвинозлар, канизларим, хўш энди.

Бу сўзларни айтди Гулқиз зулфакдор,
Чувиллаб йиглади турган канизлар,
Қўл кўтариб дуо қилди канизлар.
Омин, оллоҳ, дейди, оллоҳу акбар.

Розилашиб дўнамоқчи гулюзли дилбар,
Сиеятман қараб турар қаландар,
Бу сўзларни айтиб турар қаландар:
— Маҳтал бўлиб турадим бу беклар.

Очилган жигадай гулларинг сўлиб,
Кўп йиглама доғу ҳижрона тўлиб,
Канизларинг қолди дуолар қилиб,
Айтган сўзинг энди сенинг бас бўлиб,
Биз жўнармиз энди бундан маст бўлиб.

Бу сўзларни айтиб номдор беклар жўнади,
Кейинидан эргашиб неча канизлар,
Хуш келибсиз, деб дарвозадан чиқариб боради.
Бир-бири билан рози бўлишиб жўнади,
Гулқизойимнинг қораси кўринмайин кетганча,
Дарвозадан қирқин қизлар қаради.

Умидини узиб қайтди канизлар,
Маст бўлиб боради амалдор беклар,
Барининг сардори Шоҳиқаландар.
Кеча-кундуз беклар йўлни олади,
Узоқ йўлни яқин қилиб боради,
Ҳаммасидан Маликаси саради (р).

Олмос бойлаб азаматлар дастига,
Қарамайди беклар баланд-пастига,
Неча муддат йўллар тортиб ҳаммаси,
Бориб қолди ул қирқ девнинг устига.
Шовқинга иргийди араби тулпор,

Қирқ дев эди Маликага хизматкор,
Девларнинг кўзига кўринди дилбар,
Шердай бўлиб йўлга чиқди бу девлар.

Деди: «Эшитмайик апинг сўзини,
Ўлдирайик Гўрўглининг ўглини,
Қўлга олсак Маликадай парини,
Олиб қочсак Қосимшоҳнинг қизини.

Олиб бориб берсак жоду кўзини,
Шундайин ҳақласак шоҳнинг тузини,
Бошқасига қарамасак, жўралар,
Олиб қочсак Маликанинг ўзини.
Бошқасига қарамаёқ, йўлдошлар,
Олиб қайтсак Маликанинг ўзини.

Ҳийлагарлар Торкистонга борганди,
Не зўр девлар, ул беҳабар қолганди,
Синагарлар тайин урлаб олганди,
Урлаб олиб қочиб бунда келганди.

Дод айласа, эшитмайик сўзини,
Телмуртайик балки икки кўзини,
Ўлдирайик Авазжоннинг ўзини,
Шуйтиб об кетайик сарвинозини».

Бу сўзларни айтиб ул замон девлар,
Япроқ дев буларга бўлибди сардор,
Шу замонда йўлига чиқди муқаррар,
Яқинлаб келганди Аваз, қаландар,
Шердай бўлиб турди бунда бу девлар.

Гиротни ўйнатиб давлатли шунқор,
Бекларнинг олдида бўлгандир сардор,
Кўзини очиб қараб эди Қаландар,
Телпаги қайқайган Шоҳиқаландар.

Қаландарни кўриб ул замон девлар,
Бунга қора кўрсатмаклик не даркор,
Кўзи тушса тайин бизни ўлдирар,
Йўлга чиқиб бунда бизга нима бор,
Насқам ёрни олиб қоча беринг, девлар.

Бу қирқ дев йўлда туриб, кўзини очиб қараса, телпаги қайқайиб, Гиротни миниб Шоқаландар келаётир. Япроқ

дев айтди:— Мана бу келаётган Шоқаландар экан. У бизларни кўрса, тайин ўлдирмай кўймайди. Энди наст ерни олиб қоча бeringлар, қоча беринглар! Бизга Шоқаландарнинг олдига чиқиб Маликани айириб олмоқни ким кўйибди,— деб кайфи учиб, хаёли қочиб, паналаб-ҳаволаб, гоҳ кўринар, гоҳ кўринмас бўлиб, тура-тура қочиб кетди. Лекин беклар бу девларни кўрмади, ўз кайфу-сафоси, хангамаси билан келаётган эди: бу чўлда занглаб ётган ерда дев борлиги-йўқлиги эсларига ҳам тушмади. Бу девлар ўз овулига ўзларидан ўзлари қочиб йўқ бўлиб: «Унда қочмасанг, мунда қоч»,— деб тоза қочиб, Торкистонга кетди.

Шуида беклар ўз кайфлари билан йўл юриб, бир-бирлари билан гаплашиб, чақчақлашиб, тегишиб сўзлашиб, йўлда маст бўлиб келаётган эди. Шу юрганларича йўл юриб, неча манзил мўл юриб, қистаб ела-юрта аста-аста, кела-кела йнгирма тўрт шаҳарга кетадиган чорраҳа йўлга етдилар. Шуида Шоқаландар айтди:— Эй беклар, бу ерга тушиб дамларимизни олайик. Ҳар қайсиларимиз ўз юртларимизга, ўз элатларимизга кетадиган йўлга келдик, отдан тушинглар,— деди. Ҳаммалари отларидан тушиб, кўнгиллари хуш бўлиб, отларининг айил-пушталарини бўшатиб кўйдилар.

Ана шуида ҳаммалари:— Ўзларимизнинг юртларимизга борадиган йўлга етдик. Манзиллар яқин қолди. Бу кун бу ерда ҳаммамиз бир-бировимиздан айрилиб кетамиз, деб бир-бировлари билан омонлашиб, хўшлашиб, кетмоқчи бўлишиб, тагин ҳаммалари отланишиб олдилар. Беклар, маликалар — ҳаммалари бир-бирлари билан омонлашиб, тўйдан қайтган кишилардай бўлиб чувиллашиб турдилар.

Шунда шахзода Маҳмуд Шоқаландардан миннатдор бўлиб, Шоқаландарни жуда яхши кўриб айрилиб кетаётганига хафа бўлиб, бир сўз айтаётир:

Неча вақт мен ҳам қолдим хор-зор,
Етти йил девларга бўлдим хизматкор,
Отамдай яхшилик қилган қаландар,
Мен кетарман, жоним бобом, хўш энди.

Гап эшитинг мендай ўглои тилидан,
Ажратиб олдингиз девнинг қўлидан,
Сиз мени қутқарган ёмон кунидан,
Меҳрибоним, Шоқаландар, хўш энди.

Ғарибликда менинг ҳолим билгансан,
Девларнинг чапгидан халос қилгансан,
Ғарибликда мендан хабар олгансан,
Меҳрибоним, жоним бобом, хўш энди.

Ғариб эдим, ҳожатимни битказган,
Ёмон кунда золимлардан қутқазган,
Халос қилиб муродимга етказган,
Меҳрибоним, жоним бобом, хўш энди.

Ҳарна десанг, айтганингга кўдирган,
Сенсан паризодни менга эндирган,
Хафа эдим, шоду хуррам кулдирган,
Меҳрибоним, жоним бобом, хўш энди.

Яқин қолди узоқ тушган кирдикор,
Зўр қўлинда ўлди ул печа девлар,
Кейинимга миндирдинг гул юзли дилбар,
То кўрганча хон Қаландар, хўш энди.

Мен изладим ўйнаб-ўсган элатни,
Миндириб олганман бу паризодни.
Омон бўлинг, бобожоним, хўш энди,
Эсон бўлинг, тождорим, хўш энди.

Сбг-саломат яна элга борарман,
Ҳар замон ёдга олиб дуо қиларман,
Паризодман ўйнаб даврон сурарман,
Халос бўлиб мен ҳам қайғули кундан
Шукридилло, элга кетиб бораман,
Омон бўлинг, бобожоним, хўш энди.

Насиб этса бизлар элга борармиз,
Ота-она, тенгу тўшни кўрармиз,
Кеча-кундуз сизни дуо қилармиз,
Сиз ҳам дуо қилинг, бобом, хўш энди.

Шоқаландар омон бўл, олгин, олдирма, ушлаганинг олтин, тишлаганинг бол бўлсин, бор болам, омин оллоҳу акбар! — деб фотиҳани бетига төртди. Гулқизоийм Малика билан қайта бошдан кўришиб, сўрашиб: — Тақдири илоҳи шул экан. Мен сизларни порози қилолмадим, тегмайман десам, сизлар хафа бўладиган бўлдинглар. Сизлар ҳам омон бўлингиз, хўш қолингизлар, — деб Шоқаландарга қараб таъзим қилиб, шаҳзода билан Гулқизоийм Шоқаландардан, Шозаргардан, Авазхондан дуо олиб, хўшлашиб йўлга тушиб кетди. Маликалар ҳам «омон бўлинг», деб кўп яхши сўзлар айтиб жўнатиб юборди.

Булар жўнагадан кейин Шозаргар ҳам жўнамоқчи бўлиб, беклардан жавоб сўраб, омонлашиб бир сўз айтаётир:

Ақлимни олгандир гул юзли дилбар,
Ёрнинг ишқи мени қилди қаландар,
Мең ўзимга лақаб қўйдим Шозаргар,
Узоқ йўлга ҳамроҳ бўлган, биродар,
Ҳамдам бўлган меҳрибоним, хўш энди.

Жафо тортиб юрдик узоқ йўлига,
Ошиқ бўлиб Тиллақиздай парига,
Неча кунлар юрдик ёрнинг элида,
Шундай ойим тегди Заргар қўлига,
Ҳамроҳ бўлган Шоқаландар, хўш энди.

Қон тўкишдик Кўкламтоғнинг белида,
Қон тўкишган меҳрибоним, хўш энди.
Майдон кунда Фиротингни ўйнатиб,
Не девларни, зарб кўрсатиб, йиглатиб,
Иш кўрсатган меҳрибоним, хўш энди.

Дод айласа эшитмайин сўзини,
Кўкка отдинг зўр девларнинг ўзини,
Бориб олдик Оқдевшоҳнинг қизини,
Бирга юрган меҳрибоним, хўш энди.
Ғайрат қилган қаландарим, хўш энди.

Қўлимга теккандир бир моҳи анвар,
Менда бордир кўшк-айвон, манзиллар,
Қаттиқ кунда иш кўрсатган қаландар,
Ёри берган меҳрибоним, хўш энди.

Шоҳасан дер, мен ҳам элга борарман,
Элда қолган беклар билан юрарман,
Ҳар замонда келсам сени кўрарман,
Ёри берган меҳрибоним, хўш энди.

Неча вақт ёр деб жафо кўрибман,
Яқин қолди, элга бу кун келибман,
Бу йўл билан кетмоқчи бўлиб турибман,
Меҳрибоним, қадрдоним, хўш энди.

Майдон бўлса сотар эрдинг ширии жон,
Олмосингдан қуяр эдинг қирмиз қон,
То кўргунча омонда бўл, Авазхон,
Энди элга қайтмоқ бўлди Заргархон.

Бу Қаландар бобонг сепга меҳрибон,
Кетиб бошимиздан қайғули туман,

Энди сен ҳам омон бўлгин, Авазжон,
Меҳрибоним, қадрдоним хўш энди.

Тиллақиз дер:— Элда даврон сурганмиз,
Икковимиз дўст бўлиб бирга юрганмиз,
Жаҳонни сайр этиб ўйнаб-кулганмиз,
Шоду хуррам, жоним дўстим, хўш энди.

Қулоқ солгин мендай дўстинг тилига,
Кўп ҳийлани қилганман Торкистон элига,
Ҳарчанд қилдим менинг ҳийлам бўлмади,
Охир тушдим Заргарбекнинг қўлига,

Биз кетармиз энди Ҳурум¹ элига,
Даврон сурсак бу беклар манзилида,
Бошимиздан кетиб қайгули туман,
Бизни олиб элга кетар Заргаржон.
Сизга ҳамдам бу кун Аваздай ўғлон,
Меҳрибоним, жоним дўстим, хўш энди.

Ҳар на тақдир, ёзилганин кўрармиз,
Боришли-келишли бўлиб юрармиз,
Бу сўзларни айтди мендай гажакдор,
Гапирган сўзларим менинг бас бўлар.

Жўнамоқчи бўлди энди Шозаргар,
Малика билан Тиллақиз хўшлашар.
То кўрганча, жоним дўстим, хўш энди.
Қадрдоним, дўстим жоним, хўш энди.

Шозаргар билан Тиллақиз иккови омонлашиб, хўшлашиб, Рум элига қараб жўнаб кетдилар. Авазжон, Малика айёр, Шоқаландар — учови буларни жўнатиб, ўзлари бу ерда қолди. Шоқаландар ҳеч нима демай турибди. Авазжон Шоқаландардан булардай омонлашиб жавоб сўрамоққа ибo қилиб турибди. «Мен ҳам жавоб сўраб кетаман десам, Шоқаландар «Малика айёрни шунча йўлдан олиб келиб сенга бераманми? Кетар бўлсанг, ўзинг кета бер», — демасин, деб ҳадик олиб, гапиролмай турибди. Шоқаландар ҳам булардан айрилмай турибди. Шунда Шоқаландар:— Юринг энди, болам, кетайик, — деб бошлаб, Чамбилга қараб юра берди. Авазжоннинг кўнглига келди:— «Оббо бу қаландар ўзининг элига қараб қайтмади, йўлда Маликани кўзи қиймай тортиб олиб

¹ Рум.

қўймаса яхши эди-да. Бунинг устига Асад мерган билан Шодмон мерган ҳам бўлмади. Менга бу қаландар бир зарар қилайин деса, ҳамдамлашар эди, ҳай аттанг», — деб кўп ўйлаб келаётир. Аваз билан Шоқаландар келаберсин, Асад билан Шодмон мерганлардан эшитинг.

Асад мерган билан Шодмон мерган иккови Кўкламтоғида қолган эди. Мерганлар қаландарлар Кўкламтоғдан девнинг маконига кетгандан сўнг, маслаҳат қилган эди: «Бизлар энди бу ерда турмайик. Бу ерда турсак битта-яримта девларнинг қочиб, писиб юрганлари бўлса, бизларни ўлдириб қўймасин. Асти қочган номард, энди бундан кетайик. Авазнинг йўлини тўсиб ётайик. Аваз ўлмаса, бир кунлар Маликани олиб келса, йўлда Авазни ўлдириб, маликани ўзимиз олиб келдик, деб Гўрўғлига айтайик. Авазни сўраса, Авазхонни қайси бир девлар еб қўйгандир, бизларнинг хабаримиз йўқ деймиз» деб икови шу маслаҳатни қилиб, печаманзил йўл юриб, ҳориб-чарчаб, Дарбанд тоғига келиб «Оқсоқнинг охирига боқ» деган экан, деб шу Дарбанд тоғида бирови қўлига ашрафи милтиқ олиб, бирови нарли ёйни олиб, Авазхоннинг йўлини тўсиб, тоғнинг белида, йўлнинг ёқасида онғиб ётиб эди. Шунда Шоқаландар билан Авазхон Маликани олиб, буларнинг тикка устидан келиб қолди. Мерганлар қаландар билан иши бўлмай, Авазни кўриб, ўрнидан туриб, сиёсат қилиб Авазхонга: — Тўхта, Аваз армон билан ўласан, — деб Шодмон мерган бу сўзни айтаётир:

Ажал ҳайдаб бу ерларга келасан,
Қазонг етди, ушбу кунда ўласан,
Келиб мерганларга дучор бўласан,
Тўхта, Аваз, энди қайга борасан?
Тўқарман кўзингдан селоб ёшингни,
Кўрмак йўқдир бориб тенгу тўшингни,
Кейнингдан туширгин гул бувишингни,
Охир қилай сенинг бунда ишингни!
Солармиз бошингга қайғули туман,
Биздан қутулмайсан, Авазхон омон,
Омон-эсон сенинг кетмоғинг гумон,
Отиб ташлар сени бунда Шодмонхон!
Сени чоқлаб бизлар бунда отармиз,
Маликани бизлар олиб кетармиз.
Ҳаяллама, сен Авазхон, ўласан,
Рози бўлиб Маликани берасан,
Тўхта Аваз, энди нобуд бўласан,
Қуниг битган, бизга дучор келасан.
Беҳуда қилмагин отга зулмди,
Кўролмайсан бориб Чамбил элигди,

Агар отсам армон билан ўласан,
Ҳаялламай Маликани бер энди.
Сенинг билан кўп жафони кўрганмиз,
Малика деб кўп ерларга борганмиз,
Бизга бергин Малика бувишингни,
Тўқарман кўзингдан сийлаб ёшингни,
Қарга-қузгун бунда ёйди гўшингни!
Ажал ҳайдаб энди бунда келасан,
Мендан сен қутулиб қайда борасан,
Ёйни тортсам, тайин шунда ўласан.
Асқар тоғнинг бошини чалгандир туман,
Бу сўзларни айтар сенга Шодмонхон,
Хабардор бўл энди қара, Авазхон,
Сенга йўқдир бу ерларда меҳрибон!

Ана шунда Авазхон мерганларни кўрди. Шундай қараса,
ёйни қўлига олган. Авазхоннинг ҳа, демоққа ҳолати қолмади.
Отининг бошини буриб, кейинига қайтгани ҳам бўлмади қолди.
Жуда шошиб, ўларини билиб, мерганларга ҳеч нима деёл-
май туриб эди. Шоқаландар бу мерганларнинг авзойини
кўриб, мерганларга қараб сиёсат қилиб, бир сўз дейди:

Нодон кўнглинг ҳар хаёлга бўлмагин,
Ёмон кунни Авазжонга солмагин,
Мард бўлсанг, номарднинг ишини қилмагин,
Қўйгин энди, йўлни тўсиб турмагин!
Сен эшитгин қаландарнинг тилини,
Ўлдирмагин Гўрўғлининг улини,
Соғ-саломат олиб борсин ёрини,
Омон-эсон кўрсин Чамбил шаҳрини.
Белига боғлагап заррин пўтасин,
Худойим кечиргай банда хатосин,
Соғ-саломат бориб кўрсин отасин,
Нима учун бунча жонни сотасан?
Соғ-саломат элга борсин Авазхон,
Отасини бориб айласин хурсанд,
Номарднинг ишини қилма, Шодмонхон,
Аваз ўғлон кетсин бу ердан омон.
Омон-эсон олиб борсин ёрини,
Бориб обод қилсин кирдикорини,
Ўлдирмагин Чамбилнинг кўчқорини,
Бориб кўрсин элда қадрдон бекларини.
Қалима-шаҳодат келар тилимдан,
Ёмонлик келар мерганларнинг қўлидан,
Балки умидингни узгин жонингдан,
Соғ-саломат кетолмайсан қўлимдан.

Бундай бўлиб йўл устида турмагин,
Кейин тур, Авазга дахл қилмагин,
Холинг билиб тўғри йўлга бора бер,
Авазнинг ўрнига ўзинг ўлмагин,
Кет, мерганлар, йўлингдан қолмагин.
Икковинг ҳам нега аҳмоқ бўласан,
Қазонг етса, армон билан ўласан,
Кет, мерганлар, бунда нима қиласан.

Шоқаландарга қараб, мерганлар бир сўз деди:

‘Хийламан’¹ минибсан Гиркўкдай тулпор,
Аваз деб орага тушма, қаландар,
Армон билан сен ҳам ўлма, укагар,
Ора тушиб энди сенга нима бор.
Қулоқ солгин мерганларнинг тилига,
Бир кун бордик бизлар Чамбил элига
Қайта бошдан бек Гўрўгли буюрди:
Хазон бўлса боғда гуллар сўлсин, деб,
Ажал етиб паймонаси тўлсин, деб,
Авазхон келмасин, йўлда ўлсин, деб,
Маликани мерган олиб келсин, деб,
Авазхоннинг жазосини берсин, деб.
Гўрўгли амр этди, бизлар келамиз,
Маликани бизлар олиб борамиз,
Авазхонни бунда нобуд қиламиз,
Душман кўрсак, жазосини берамиз!
Шунинг учун бизлар кўзлаб турамиз,
Бу ерларда ҳар на бўлсак бўламиз,
Бизлар мерган, хон амрини қиламиз,
Кўрмаган кунларни бунга соламиз,
Маликани бизлар олиб борамиз!
Бу сўзларни айтар сенга мерганлар,
Ора тушиб сен ҳам ўлма, қаландар!
Кўп яшагин, кўп йилгача ўлмагин,
Авазнинг тарафин бунда олмагин,
Холинг билиб сен ҳам йўлдан қолмагин.
Билинг бизлар — Асад мерган шакаман,
Бу Авазга сира бермаймиз омон,
Қўлимизда кетар гул юзли жонон,
Жонворларга емтик бўлар Авазхон.
Отдим деб ёйни олиб бул замон,
Гўрўгли амрини тутиб бунда келаман,
Аваз билан сен ҳам ўлдинг бу замон,
Энди сира биздан қутулмайсан омон.

¹ Хийла билан.

Шунда Шоқаландар: «Бу мерганлар, отамиз, деб Авазхоннинг отини хуркитиб юборар, оти хуркиса Маликага қийин бўлар»,— деб мерганларга қараб, бир сўз деди:

Ўтар дунё қиёматни ўйладинг,
Қиёмат, деб сен жонингни қийнадинг,
Шу сўзни мерганлар, ёлгон сўйладинг,
Авазхонга мунча азоб айладинг,
Неча шумлик сўзни сен ҳам ўйладинг,
Ростни қўйиб, ёлгон, лофни айладинг.
Ростин дегин, Чамбил элга бордингми,
Чамбил элда Гўрўглини кўрдингми,
Бу сўзларни нега айтсин Гўрўгли,
Сен бу ерга Чамбил элдан келдингми?
Хазон бўлиб боғда гуллар сўлдими,
Олло унинг ақли-хушин олдими,
Авазни ўлдир, деб жавоб бердими,
Шул сабабли сендай мерган келдими?
Бу сўзларни айтар мендай қаландар,
Ростин десам энди ўлдинг мерганлар,
Нега бу сўзни айтсин Гўрўгли шунқор,
Ўз гапингдан энди бўлдинг гуноҳқор.
Бу сўзларни айтиб давлатли шунқор,
Чилтон берган бунда айёр либосин
Бошидан кўтарди энди қаландар,
Гиркўкнинг устида Гўрўгли номдор,
Билдирмайин бўлиб юрган қаландар,
Икки мерган бўлиб кетди гуноҳқор.
Бу юрганнинг асли ўзи Гўрўгли,
Ҳамма ишни қилган эди Гўрўгли,
Кўп девларнинг додин берган Гўрўгли,
Авазхонга раҳбар бўлган Гўрўгли.
Ҳеч киши билмасин деб бўлган қаландар,
Асли ўзи Авазхонга ғамгузор,
Бу сўзларни англамайин мерганлар,
Иккови ҳам бўлиб кетди гуноҳқор.
Отаси эканин Авазхон билди,
Отасин ишига табассум қилди,
От устидан ташлаб ўзин Авазхон,
Фиротнинг тизгинин бўйнига илди.
Неча сўзлар билан лофни урибман,
Танимайин ожиз бўлиб қолибман,
Ёмон кунда бизга бўлиб меҳрибон,
Узаңгига бошин уриб, Авазхон,
Ҳар гуноҳим бўлса ўтинг, отажон.

Узоқ йўлга бирга сафар қилибман,
 Қаландар деб танитайин юрибман,
 Товба қилдим, отажоним,
 Ўтинг мендан мададкорим,
 Баланд-паст сўзларни лоф урибман,
 Балки сизга осий бўлиб турибман,
 Мерганларни мен ҳам ҳамроҳ қилибман.
 Нодонликман бўлиб кетди гуноҳкор,
 Кўп йўлларда ҳалак бўлган мерганлар,
 Шу юртларда бирга юрса баччагар,
 Улар ҳам оларди гул юзли дилбар,
 Бир хаёлга бориб бўлди гуноҳкор,
 Гуноҳидан ўтинг давлатли шунқор.
 Сўз бергандир мерганларга жодугар,
 Сўз бермаса, мерганларда нима бор.
 Қабул қилинг Авазхоннинг сўзини,
 Ўлдирмангиз мерганларнинг ўзини,
 Соғ-саломат кўрсин ўғил-қизини,
 Сергайтмангиз шўрликларнинг юзини.
 Бир гап билан бўлиб кетди гуноҳкор,
 Гуноҳин тиладим мендайин шунқор.
 Мерганларнинг гуноҳини тиладим.
 Мерганларга айтган менинг шартим бор,
 Ўғли-қизим эсга олиб мерганлар,
 Бу сўзларни йиғлаб айтди боякбар,
 Тасалли бериб эди мендайин шунқор,
 Хафа бўлиб эди унда мерганлар.
 — Юрагинг тўлмасин дийдаи ғамда,
 Соғ-саломат сизни Чамбил элтмасам,
 Маҳшар куни сенинг қўлинг ёқамда.
 Шундай мерганларга айтган сўзимди,
 Саломат кўрасан ўғил-қизингди,
 Бу сўзларни айтган эдим муқаррар,
 Гуноҳин тиладим мендайин шунқор,
 Қандай бўлса, бўлмасин-да гуноҳкор.
 Ўғли, қизи йўлигадир интизор,
 Тилади гуноҳин Аваздай шунқор.
 Авазнинг сўзига хурсанд бўб номдор,
 Гуноҳидан ўтди Гўрўғли номдор.
 — Соғ-саломат бора берсин мерганлар.
 Ота-бола топишгандир, муқаррар,
 Остида ўйнайди қанотли тулпор,
 Авазга мингашган Малика айёр,
 Чамбил элига жўнай берди бу беклар.
 Остида ўйнайди тулпор Ғироти,

Яқин қолди энди Чамбил элати,
Бошлаб бораётир Гўрўгли номдор.
Ўйнаб-кулиб Маликадайин дилбар,
Отаси билан бирга Аваздай номдор.
Шоду ҳуррам йўл тортади боякбар.
Той қилиб дашту даласин,
Кўринг Чамбилнинг тўрасин,
Кечаю кундуз йўл тортади
Кўрсак, деб Чамбил қорасин,
Хон Гўрўгли ҳамроҳ қилган
Авазхондайин боласин.
Йўлда қичар бедов отди,
Беклар олган паризотди,
Кеча-кундуз йўл тортди,
Чамбил элга яқин етди.
Полопон тоғидан ўтди,
Шуйтиб қилди ғайратди,
Бу беклар қичаб йўл тортди,
Кўрсак, деб Чамбил юртди.
Остидаги бедов оти
Йўлларнинг танобин тортди,
Беклар қилди ғайратди,
Хон Гўрўгли яқин етди.
Жаҳон титраб бекнинг овозасига,
Келиб қолди Чамбил дарвозасига.
Бўлиб кетган эди бундан қаландар,
Юртин сўраган Юсуфбек шунқор,
Маликани олиб давлатли беклар,
Қаватида Авазбекдай зўрабор,
Гулгула бўб қолди Чамбилдай шаҳар,
Пешвоз чиқиб қолди неча амалдор,
Ўрдадан чиқдилар неча гажакдор,
Йиғилишган катта-кичик кўп қизлар.
Ўрдага бошлади гул юзли дилбар,
Авазга мингашган Малика айёр,
Отдан тушириб олди неча парилар,
Ўрдада ўртага олди санамлар.
Ўртада ўтираб Малика дилбар,
Хизмат қилиб юрар неча парилар.
Яна баҳор бўлса очилар гуллар,
Гулни кўрса маст бўб сайрар булбуллар,
Малойик суратли гул юзли дилбар.
Маликани ўртага олиб шу замон,
Хизмат қилган катта-кичи гажакдор,
Саф бўб турган қанча қизман хотинлар.

Шундай бўлиб келди Гўрўгли номдор,
Пойтахтга миниб шундайин беклар,
Юртни сўраб турган Юсуф маҳрам бор,
Югуриб-елиб хонга қилди хизматлар
Келиб кўрди ўсган шаҳрини,
Обод қилсам, деди кирдикорини,
Авазхонга бермак бўлди бул замон
Олиб келган Маликадай нарини.
Йигилишган катта-кичикларини,
Асабадор, туғдор, ясавулларини
Хон Гўрўгли буюргандир,
Қилинг, деганди бугун тўйини,
Энди Чамбил элатлари
Қурсин тўй асбобларини.
Хон Гўрўгли амр қилди,
Амалдорлар тайёр қилди.
Лижомларни созлаб олиб,
Тўй асбобларин бажо қилди.

Ана энди шундай қилиб, буларни шу сўзда қўйиб, эндиги гапни Гўрўглининг қаландар бўлиб Чамбилдан кетганини эшитинг.

Хон Гўрўгли Авазхонни Маликага юбориб эди. Авазхон Маликани олиб келамак, деб қасам ичиб қўйганини кўриб ноилож жавоб бериб қўйган эди. Авазхон жўнаб кетгандан сўнг Гўрўгли айтди: «Авазхон бу Маликани олиб кела олмайди, шу юртда ўлиб кетади. Бунинг орқасидан ўзим бормасам бўлмайди», — деб Чамбил юртини Юсуфбек деган маҳрамага топшириб, ўзи ҳеч кимга билдирмай, Авазнинг орқасидан қаландар бўлиб кетган эди. «Аваз девларнинг қўлида ўлар, ғарибу гўристон бўлар. Торкистон узоқ мамлакат, унда кўп катта девлар бор, Авазхон қасам ичиб кетди», — деб Гўрўгли бир куни чилтоп-қаландар бўлиб чиқиб кетган эди. Бунинг сиридан ҳеч ким воқиф эмас эди. Шундай қилиб Авазхон билан бирга юриб келаётган эди.

Ана шундай қилиб, мерганларнинг олдига келганда, айтмайин деса ҳам, бўлмагани учун Гўрўгли ўзини билдирган эди. Мерганлар Гўрўглини кўриб қочиб, шарманда бўлиб кетди. Буларнинг орқасидан Авазхон Гўрўгли отаси билан шоду хуррам бўлиб, топишиб, димоғи чоқ бўлиб, «Менга ҳамроҳ бўлиб юрган отам экан, мен бошқамикан, бошқа одамга менинг сирим маълум бўлдимикан, деб кўп ўйда эдим», — деб Гўрўглини кўриб, вақти хуш бўлиб, бирга-бирга Чамбилга келди. Бу бекларнинг келаётганини мерганлар айтган эди. Чамбил элнинг ҳамма амалдорлари буларнинг олдига пешвоз

чиқиб, омон-эсон юртига, ўзининг униб-ўсган элатига олиб келдилар. Беклар, амалдорлар, Гўрўгли билан Авазхонни тушириб олди. Қирқин қизлари Юнус пари билан Мисқол пари бош бўлиб, Чамбилнинг ҳамма амалдор-бекларининг ойимлари, хотин-қизлари билан Малика айёрни тушириб олиб, ўрдага олиб кирдилар. Бир-бировлари билан кўришган, сўрашган, ҳол-аҳволларини бир-бировларига айтишган. Шундай шоду хуррам бўлишиб, ойимлар ўтирди.

Гўрўглибек ўз шону шавкати билан ўглининг пойтахтига чиқиб, омон-эсон ўз боргоҳида ўтирди. Шунда Гўрўглибек Малика айёрни Авазхонга бермоқчи бўлиб, Чамбил элининг ҳамма катта-кичиклари: «Малика айёрнинг тўйини тайёрланглар, Маликани Авазхонга никоҳ қилиб берайик», — деб буюрди. Ҳамма беклар тўй асбобини тайёрлади.

Шу ишни қилиб Гўрўгли номдор,
Тўрт ярим лак бедов сувор амалдор,
Неча беклар бўлиб ётир хизматкор,
Ҳар замон буюрар Гўрўгли қайсар.
Айтганини тайёр қилар маҳрамлар,
Обод бўлиб қолди Чамбилдай шаҳар,
Тўй бошламоқ бўлди бундайини беклар:
Ўзбекистон элга кетгандир хабар,
Катта-кичик йиғилгандир ўзбеклар.
Олтин етиб, олтин қовоқ отдириб,
Тўй бермоқчин энди улоқ чоптириб,
Ошиқ фаҳми оқшом кеча,
Ҳолни билмайди бир неча,
Йиғилишган сатта норча,
Кўпқарига талаб қилиб,
Ўн икки мингча бойвачча.
Санаб кўрган одам йўқдир,
Тахминан ўн икки мингча.
Кўпқари чиқармоқ бўлди,
Саф турган беквачча.
Уст-устига ташлаб турар
Кўсам сарка, ҳам қўшмоқ илоҳ, олапоча
Чопаверди қирқ кунгача.
Не гўзаллар отни солиб,
Ҳар замон улоқни олиб,
Эшитнинг беклар оҳу зорини,
Обод қилди келиб Чамбил шаҳрини,
Тўйлаб бермак бўлди Аваз ўғлонга
Ул замонда Маликадай парини.
Шу ишларни қилди Гўрўгли шунқор,
Йиғилишиб келган яхши қарилар.

Қирқ кеча, қирқ кундуз тўй қилиб беклар,
Бўлаётир турли-турли базмлар.
Базмлари кўп қизиқлар,
Қирқ кун тўй қилди беклар,
Толиб қолди маликалар, бу беллар,
Оғриб қолди унинг позик беллари,
Ҳофизларнинг қуриб қолди тиллари.
Бек Гўрўғли шуйтиб дарёдай тошди,
Шу тўйнинг байрами ҳаддидан ошди,
Ҳар қилган ишлари жуда ярашди,
Унга қараган кўз қамашди.
Бол Авазинг олиб келган ёрини,
Кўрган сулув бари офарин дейишди,
Қойил бўлиб Авазоннинг ишига,
Ҳеч ками қолмади, деб тарқашди.
Шоҳлар чиқса тортар нуқра карнайни,
Тузайди унга муносиб жойни.
Хизмат қилиб қўли ишга текканга
Бек Гўрўғли берди катта сарпойни.
Олиб келиб бу майдон катта қозини,
Чувиллатиб овулнинг хотин-қизини,
Тўйда дуо қилиб, ишни битириб,
Никоҳ қилди Маликанинг ўзини,
Ана энди буниси ҳам бўлди, деб
Кўйинига солди-ку Аваз кўзини.
Бек Гўрўғли катта қилди ҳимматни,
Шу тўйда ўзини жуда талатди,
Ҳар ким инятини шундай оқ қилса,
Ғайрат билан, кўринг, муродга етди.
Тилади, ёмонлар йўқ бўлар кетар,
Яхши тўғрилиқ билан мақсадга етар.
Ёмонлик билан ҳеч ким ҳеч нима бўлмайди,
Ахири, ёронлар, тўғрилиқ ўтар.
Ёмонликнинг ҳеч элда йўқ ривожини,
Ҳар на деса, тўғрилиқ билан битар.
Бек Гўрўғли шуйтиб ўтган оламдан,
Қилган ишини ҳали одамлар ёд этган.
Ўзи ўлса ҳам сўзи қолди жаҳонга,
Қиёматга давр буни ёд етар.
Ҳар ким бўлса, тўғри бўлса, ёронлар,
Тўғри одам хор бўлмас, муродга етар,
Ёмон кўрар ёмонликнинг жазосини,
Ахири шу иш бошига етар.
Унинг ёмонлигини биров тортмайди,
Ёмонлиги билан йўқ бўлар — кетар.

Кўрдингизми Асад билан Шодмонди,
 Йўқ қиламиз, деди Аваз ўғлонди,
 Бахиллик қиб, куннаб шундай полвонди,
 Қойил қилармиз, деб Гўрўгли хонди.
 Иши ноҳақ эди уни, кўрдингми,
 Шу туриши ўлгандан ҳам ёмонди.
 Доим еган Гўрўглининг тузини,
 Ўлгудай душман бўб Аваз кўзига,
 Худой мартаба берган Авазга,
 Асад, Шодмон қайтиб олар ўзига,
 Моховдай бўб бир бурчакда ўтирар,
 Қарай олмай Гўрўглининг юзига.
 Душман бўлган билан тенг бўб қоларми,
 Баробар бўлолмай Аваз изига,
 Аваз унинг қилган ишини иш демай,
 Хизматкор, деб тенг кўрмайди ўзига.
 Қасм¹ бўлиб Авазхонни не қилди.
 Мункир келиб Авазхоннинг тузига,
 Қанча ёмонликни қилди ўзига,
 Қирқ йигит ҳам ўлиб юрар бариси,
 Ичидан қойил бўб Аваз кўзига.
 Холдар маҳрам ўн йигитман қувониб,
 Ерга уриб кўшади хар бир сўзига.
 Полвон Аваз гапирма, деб, қўй, деди.
 Бир гапларни лойиқ кўрмай ўзига.
 Аҳмад сардор ўлиб қолди сиррайиб,
 Еруғ дунё қора бўлиб кўзига.
 Ўлганидан ҳа-ҳа, дейди, кулади,
 Қозон куя суртгандай бўб юзига.
 Ўлганидан Аваз тоза ўгил, дейди,
 Ҳеч ким қулоқ солмай бунинг сўзига.
 Яхшиликман Аваз етди муродга,
 Минди доим назаркарда Ғиротга,
 Қувонмаган элда одам қолмади,
 Аҳмад доим ёмонлик қиб не қилди.
 Тўйда ўлайин деб юрар уятга.
 Бек Гўрўгли назаркарда полвон-да,
 Боласини еткарди шундай мақсадга.
 Шуйтиб мен тўйини энди тарқатиб,
 Дostonини байтларман ўхшатиб,
 Қиссанн ушбу кун тамом этдим.

Ана энди шундай қилиб, Авазхон билан Гўрўгли султон Торкистон юртига бориб, шаҳзода Маҳмудга Гулқиз ойимни

¹ Қасд

олиб бериб, икковининг вақтини чоқлаб, ўзлари омон-эсон Малика айёрни Чамбилга олиб келиб, Малика айёрни Авазхонга қирқ кун тўй-тамоша қилиб, никоҳлаб берди. Чамбил юртида Гўрўгли султон вақтиларини хушлаб, димоқларини чоқлаб, шоду хуррам бўлиб, ўзининг пойтахтига ўтириб қолди. Дўстлар шод, душманлар гамли бўлиб, Асад, Шодмон уялиб қолди. Буларнинг уялганини Авазхон, Гўрўглихон биллади. Нима ишлар йўлда бўлганини бошқа қирқ йигитлар билмайди. Бу икки мерганни Гўрўгли султон ўлдирар эди. Гўрўгли султондан Авазхон йўлда сўраб тилаб олди. Шунинг учун буларнинг гуноҳини ўтди.

Ана шундай қилиб, Гўрўгли шоду хуррам бўлиб пойтахтга чиқиб, аркони давлат билан ўйнаб-кулиб, дунёда яшаб юра берди. «Малика айёр» достони соб бўлиб, мурод-мақсадга етди.